

«МАЖБУРИЙ НУСХА»

Тузувчи: Б. ЮНУСОВ

ЕТАКЧИ + ХУҚУҚ + ИШ УСЛУБИ + МАСЪУЛИЯТ

Замонавий бошқарувда муваффақиятга
эришиш йўллари

Андижон - 2013 йил

УЎК: 35.076 (575.1)
КБК: 65.05
Ю - 49

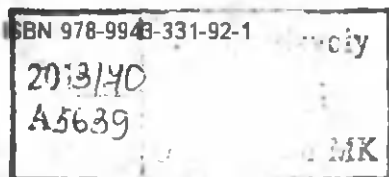
Ишисоҳиёти Ёшларга

Вилоят ҳокимлиги ташкилий-назорат гуруҳи етакчи мутахассиси Б.Юнусов тайёрлаган ушбу «Етакчи + ҳуқуқ + иш услуги + масъулият» номли услубий қўлланмаси Андижон Давлат университети Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти кафедраси йиғилишининг 2012 йил 2 ноябрдаги 8-баённомасига асосан нашрга тавсия этилган.

Тақризчи: А.Ш.Собиров - Андижон Давлат университети проректори,
профессор, филология фанлари доктори.

Ю - 49. Тузувчи Б. Юнусов. «Етакчи + ҳуқуқ + иш услуги + масъулият». Замонавий бошқарувада муваффақиятга эришиш йўллари – "Andijon nashriyot-matbaa" МЧЖ, 2013 йил. 236 бет.

Ю 414 98
2

© Б.Юнусов, 2013.
© «Andijon nashriyot-matbaa» МЧЖ,
2013.

Барчамизга маълумки, инсон ўзлигини англагани, насл-насабини чуқурроқ билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, улғая боради. Бу илдиз қанча теран бўлса, тугилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар юксак бўлади. Албатта, жаҳон — кенг, дунёда мамлакат кўп, лекин бу оламда бетақрор она юртимиз, Ўзбекистонимиз яккаю ягона. Бу ҳўзал юрт, бу муқаддас замин фақат бизга аталган. Мана шу улуз туйғу ҳар биримизнинг дилимизга жо бўлиши, ҳаётимиз мазмунига айланишини истардим.

Тарих ҳақиқати шуни кўрсатадики, томирида миллий гурур, Ватан ишқи жўш урган одамгина буюк ишларга қодир бўлади. Биз шундай маънавий муҳит яратишимиз керакки, юртимизнинг ҳар бир бурчагида, барча шаҳар ва қишлоқларимиз қиёфасида Ватандан фахрланиш ҳисси кўзимизни, қалбимизни яшнатиб турсин.

И. КАРИМОВ

КИРИШ

Бугунги кунда бошқарув ходимлари ва маҳаллий Кенгашлар депутатлари ўз ҳудудларида ва тасарруфидаги корхона, ташкилот ва муассасаларда ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни изчил бажарилишини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ишлар юзасидан аҳоли билан мунтазам равишда учрашувлар ўтказиб келмоқда.

Кейинги вақтларда қабул қилинган қонунлар ва янгиликлардан хабардор бўлиб боришлари учун бошқарув ходимларига кўплаб қўлланмалар ва адабиётлар ишлаб чиқилмоқда.

Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг ҳар бир ялти мажлисларидан сўнг Сенат томонидан маъқулланган янги Қонунлар ҳақида махсус тўпламлар тайёрланиб, депутатларга етказилиб, мунтазам равишда кўргазмали семинарлар ўтказиб келинмоқда.

Мамлакатимиз мустақиллигининг йигирма иккинчи йилига қадам қўйилган шу кунларда юртимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий ва сиёсий соҳалардаги ислоҳотларнинг туб мазмун-маҳаллий аҳолига етказиш ва тарғиб қилиш ҳар бир раҳбар ва маҳаллий Кенгаш депутатларининг биринчи навбатдаги вазифаларига киради.

Шу мақсадда тавсия этилаётган ушбу тўпламда муҳтарам Президентимиз И.А.Каримовнинг асарларида ислоҳотларнинг муҳим

босқичларида қўйилган вазифалар, янги қабул қилинаётган қонунлар, мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириши ва фуқаролик жамиятини ривожлантириши Концепцияси ва унда илгари сурилган устувор вазифаларнинг ижроси бўйича маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш билан боғлиқ масалалар қамраб олинган.

Вилоят ҳокимлиги ташкилий-назорат гуруҳи етакчи мутахассиси Б.Юнусов томонидан тайёрланган ушбу тўпلام маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатлари ва ижроия органлари ходимларининг иш фаолиятида фойдаланиш ҳамда раҳбар ходимлар ва турли соҳа мутахассисларига мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларни мазмун-моҳиятини ўрганишга ва ўз фаолиятида фойдаланишлари учун ишлаб чиқилганлиги билан аҳамиятга эга.

М. ТАШИБАЕВ

**Андижон вилоят ҳокимлиги
ташкिलий-назорат гуруҳи раҳбари.**

Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси

Шу кунларда барчамиз ниҳоясига етиб бораётган 2010 йилни яқунлаб, Ватанимиз мустақиллигининг 20 йиллиги нишонланадиган янги 2011 йил оstonасида турибмиз.

Тарихимизга кириб келаётган бу буюк марра муносабати билан ўтган давр мобайнида ҳаётимиз сифати, мамлакатимиз қиёфаси қандай ўзгариб бораётгани, қандай ютуқ ва натижаларга эришганимиз, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида қандай суръатлар билан ривожланиб бораётганимизни баҳолаш эҳтиёжи туғилмоқда.

Қисқача айтганда, биз ўз олдимишга қўйган узок муддатли стратегик мақсадлар, яъни замонавий ривожланган демократик давлатлар каторига кириш, иқтисодиётимизнинг барқарор ўсишини таъминлаш, ҳаёт сифатини яхшилаш ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш борасидаги сазой-ҳаракатларимизга бугунги кун нуқтаи назардан ҳолисона баҳо беришимиз табиийдир.

Маълумки, Ўзбекистон 1991 йили ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг умрини ўтаб бўлган мустабид, маъмурий-бўйрукбозлик, режали-тақсимот тизимидан воз кечиб, “Ўзбек модели” деб ном олган ўз тараккиёт йўлини танлаб олди.

Биз ишлаб чиққан ва бугунги кунда ҳаётга татбиқ этаётган ушбу моделнинг маъно-мазмуни — давлат қурилиши ва конституциявий тузумни тубдан ўзгартириш ва янгилаш, иқтисодиётни мафқурадан холи этиш, унинг сиёсатдан устуңлигини таъминлаш, давлатнинг бош ислохотчи вазифасини бажариши, яъни ислохотлар ташаббусқори бўлиши ва уларни мувофиқлаштириб бориши, қонун устуворлигини таъминлаш, қучли ижтимоий сиёсат юритиш, ислохотларни босқичма-босқич ва изчил олиб бориш тамойилларига асосланадиган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни амалга оширишдан иборатдир.

Биз ислохотларни инқилобий усулда, яъни “шок терапияси” йўли билан амалга оширишдан онгли равишда воз кечиб, тадрижий тараккиёт йўлини танлаб олганимиз туфайли халқимизни қандай оғир оқибатларга

олиб келиши мумкин бўлган иқтисодий ва ижтимоий тўфонлардан асраб қолишга муваффақ бўлганимизни бугун ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб бермоқда.

Изчил юқори ўсиш суръатлари, юртимизда барпо этилган банк-молия тизимининг барқарор ва ишончли фаолият юритиши, иқтисодиётда амалга оширилаётган янгиликлар ва ўзгаришлар, умуман, мамлакатимизни модернизация қилиш йўлидаги дадил қадамларимиз дунё жамоатчилиги, шунингдек, Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки сингари нуфузли халқаро молия ташкилотлари томонидан эътироф этилмоқда.

Ҳақиқатан ҳам, қарийб йигирма йиллик мустақил тараққиётимиз мобайнида Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши 3,5 баробарни, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда эса 2,5 баробарни, аҳолининг реал даромадлари 3,8 баробарни ташкил этгани эътиборга сазовордир. Айниқса, ижтимоий-гуманитар соҳада эришилган марралар — аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш учун йўналтирилган давлат харажатларининг 5 баробар кўпайгани, турмуш даражасининг сезиларли равишда яхшилангани ва бунинг натижасида оналар ўлими 2 баробардан кўпроқ, болалар ўлими 3 баробар камайгани, одамларнинг ўртача умр кўриши 67 ёшдан 73 ёшга, жумладан, аёлларнинг ўртача умр кўриши 75 ёшга етганини мамнуният билан таъкидласак арзийди, деб ўйлайман.

2008-2010 йилларда, яъни дунёнинг аксарият мамлакатларида иқтисодий ўсиш суръатлари сезиларли равишда тушиб кетган, ишлаб чиқариш пасайган бир вақтда Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари 2008 йилда 9 фоизни, 2009 йилда 8,1 фоизни ташкил этгани, 2010 йилда бу кўрсаткич 8,5 фоизга етиши қутилаётгани, келгуси 2011 йилда эса 8,3 фоиз даражасида бўлиши белгилаб берилаётгани кўпгина халқаро тузилмалар, эксперт ва мутахассисларда катта қизиқиш уйғотмоқда.

Дунёда, айниқса ривожланган мамлакатларда давлатнинг ташқи қарзлари кўпайиб бораётгани жиддий хавотир туғдираётган бир пайтда Ўзбекистоннинг ташқи қарзи ялпи ички маҳсулотнинг 10 фоизидан ошмайди, давлат бюджети эса сўнгги беш йилда профицит билан бажарилмоқда.

Албатта, мамлакатимиз қўлга киритаётган бундай улкан ютуқлар рўйхатини яна давом эттириш мумкин.

Маълумки, собиқ тузум даврида республикамизнинг иқтисодиёти бир томонлама ривожланган, фақат хом ашё етиштиришга йўналтирилган бўлиб, машъум салбий оқибатларга олиб келган пахта яккаҳоқимлиги авжига чиққан эди. Ўзбекистон ўзининг қоқоқ ишлаб

чиқариш ва социал инфратузилмаси билан собиқ иттифокда жон бошига истемол даражаси бўйича энг паст ўринда турарди. Мустақил ривожланиш йилларида — тарихан қиска бир даврда юртимиз янги ва улкан марраларни қўлга киритди, бунинг натижасида мамлакатимизнинг қиёфаси бутунлай ўзгариб, жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни ва нуфузи юксалиб бормоқда.

Айни пайтда барчамиз бир ҳақиқатни ўзимизга аниқ тасаввур этишимизни истардим. Яъни, эришилган бундай марралар — барқарор ривожланиб бораётган иқтисодиётга асосланган, очиқ демократик ҳуқуқий давлат қуриш, инсон, унинг манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари сўзда эмас, амалда олий кадрият даражасига кўтарилган, жаҳон миқёсида обрў-эътибор қозонган жамият барпо этиш борасида биз ўз олдимизга қўйган юксак мақсадга қаратилган узоқ ва мураккаб йўлнинг бир қисми, холос.

Бу йўлда биз дуч келишимиз мумкин бўлган шундай бир хавф борки, у ҳам бўлса, авваламбор эришилган ютуқларга махлиё бўлиб, хотиржамлик қайфиятига берилиш, реал воқеликдан узилиб қолиш хавфидир. Бу эса мамлакатимиз тараққиётининг самарадорлиги ва истиқболига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Жаҳон миқёсида глобаллашув ва рақобат тобора кучайиб бораётган бугунги замонда биз дунёда юз бераётган туб ўзгаришлар жараёнида эгаллаб турган ўрнимизни ҳолисона ва танқидий баҳолашимиз, тобора ошиб бораётган ҳаёт талабларига жавоб беришимиз, кечаётган давр билан ҳамқадам бўлишимиз шарт.

Маълумки, ҳаёт ҳеч қачон бир жойда тўхтаб турмайди. Шу боис авваламбор рўй бериши мумкин бўлган турли фалокатлар, жаҳон иқтисодиётининг юксалиши ва инқирозини олдиндан кўриш имконини берадиган, ҳар томонлама чуқур ўйланган, аниқ мақсад ва устувор йўналишларни ўз ичига олган тараққиёт дастури ва уни амалга ошириш стратегиясига эга бўлган мамлакат ва халқ пировард натижада муваффақиятга эришади.

Шу муносабат билан алоҳида таъкидлаб айтмоқчиманки, мустақил тараққиётимизнинг ўтган даврида амалга оширган ишларимизни сарҳисоб қилар эканмиз, уларни ҳаққоний баҳолаш ва ислоҳотлар дастурига маълум ўзгартишлар киритиш билан бирга, биринчи навбатда эртанги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш йўлидаги изчил ҳаракатларимизни кучайтиришимиз, уларни янги, янада юқори босқичга кўтаришимиз даркор.

Шу маънода, 1992 йил декабр ойида қабул қилинган,

мамлакатимизнинг демократик тараққиётини таъминлаш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий принципларини белгилаб берган Конституциямизнинг қоида ва нормаларига таяниш алоҳида аҳамият касб этади. Бу борадаги ишларимиз 2001 йилдан 2010 йилгача бўлган кейинги 10 йил давомида янада фаоллашиб, кўлами ва миқёси тобора кенгайиб бормоқда.

Натижада бугунги кунга келиб биз ўз олдимизга қўйган асосий мақсадимизга эришдик, деб айтиш учун барча асосларимиз бор.

Бунинг тасдиғини мамлакатимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш жараёни ҳеч қачон ортга қайтмайдиган, қатъий ва изчил тус олгани, одамларимиз ўзгариб, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллиги ошаётгани, онгу тафаккури юксалиб, ён-атрофда бўлаётган барча воқеа-ҳодисаларга дахлдорлик туйғуси, эртанги кунга ишончи ортиб бораётгани мисолида кўриш, англаш қийин эмас.

Юртдошларимизнинг, бутун жамиятимизнинг ҳаётидаги ана шундай ўзгариш ва янгиланишлар, ўз моҳият этиборига кўра, бугунги кунда мамлакатимизнинг тараққиёт ва фаровонлик йўлидан дадил ривожланиб боришини таъминлаётган ҳал қилувчи кучга айланмоқда.

Мустақиллик йилларида босиб ўтган йўлимиз ва тўплаган тажрибамизни ҳолисона баҳолаш, қўлга киритган юксак марраларимизни таҳлил этиш мамлакатимизни тадрижий ва босқичма-босқич ривожлантириш бўйича биз танлаган моделнинг нақадар тўғри эканини ва шу йўлдан бундан буён ҳам оғишмай қатъият билан боришимиз зарурлигини яққол кўрсатмоқда.

Шундан келиб чиққан ҳолда, куйидаги йўналишларни демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор вазибалари сифатида белгилаш зарур, деб ўйлайман.

1. Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш

Маълумки, ўтган давр мобайнида мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш соҳасида амалга оширилган ислохотлар ўта муҳим бир мақсадга, яъни ҳокимиятлар бўлиниши конституциявий принципини ҳаётга изчил татбиқ этиш, ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизимини шакллантириш, марказда ва жойларда қонун чиқарувчи ва вакиллик ҳокимиятининг ваколатлари ҳамда назорат вазибаларининг ролини кучайтириш, суд тизимини либераллаштириш ва унинг мустақиллигини таъминлаш бўйича ғоят долзарб чора-тадбирларни кўришга қаратилган эди.

Бу жараёнда марказий ижро этувчи ҳокимиятнинг бошқарув

тузилмалари ва маъмурий органларнинг вазифаларини ўзгартиришга, уларнинг бошқариш, тартибга солиш ва тақсимлаш борасидаги ваколатларини, хўжалик тузилмалари фаолиятига бевосита аралашувини кескин қисқартиришга катта эътибор берилди. Бўшқача айтганда, уларнинг ваколатларини бозор тамойилларига мувофиқлаштириш ва пировард натижада давлатнинг иктисодиётни бошқаришдаги ролини жиддий камайтириш кўзда тутилган эди.

Бошқарув соҳасини марказлаштиришни чеклаш, бу борадаги вазифаларнинг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказиш, Ўзбекистонда маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ноёб шакли бўлган маҳалла тизимини шакллантириш масалаларига катта аҳамият қаратилди.

Икки палатали миллий парламентимизни ташкил этиш масаласи бўйича 2002 йил 27 январда ўтказилган референдум яқунлари ва шу асосда «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида»ги конституциявий қонуннинг қабул қилиниши қонун чиқарувчи ҳокимиятни тубдан ислоҳ қилишнинг асосларини белгилаб берди.

Бундан кўзланган асосий мақсадлар парламент томонидан ўз ваколатларини амалга ошириш жараёнида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимини шакллантириш, қонун ижодкорлигининг сифатини жиддий равишда ошириш, умумдавлат ва ҳудудий манфаатларнинг мутаносиблигига эришишдан иборат эди. Бу борада таркиб жиҳатидан асосан халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари вакилларида ташкил топган юқори палата — Сенатнинг ҳудудлар манфаатларини ифода этиши, қуйи — Қонунчилик палатаси эса ўз фаолиятини доимий профессионал асосда амалга ошириши ҳисобга олинганини айтиб ўтиш лозим.

Таъкидлаш керакки, миллий парламентимизнинг ривожланишида янги парламент ва унинг ҳар бир палатасининг мақоми, ваколатлари ва фаолият механизмлари аниқ белгилаб берилган «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида»ги конституциявий қонунларнинг 2003 йилда қабул қилиниши алоҳида аҳамият касб этди.

2007 йилда Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан мамлакат Президенти бир вақтнинг ўзида ижро этувчи ҳокимият бошлиғи эканини белгилайдиган норманинг чиқарилиши ушбу даврдаги муҳим сиёсий-ҳуқуқий воқеалардан бири бўлди. Бугунги кунда Конституциямизнинг 89-моддасида «Ўзбекистон Республикасининг Президенти давлат

бошлиғидир ва давлат ҳокимияти органларининг келишилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди» деган қоида белгилаб қўйилган.

Илгари Ўзбекистон Республикаси Президенти эғаллаб турган Вазирлар Маҳкамаси раиси лавозимининг тугатилиши ҳам либераллаштириш ва демократлаштириш йўлида муҳим қадам бўлди. Қабул қилинган қонунларга мувофиқ эндиликда Бош вазир нафақат Вазирлар Маҳкамаси фаолиятини ташкил этади, балки унга раҳбарлик қилади ва унинг иши самарадорлиги учун шахсан жавоб беради, Вазирлар Маҳкамаси мажлисларига раислик қилади, ҳукумат ҳужжатларини имзолайди, давлат ва хўжалик бошқаруви масалалари юзасидан қарорлар қабул қилади.

Ҳозирги пайтда мамлакатимиз аҳолисининг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий онг даражасининг ўсиб бориши, жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши, юртимизда кўппартиявийлик тизимининг тобора мустаҳкамланиши давлат ҳокимиятининг учта субъекти, яъни давлат бошлиғи бўлган Президент, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасидаги ваколатларнинг янада мутаносиб тақсимланишини таъминлаш учун зарур шарт-шароитларни юзага келтирмоқда.

Шундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасини қуйидаги тахрирда баён этиш таклиф қилинади:

«Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ижро этувчи ҳокимиятни амалга оширади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Ўзбекистон Республикаси Бош вазири, унинг ўринбосарлари, вазирлар, давлат қўмиталарининг раисларидан иборат. Қорақалпоғистон Республикаси ҳукуматининг бошлиғи Вазирлар Маҳкамаси таркибига ўз лавозими бўйича қиради.

Вазирлар Маҳкамаси иктисодиётнинг, ижтимоий ва маънавий соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Олий Мажлис қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари ижросини таъминлайди.

Вазирлар Маҳкамаси амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудидаги барча органлар, қорхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Вазирлар Маҳкамаси фаолиятини ташкил этади ва унга раҳбарлик қилади, унинг самарали ишлаши учун шахсан жавобгар бўлади, Вазирлар Маҳкамасининг мажлисларига раислик қилади, унинг қарорларини имзолайди, Ўзбекистон Республикаси Президентининг топшириғига биноан халқаро муносабатларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси номидан иш қўради, Ўзбекистон Республикаси қонунларида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларида назарда тутилган бошқа вазифаларни бажаради.

Вазирлар Маҳкамаси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида жавобгардир.

Вазирлар Маҳкамаси янги сайланган Олий Мажлис олдида ўз ваколатларини зиммасидан соқит қилади.

Вазирлар Маҳкамасининг фаолиятини ташкил этиш тартиби ва ваколат доираси қонун билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловларда энг кўп депутатлик ўрнини олган сиёсий партия ёки тенг миқдордаги депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партиялар томонидан таклиф этилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдим этилган Бош вазир лавозимига номзодни қўриб чиққанидан кейин ун кун муддат ичида уни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўриб чиқиши ва тасдиқлаши учун таклиф этади.

Бош вазир номзоди унинг учун тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари умумий сонининг ярмидан кўпи томонидан овоз берилган тақдирда тасдиқланган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари Бош вазир тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ўртасида зиддиятлар доимий тус олган ҳолда Қонунчилик палатаси депутатлари умумий сонининг камида учдан бир қисми томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти номига расман киритилган таклиф бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлиси муҳокамасига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш ҳақидаги масала киритилади.

Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми тегишлича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари умумий сонининг камида учдан икки қисми овоз берган тақдирда қабул қилинган ҳисобланади.

Бундай ҳолатда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ўзбекистон Республикаси Бош вазирини лавозимидан озод этиш бўйича қарор қабул қилади. Бунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бутун таркиби Бош вазир билан бирга истеъфога чиқади.

Янги Бош вазир номзоди Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасидаги барча сиёсий партиялар фракциялари билан тегишли маслаҳатлашувлар ўтказилганидан сўнг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталарига кўриб чиқиш ва тасдиқлашга тақдим қилиш учун тақлиф этилади.

Олий Мажлис томонидан Бош вазир лавозимига номзод икки марта рад этилган тақдирда Ўзбекистон Республикаси Президенти Бош вазир вазифасини бажарувчини тайинлайди ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисини тарқатиб юборади».

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига киритилаётган ушбу ўзгартишларнинг мазмун-моҳияти шундан иборатки, уларга кўра, Бош вазир лавозимига номзод кўрсатиш ва уни тасдиқлашнинг янада демократик принципларини ифодалайдиган янги тартиби ўрнатилмоқда. Шунингдек, Конституцияга киритилаётган бу ўзгартишларга биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқи берилмоқда. Айни вақтда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ваколатига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколатлари доирасидан чиқарилмоқда.

Тақлиф этилаётган яна бир муҳим ўзгартиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 96-моддасига тааллуқлидир.

Мамлакат Президенти турли сабабларга кўра ўз вазифасини бажара олмайдиган вазият юзага келган тақдирда ноаниқликка, ушбу моддани турлича талқин этишга йўл қўймаслик мақсадида унинг янги тахирини куйидаги мазмунда баён этиш тақлиф қилинади:

«Мамлакатнинг амалдаги Президенти ўз вазифаларини бажара олмайдиган ҳолатларда унинг вазифа ва ваколатлари вақтинча Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Раисининг зиммасига юклатилади, бунда уч ой муддат ичида, «Ўзбекистон Республикаси

Президенти сайлови тўғрисида»ги Қонунга тўлиқ мувофиқ ҳолда мамлакат Президенти сайлови ўтказилади».

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига зикр этилган тузатишларни киритиш таклиф этилаётгани муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 78- ва 93-моддаларига ҳам тегишли ўзгаришлар киритиш зарурати туғилади.

Жумладан, Конституциянинг 78-моддаси 15-бандини «... шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиш» деган сўзлар билан тўлдириш керак.

93-модданинг 15-бандига «вилоятлар ҳокимларини ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимини қонунга мувофиқ тайинлайди ҳамда лавозимидан озод этади» деган сўзлардан олдин «Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг тақдимига биноан ...» деган сўзларни киритиш мақсадга мувофиқдир.

93-модданинг 8-бандидан «ижро этувчи ҳокимият девонини тузади ва унга раҳбарлик қилади» деган сўзларни чиқариш тавсия этилади.

93-модданинг 16-бандини «...Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилишга ҳақли» деган сўзлар билан тўлдириш лозим.

Шунингдек, 93-модданинг 12-бандидан «Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори» деган сўзлардан кейин «унинг ўринбосарлари» деган сўзларни чиқариш ва уларнинг ўрнига «Ҳисоб палатаси раисини» деган сўзларни киритиш ва ундан сўнг матн бўйича «тайинлайди ва уларни лавозимидан озод қилади, кейинчалик бу масалаларни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тасдиғига киритади» деган тарзда баён этиш керак.

Хурматли мажлис иштирокчилари!

Биз ҳаммамиз шуни аниқ англаб олишимиз зарурки, сайловларда ютиб чиққан сиёсий партия тақдим этган Бош вазир номзодининг Парламент томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши ҳақидаги конституциявий тартибнинг белгиланиши, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми институтининг жорий этилиши ва сиёсий тизимни модернизация қилиш жараёнида амалга оширилиши лозим бўладиган бошқа қатор чора-тадбирлар ўз мазмун-моҳияти билан мамлакатимизни ислоҳ этиш ва демократлаштиришнинг янги босқичини бошлаб беради.

Айни вақтда шуни унутмаслигимиз керакки, мазкур ислохотларнинг муваффақияти, авваламбор, мамлакатимизни янада демократлаштириш ва либераллаштириш йўлидаги саъй-ҳаракатларимиз суръатига, фуқароларимизнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига, уларнинг

сиёсий ва ҳуқуқий маданиятининг юксаклигига ва ўз-ўзидан аёнки, биринчи навбатда сиёсий партияларнинг етуклик даражасига, уларнинг Ўзбекистон чимиз тақдири ва келажагига дахлдор бундай улкан масъулиятли ваколатларни ўз зиммасига олишга қай даражада тайёр эканига бевосита боғлиқдир.

II. Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш

Кадрли дўстлар!

Мамлакатимизни демократик янгилашнинг бутунги босқичдаги энг муҳим йўналишларидан бири бу — қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришдан иборатдир. Бир сўз билан айтганда, юртимизда ҳуқуқий давлат асосларини янада такомиллаштириш ва аҳолининг ҳуқуқий оңи ва маданиятини юксалтириш биз учун ҳал қилувчи вазифа бўлиб қолмоқда.

Айнан шунинг учун ҳам биз мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб ислохотларнинг мазкур йўналишига алоҳида эътибор қаратганимиз бежиз эмас. Ана шундай ёндашув туфайли бу борадаги ишларнинг қўлами, миқёси ва самарадорлиги кейинги ўн йилликда ниҳоятда кенгайиб, янги босқичга кўтарилганини кўп-кўп мисолларда кўриш мумкин.

Авалло, суд ҳокимиятини босқичма-босқич мустаҳкамлаб бориш, суднинг мустақиллигини таъминлаш, уни собик тузумда бўлгани каби қатағон қуроли ва жазолаш идораси сифатидаги орган эмас, балки инсон ва фуқаро ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя ва муҳофаза этишга хизмат қиладиган том маънодаги мустақил давлат институтига айлантиришга қаратилган кенг қўламли ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ҳокимиятлар бўлинишига оид конституциявий принципни изчил амалга ошириш мақсадида «Судлар тўғрисида»ги Қонун янги таҳрирда қабул қилинди, шунингдек, бу даврда жиноят-процессуал, фуқаролик-процессуал қонунчилигига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Бу эса ўз навбатида суд тизимини ижро этувчи ҳокимият органлари назорати ва таъсиридан чиқариш имконини берганини алоҳида таъкидлаш лозим.

Айни пайтда судьялик лавозимига номзодларни тақдим этиш, судьяларнинг ваколатини тўхтатиш ва муддатидан олдин тугатиш, уларга нисбатан интизомий иш юритувни қўзғатиш вазифалари Адлия вазирлиги ваколатидан чиқарилгани ҳам бу борада муҳим кадам бўлди.

Бундан ташқари, судлар фаолиятини ташкилий жиҳатдан таъминлаш, хусусан, суд тизими учун кадрлар масалалари билан шуғулланиш вазифаси махсус орган — Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссиясига юклатилганини қайд этиш лозим.

Шулар қаторида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузурида махсус ваколатли тузилма — Суд қарорларини ижро этиш, судлар фаолиятини моддий-техник ва молиявий таъминлаш департаменти ташкил этилди. Бу эса судларнинг уларга хос бўлмаган вазифалардан сезиларли даражада халос бўлиши ва бутун диққат-эътиборини ўзларининг асосий бурчи бўлмиш одил судловни амалга ошириш учун қаратиш имконини берди.

Умумий юрисдикция судлари ихтисослаштирилиб, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлар ташкил этилди. Бу ўз навбатида уларнинг жиноят ва фуқаролик ишларини малакали асосда кўриб чиқиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тўла ва ҳар томонлама ҳимоя қилиш бўйича фаолияти самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда.

Фуқароларнинг суд орқали ҳимояланиш кафолатлари жиддий тарзда кучайтирилди, ушбу кафолатдан фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтиришни таъминлаш бўйича катга кўламдаги чора-тадбирлар амалга оширилди.

Айнан ушбу даврда кассация инстанцияси ислох қилиниб, суд ишларини қайта кўришнинг апелляция тартиби жорий этилгани ҳам муҳим янгиллик бўлди. Мазкур ўзгаришларга мувофиқ эндиликда апелляция инстанцияси ишни янгитдан кўриб чиқишга юбормасдан, уни ўзи тўла ҳажмда кўриб чиқиши мумкин.

Бугунги кунда фуқаролар қонуний кучга кирган биринчи инстанция суд қароридан норози бўлган тақдирда, ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини кассация инстанциясида, ўз адвокати иштирокида бевосита ҳимоя қилиш имконига эга бўлишди. Шу тариқа фуқароларнинг биринчи инстанция судларининг қарорларига нисбатан шикоятларини яшириш, ёпиқ тарзда кўриб чиқиш тартиби батамом тугатилганини таъкидлаш лозим. Амалга оширилган ўзгаришлар таҳлили шуни кўрсатадики, жорий этилган янгилликлар биринчи инстанция судлари томонидан йўл қўйилган хатоларни ўз вақтида тузатиш, суд фаолиятида сансалорликка йўл қўймасликнинг муҳим кафолатига айланди.

Шу борада қуйидаги рақамларга эътиборингизни қаратмоқчиман. Агар 2000 йилда суд хатоларининг деярли ярми назорат тартибида

тузатилган бўлса, 2009 йил якунларига кўра, бундай ҳолатларнинг 85 фоиздан ортиғи апелляция ва кассация тартибида бартараф этилган.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда прокурор ва адвокатнинг тенглигини, жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича суд фаолиятининг барча босқичларида ўзаро тортишув бўлишини таъминлашга, одил судловнинг сифати ва тезкорлигини оширишга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар изчил амалга оширилмоқда.

Айниқса, 2008 йилда «Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши бу борада ғоят муҳим аҳамият касб этди. Шу асосда амалдаги қонунчилигимизга суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш, инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлаш жараёнининг энг муҳим таркибий қисми бўлган адвокатура мустақиллигини янада мустаҳкамлашга қаратилган бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Ушбу қонунга мувофиқ ҳимоячига жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслардан мутлақо мустақил равишда жиноят иши процессининг ҳар қандай босқичида малакали юридик ёрдам кўрсатиш ҳуқуқи берилган эътиборга сазовордир. Шу билан бирга, ҳимоячининг кўрилаётган ишда иштирок этиш учун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан ўзига ижозат берилгани тўғрисида ёзма равишдаги тасдиқловчи ҳужжат ва шунингдек, ўз ҳимоясидаги шахс билан учрашиш учун рухсат олиш мажбуриятини белгилайдиган нормалар жиноят-процессуал қонунчилигидан чиқарилди. Эндиликда буларнинг барчаси учун — шунга эътибор беринглар — адвокатлик гувоҳномаси ва адвокатлик муассасаси томонидан бериладиган ордernинг ўзи кифоядир.

Қонунда адвокатнинг профессионал фаолиятига тўсқинлик қилиш, унинг ўз ҳимояси остидаги шахсга нисбатан позициясини ўзгартириш мақсадида ҳар қандай шаклда таъсир ўтказишга қаратилган ҳаракатлар учун жавобгарлик белгилаганини эътироф этиш зарур.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, жиноий-ҳуқуқий соҳадаги сиёсатни такомиллаштиришда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини янада либераллаштириш ва инсонпарварлик тамойилларига мувофиқлаштириш энг муҳим йўналишга айланди.

Ушбу соҳада амалга оширилган чора-тадбирлар, хусусан, 2001 йилда «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари

хамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонуннинг қабул қилиниши улкан социал ва ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этганини ишонч билан таъкидлаш лозим.

Мазкур қонунга кўра, жиноятларнинг таснифи ўзгартирилди. Бунинг натижасида оғир ва ўта оғир тоифадаги жиноятларнинг қарийб 75 фоизи ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятлар тоифасига ўтказилди.

Иқтисодиёт соҳасидаги жиноят ишлари бўйича камоқ ва озодликдан маҳрум этиш жазолари ўрнига жарима шаклидаги иқтисодий санкцияни қўллаш имконияти анча кенгайтирилди. Жиноий жазо тизимидан инсонпарварлик тамойилларига мутлақо зид бўлган мол-мулкни мусодара қилиш тарзидаги жазо тури чиқариб ташланди.

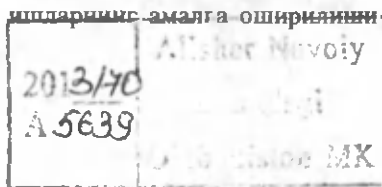
Шунингдек, **Жиноят кодексининг 11 та моддасига етказилган моддий зарарнинг ўрни қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо қўлланмаслиги ҳақидаги қоидалар киритилди.**

Айтиш керакки, жазо тизимини либераллаштириш бўйича амалга оширилган бундай чора-тадбирларнинг нақадар тўғри бўлганини ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб бермоқда. Ишончим комил, хўжалик ишлари билан боғлиқ жиноий ишлар бўйича одамларни қамаш шарт эмас — бу давлатга жуда қимматга тушади, қолаверса, бундай жазо тури маҳкумларни тарбиялаш ва қайта тарбиялаш вазифасини ҳал қилмайди.

Жиноий жазоларни либераллаштириш борасидаги бундай чоралар натижасида Ўзбекистонда ҳозирги кунда камоқдагилар сони жаҳон миқёсида энг паст кўрсаткични, яъни ҳар 100 минг нафар аҳолига 166 кишини ташкил қилади. Қиёслаш учун айтиш мумкинки, Россияда бу кўрсаткич 611 кишини, АҚШда 738 кишини ташкил этади. Мамлакатимизда сўнгги ўн йилда озодликдан маҳрум қилиш жойларида сакланаётган маҳбуслар сони икки баробардан кўпроқ камайганининг ўзи ҳам бу соҳада олиб борилаётган ислохотларимизнинг қандай ижобий натижалар бераётганидан далолатдир.

Маълумки, Ўзбекистонда 2008 йилнинг январидан бошлаб ўлим жазоси бекор қилинди ва унинг ўрнига умрбод ёки узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш жазо тури жорий этилди.

Мамлакатимизда ўлим жазосининг бекор қилиниши халқаро ҳамжамиятнинг катта эътибор ва эътирофига сазовор бўлгани албатта ижтимоий-сиёсий аҳамиятга молик ўта муҳим воқеадир. Нуфузли хорижий экспертларнинг таъкидлашига кўра, ушбу чора ва бу соҳада юқорида кўрсатилган бошқа бир қатор ишларнинг амалга оширилиши

билан Ўзбекистонда дунёдаги энг либерал жиноий жазо тизимларидан бири яратилди. Халқаро экспертларнинг бу борадаги қиёсий таҳлиллари шуни кўрсатмоқдаки, умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси Германия ва Польшада 5 та, Белгия ва Россияда 6 та, Данияда 9 та, Швецияда 13 та, Францияда 18 та, Голландияда 19 та жиноят тури бўйича тайинланиши мумкин.

Ўзбекистонда эса умрбод озодликдан маҳрум қилиш фавқулодда жазо чораси бўлиб, фақат икки турдаги жиноят, яъни жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда қасдан одам ўлдириш ва терроризм учун тайинланади. Ушбу жазо тури бизнинг мамлакатимизда хотин-қизларга, жиноят содир этган пайтда 18 ёшга етмаган шахсларга ва ёши 60 дан ошган эркакларга нисбаган қўлланилиши мумкин эмас.

Айтинглар, азиз дўстлар, мана шу олиб келинган далиллар Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин биз қўлга киритган энг катта, энг муҳим ютуқларимиз эмасми? Шу нуқтаи назардан қараганда, юртимизда ҳақиқатан ҳам адолат ўрнатишда жиноят йўлига кирганларга энг одил ҳукм чиқаришда бу мисоллар яққол далил эмасми? Бу масала бўйича ўзгалар, бизга ақл ўргатадиганлар балки биздан ўрнак оладиган вақт келмадимми?

Мамлакатимизда ўтган давр мобайнида дастлабки тергов босқичида суд назоратини кучайтириш, мазкур соҳада суд фаолиятини либераллаштириш бўйича ҳам кенг қўламли чора-тадбирлар кўрилганини таъкидлаш лозим.

Бу борада «Хабас корпус» институтининг жорий этилиши, яъни 2008 йилдан эҳтиёт чораси сифатида қамокқа олишга санкция бериш ҳуқуқи прокурордан судга ўтказилиши принципиал кадам бўлди. Ушбу қарорнинг ўз вақтида ва пухта ўйлаб қабул қилингани бугунги кунда қўлгина амалий мисолларда ўз исботини топмоқда. Мазкур институтнинг амалиётга татбиқ этилиши инсоннинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари, унинг дахлсизлигини ҳимоя қилишда муҳим омил сифатида намоён бўлмоқда. Ушбу институт жорий этилган 2008 йилнинг январидан буён судлар томонидан дастлабки тергов органларига 700 мартадан ортиқ ҳолатда мазкур эҳтиёт чорасини қўллаш рад қилингани ҳам буни яққол тасдиқлаб турибди.

Мамлакатимизда жиноий-ҳуқуқий соҳани либераллаштириш борасидаги ислоҳотлар ҳақида гапирганда, жиноят-процессуал қонунчилигимизга киритилган ўзгартишларга мувофиқ тергов ва шахсни қамокда сақлаш муддатлари қисқартирилганини таъкидлаш лозим.

Шунингдек, ҳуқуқни қўллаш ва суд амалиётига 2001 йилдан бошлаб ярашув институти киритилди ва у самарали фаолият курсатмоқда. Ярашув институтининг талабига кўра, ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган жиноий қилмишни содир этган шахс жабрланувчига етказилган зарарни тўлиқ қоплаб берган тақдирда жиноий жавобгарликка тортилмайди.

Мазкур институтнинг самарадорлиги ҳамда ўзбек халқининг раҳмдиллик ва кечиримлилиқ каби қўп асрлик анъаналарига мослиги унинг изчиллик билан кенгайиб боришига асос бўлди. Ҳозирги кунда 53 та жиноят таркиби бўйича ярашув институтини қўллаш имконияти назарда тутилган.

Шу борада яна бир мисолга эътибор берайлик. Ярашув институтининг жорий этилиши натижасида ўтган давр мобайнида 100 минг нафарга яқин фуқаро жиноий жавобгарликдан озод этилди.

Сўнги йилларда юртимизда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида қонунийликни таъминлаш борасида жиддий ишлар амалга оширилди. Биринчи навбатда, прокуратура фаолиятини ислоҳ қилиш, уни собиқ тузум даврида бўлганидек партиявий элита кўлидаги жазолаш қуроли эмас, балки қонунларнинг қатъий ижро этилишини, мамлакатимизда демократик ислоҳотларнинг изчил ривожланишини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлайдиган органга айлантириш бўйича салмоқли ишлар қилинди.

Масалан, 2001 йилда янги таҳрирда қабул қилинган «Прокуратура тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ фуқаролар прокурор назорати объектлари қаторидан чиқарилди. Айни пайтда прокуратуранинг инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, унинг қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаш учун масъулияти оширилди.

Шунингдек, суд қарорлари ижросини тўхтатиб туриш ҳуқуқи прокуратура ваколатлари доирасидан чиқарилди. Туман ва шаҳар прокурорларининг эса тергов ва айбланувчини қамокда сақлаш муддатларини узайтириш ҳуқуқлари бекор қилинди.

Бугунги кунда сиёсий, иқтисодий, давлат-ҳуқуқий муносабатларнинг бутун тизимини модернизация қилиш, фуқаролик жамиятини шакллантириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя этиш бўйича олдимизда турган кенг кўламли вазифалар суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш масаласини кун тартибига қўяётганини биз ўзимизга албатта яхши тасаввур этамиз.

Бу борадаги вазифаларни самарали ҳал қилиш мақсадида қуйидаги ташкилий-ҳуқуқий чораларни амалга ошириш тақлиф этилади.

Биринчи. Бундан ўн йил олдин қабул қилинган амалдаги «**Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида**»ги Қонуннинг янги таҳририни қабул қилишни бугун ҳаётнинг ўзи талаб қилмоқда. Яъни, ўтган даврда қонун ижодкорлиги жараёни кенгайгани ва мураккаблашгани, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг асосланганига ва сифатига нисбатан талаблар сезиларли даражада ошгани бу соҳада қонунийликни таъминлашнинг янги ва янада самарали механизмларини яратишни, қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунларга, социал-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ислохотлар эҳтиёжларига мос бўлишини тақозо этмоқда.

Иккинчи. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 29- ва 31-бобларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш таклиф этилади. Бу ўринда судга қадар иш юритув босқичида қўлланилган чоралар, яъни лавозимдан четлаштириш ва шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини фақат судьянинг санкцияси асосида қўллаш тартиби назарда тутилмоқда.

Ушбу ваколатларнинг прокурордан суд органларига ўтказилиши суриштирув ва дастлабки тергов жараёнида суд назоратини кучайтириш, жиноят процессида «Хабеас корпус» институтини қўллаш соҳасини янада кенгайтириш имконини беради. Энг муҳими, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида умумэътироф этилган принциплар ва халқаро ҳуқуқ нормаларининг амалга оширилишини таъминлайди.

Учинчи. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 439-моддасига ўзгартиш киритиш ва унга мувофиқ биринчи инстанция судида иш бўйича айблов ҳулосасини ўқиб эшиттириш мажбуриятини фақат прокурор зиммасига юклашни назарда тутадиган норма ўрнатиш таклиф этилади. Чунки амалдаги қонунчиликда давлат айбловчиси, яъни прокурорнинг суд мажлисида айблов ҳулосасини ўқиб эшиттириш бўйича мажбурияти аниқ белгиланмаган. Шунинг учун айблов ҳулосаси кўпинча судьялар томонидан ўқиб эшиттирилади. Бу эса суднинг вазифа ва мақсадларига мос келмайди. Жиноят-процессуал қонунчилигига юқорида кўрсатиб ўтилган норманинг киритилиши суднинг мустақиллиги, ҳолислиги ва беғаразлигини таъминлашга, жиноят процессида тортишув принципини кучайтиришга хизмат қилади.

Тўртинчи. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 321-моддасидан суднинг жиноят иши қўзғатишга доир ваколатини чиқариш мақсадга мувофиқ бўлур эди. Маълумки, жиноят

ишини кўзгатиш аввало суриштирув ва дастлабки тергов органлари, жиной таъкибни амалга оширадиган бошқа ҳуқуқ-тартибот органларининг вазифаси ҳисобланади. Суддан эса шахсга қўйилган айбловнинг қонуний ва асосли эканини ҳолис баҳолаш талаб этилади.

Ваҳоланки, ҳозирги пайтда суд томонидан жиноят ишини кўзгатиш тарзидаги процессуал ҳаракатнинг амалга оширилиши моҳиятан жиной таъкибнинг ва ундан келиб чиқадиган барча оқибатларнинг бошланиши ҳисобланади. Бу эса судни жиной таъкиб иштирокчилари тоифасига киритиб қўяди. Айтиш керакки, бундай амалиёт суднинг олий мақсади бўлган одил судловни амалга ошириш тамойилига мутлақо мос келмайди.

Бешинчи. Тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш принциплари, асослари, шакл ва услублари, уни олиб борадиган органлар тизимини белгилаб берадиган «Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш таклиф этилади. Ушбу қонуннинг мақсади тезкор-қидирув хусусиятидаги тадбирларни ўтказишда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, қонунийликка риоя қилишнинг реал ҳуқуқий кафолатларини яратишга йўналтирилган. Бу қонуннинг қабул қилиниши демократик давлатларнинг умумэътироф этилган амалиётига мос келади. Таъкидлаш керакки, бу қонун жиноятлар содир этилишининг дастлабки босқичларидаёқ уларнинг олдини олиш ва ўз вақтида тўхтатиш бўйича чораларнинг самарадорлигини, шунингдек, суриштирув ва дастлабки терговнинг сифатини оширишга хизмат қилади. Айни пайтда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг, авваламбор, ички ишлар идораларининг бу соҳадаги фаолиятининг янада либераллашувини таъминлашга олиб келади.

Олтинчи. Фаол ривожланиб бораётган демократлаштириш жараёнларини инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексини ҳар томонлама қайта ишлаш ва янги таҳрирда қабул қилиш зарур.

1994 йилда қабул қилинган амалдаги мазкур кодексга ўтган давр мобайнида 60 мартадан кўпроқ ўзгартиш ва қўшимчалар киритилган. Унинг янги таҳрири суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш муносабати билан маъмурий қонунчилик ва жиной-ҳуқуқий сиёсатда юз берган катта миқёсдаги принципиал ўзгаришларни ўзида тизимли ва кенг кўламли тарзда акс эттириши лозим.

Бунда авваламбор жиноят қонунчилигини тобора либераллаштириш, яъни, айрим қонунбузарлик ҳолатларини жинойий юрисдикциядан маъмурий юрисдикцияга ўтказишни кўзда тутиш зарур.

Кодекснинг янги тахрирда қабул қилиниши бугунги кунда ўнлаб норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган маъмурий жавобгарликка оид қонунчиликнинг унификациялашувини, яъни бирхиллашувини таъминлайди.

Шунингдек, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўришнинг процессуал механизмларини такомиллаштириш, демократлаштириш, бу соҳада қонунийликни таъминлаш ва фуқароларнинг ҳуқуқларини ишончли ҳимоялаш бўйича чораларни ҳам маъмурий кодексда кўзда тутиш лозим.

Еттинчи. Ривожланган демократик давлатлар таърибасини инобатга олган ҳолда, давлат ҳокимияти идоралари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи тузилмалар, шу жумладан, прокуратура фаолиятида қонунчилик талабларига риоя қилиш ва қонун устуворлигини таъминлаш бўйича адлия органларининг ролини янада кучайтиришга қаратилган янги ҳуқуқий механизмларни ўрнатадиган ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш талаб этилмоқда.

Адлия органларининг ҳуқуқ ижодкорлиги соҳаси ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида ягона давлат сийсатини ўтказишдаги ролини кучайтириш учун уларга зарур бўлган тегишли ваколатларнинг берилиши мамлакатимизнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари тизимида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали механизмини яратиш имконини беради ҳамда ушбу органлар фаолиятида қонунийлик ва қонун устуворлигини таъминлашга хизмат қилади.

Саккизинчи. Жамиятнинг демократия йўлидан жадал ривожланиши ва бу борада амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан одамларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқдир. Юксак ҳуқуқий маданият — демократик жамият пойдевори ва ҳуқуқий тизимнинг етуклик кўрсаткичидир.

Шу муносабат билан, бугунги сиёсий-ҳуқуқий воқеликни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий билимлар тарғиботини тубдан яхшилашга йўналтирилган мақсадли кенг қўламли чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш зарур. Ушбу дастурнинг амалга оширилиши аҳолининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларига нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлишини, фуқароларда қонунга итоаткорлик туйғусининг янада ортишини таъминлайди, деб ўйлайман.

III. Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш

Муҳтарам юртдошлар!

Бугун биз демократик жараёнларни чуқурлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларнинг мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётидаги амалий иштироки ҳақида сўз юритар эканмиз, албатта, ахборот эркинлигини таъминламасдан, оммавий ахборот воситаларини одамлар ўз фикр ва ғояларини, содир бўлаётган воқеаларга ўз муносабати ва позициясини эркин ифода этадиган минбарга айлантirmасдан туриб, бу мақсадларга эришиб бўлмаслигини ўзимизга яхши тасаввур этамиз.

Маълумки, фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этган бўлиб, бу Ўзбекистонда демократик жамият асосларини барпо этишнинг муҳим шарт, таъбир жоиз бўлса, тамал тоши ҳисобланади.

Мамлакатимизда ўтган йиллар давомида, айниқса охириги 10 йилда оммавий ахборот воситаларини янада либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлашга қаратилган кенг камровли ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди.

Юртимизда аввало оммавий ахборот воситалари ривожини таъминлайдиган, демократик талаб ва стандартларга тўла мос келадиган мустақкам қонунчилик базаси яратилди. Ушбу даврда оммавий ахборот воситаларини эркин ва жадал ривожлантиришга, ахборот соҳасининг самарали фаолият кўрсатишини таъминлашга қаратилган 10 га яқин қонун ҳужжатлари қабул қилинди.

«Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши ҳар кимнинг ахборотни эркин ва монеликсиз олиш ҳамда фойдаланиш ҳуқуқларини амалга оширишда, шунингдек, ахборотнинг муҳофаза қилиниши, шахс, жамият ва давлатнинг ахборот борасидаги хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этди.

Сўнгги йилларда янги таҳрирдаги **«Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»**ги Қонунга, шунингдек, **«Телекоммуникациялар тўғрисида»**, **«Реклама тўғрисида»**, **«Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»**ги ва бошқа бир қатор қонунчилик ҳужжатларига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Бу эса янги сиёсий шарт-шароитларда оммавий ахборот воситалари соҳасидаги демократик ислохотларни янада чуқурлаштиришни таъминлади. Шу билан бирга,

нодавлат оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш, уларнинг ахборот соҳасини демократлаштиришда фаол иштирокини таъминлашга қаратилган кенг камровли институционал ислоҳотлар амалга оширилди.

Нодавлат оммавий ахборот воситаларини қўллаб-қувватлаш, уларнинг моддий-техник базаси ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш мақсадида бир қанча жамоат ташкилотлари ташкил қилинди. Ўз таркибида 100 дан ортик электрон оммавий ахборот воситасини бирлаштирган Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди шулар жумласидандир.

Юридик ва жисмоний шахсларнинг, ахборот технологиялари ва тизимларини қўллаган ҳолда, ахборот ресурсларидан фойдаланиш механизмларини белгилаб берган янги таҳрирдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонуinning қабул қилиниши оммавий ахборот воситаларини модернизация қилишни жадал ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этди.

Ўзбекистонда кейинги йилларда сунъий йўлдош алоқа тармоғи орқали телерадиодастурларни тарқатиш йўлга қўйилди. Бугунги кунда мамлакатимиз телекоммуникациялар тизими дунёнинг 180 та мамлакатига 28 та йўналиш бўйича тўғридан-тўғри чиқадиган халқаро каналларга эга. Юртимиздаги телерадиоканаллар томонидан тайёрланаётган кўрсатув ва эшиттиришлар Интернет глобал тармоғи орқали реал вақт режимида жаҳонга узатилмоқда.

Дунёдаги етакчи мамлакатлар тажрибасига таянган ҳолда, кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш миллий тизимининг такомиллаштирилиши ахборот соҳасидаги фаолиятнинг сифати ва савиясини оширишга қаратилган чора-тадбирлар тизимида кўп жиҳатдан ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди.

Бундай кенг миқёсдаги ишлар натижасида фақат кейинги 10 йилнинг ўзида босма оммавий ахборот воситаларининг сони 1,5 баробар, электрон оммавий ахборот воситаларининг сони эса 7 баробар кўпайиб, бугунги кунда уларнинг умумий сони қарийб 1200 тага етди. Мавжуд барча телеканалларнинг қарийб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳисобланади. Оммавий ахборот воситалари Ўзбекистонда яшайдиган миллат ва элатларнинг 7 та тилида фаолият олиб боради, шунингдек, босма материаллар ва телекўрсатувлар инглиз тилида ҳам тарқатилмоқда.

Яна бир муҳим янгилик эфир орқали узатиладиган материалларни тайёрлаш жараёнига замонавий рақамли ва мултимедиа технологиялари

жорий қилинаётганида намоён бўлмоқда. Юртимизда Интернет тизимидан фойдаланувчилар сафи жадал суръатлар билан кенгайиб бормоқда. Бугунги кунда уларнинг сони 6 миллиондан ортиб кетгани ҳам буни тасдиқлаб турибди.

Мамлакатимизда фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасида амалга оширилган кенг қўламли ишларни танқидий баҳолаш эканми, муҳим бир масалага алоҳида эътибор қаратишимиз зарур, деб ўйлайман. **Яъни, бу ўринда гап оммавий ахборот воситалари ва давлат ҳокимияти органлари ўртасидаги муносабатларнинг устувор жиҳатларини тўғри белгилаш, жумладан, оммавий ахборот воситалари фаолияти устидан назорат қилишнинг иқтисодий механизмларини, ахборот манбаларининг ёпиқлигини, шунингдек, тахририятларга ҳокимият органлари ва маъмурий тузилмалар томонидан бўлаётган маълум даражадаги босимларни бартараф қилиш билан боғлиқ муаммоли масалаларни ҳал этиш ҳақида бормоқда.**

Шу боисдан қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш ўта долзарб аҳамият касб этмоқда:

Биринчи. «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида» Қонун қабул қилиш зарур. Бу ўз навбатида фуқароларнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқини янада кенгрок амалга ошириш имкониятини яратиб бериш билан бирга, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг қабул қилинаётган қарорлар сифатини ошириш борасидаги масъулиятини ҳам кўп жиҳатдан кучайтирган бўлув эди.

Ушбу қонун давлат ҳокимияти органлари фаолияти ҳақида жамоатчиликни хабардор қилиб бориш тартибларини аниқ белгилаб бериши, аҳолининг, жамоат бирлашмаларининг давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинаётган қарорлар, авваламбор фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари билан боғлиқ қарорлар ҳақидаги ахборотлардан кенг хабардор бўлиб боришини таъминлаши лозим.

Мазкур қонуннинг жорий этилиши ижро ҳокимияти органлари фаолиятининг, юртимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг, давлатнинг ички ҳамда ташқи сиёсатининг очиқлиги ва ошқоралигини, мамлакатимиз ва хорижда кечаётган воқеа-ҳодисалар хусусида фикрлар хилма-хиллиги ва сиёсий плюрализмни ҳисобга олган ҳолда, таъминлаши зарур.

Иккинчи. Демократлаштириш жараёнларида аҳамияти тобора ортиб бораётган ахборот коммуникациялари соҳасининг энг муҳим

тармоқларидан бири бўлган телерадио тизимини ривожлантиришга қаратилган «Телерадиоэшиттиришлар тўғрисида» Қонун қабул қилиш ҳақида таклиф киритилмоқда.

Маълумки, ҳозирги вақтда ушбу соҳадаги фаолият оммавий ахборот воситалари, радиочастота спектри, телекоммуникациялар, ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунларнинг муайян моддалари билан тартибга солиб келинмоқда.

Шу билан бирга, телерадиоэшиттиришлар соҳасини мустақил қудратли индустрия сифатида қайта ташкил этиш, телерадиоэшиттиришларнинг янги шакл ва турларининг пайдо бўлиши телерадиодастурларни тайёрлаш ва узатиш жараёнида юзага келадиган муносабатларни тизимли ва кенг қўламли равишда тартибга соладиган яхлит қонунни кучга киритиш заруратини туғдирмоқда.

Ушбу қонуннинг қабул қилиниши телерадиодастурларни тайёрлаш ва тарқатиш соҳасида рақобатни янада кучайтириш, телерадиодастурларни узатиш борасида мобил ва рақамли телевидение каби илғор замонавий технологияларни жорий этиш, телеиндустриянинг истиқболли янги тармоқларини ташкил қилиш учун зарур шароитларни яратиш имконини беради.

Бу қонун миллий телерадиоэшиттиришлар тизими фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш механизмларини ва молиялаштириш манбаларининг эркинлиги ва мустақиллиги каби принципларини белгилаб беришга, радиочастоталарни олиш учун ўтказиладиган танловларнинг демократик ва ошкоралигини таъминлаш, тенг рақобат ва электрон медиа-бозор тармоқларининг монополлашувига йўл қўймаслик учун шароит яратиш ва бошқа бир қатор муаммоларни ечишни назарда тутди.

Учинчи. Оммавий ахборот воситалари эркинлиги ва мустақиллигини янада мустаҳкамлаш муаллифлик ҳуқуқлари ва интеллектуал мулкни ишончли ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий қафолатлари ва механизмларини кучайтириш, ахборот соҳасига бозор механизмларини жорий қилиш билан бевосита боғлиқдир.

Ушбу вазифани амалга ошириш учун *«Оммавий ахборот воситалари фаолиятининг иқтисодий асослари тўғрисида», «Оммавий ахборот воситаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш қафолатлари тўғрисида»*ги қонунларни қабул қилиш таклиф этилади. Бу қонунлар ахборот бозори иштирокчилари фаолияти самарадорлигини кучайтириш ва уларнинг иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиш, қўшимча иқтисодий преференциялар яратиш ва миллий ахборот маконини изчил

ривожлантиришни таъминлашга қаратилган бошқа ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни амалга оширишни назарда тутди.

Туртинчи. Оммавий ахборот воситаларининг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик ва парламент назоратини таъминлаш, ҳокимият ва жамоатчилик ўртасида мустақкам алоқа ўрнатиш борасидаги ролини кучайтиришга қаратилган самарали ҳуқуқий механизмларни яратиш мақсадида «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида», «Ахборот эркинлиги принциплари ва қафолатлари тўғрисида»ги ва бошқа бир қатор қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш таклиф этилади.

Бунда, хусусан, давлат ва жамоат бирлашмалари ахборот хизматлари, медиа-тузилмалар ишини фаоллаштириш бўйича кенг кўламли чора-тадбирларни кўзда тутиш лозим. Оммавий ахборот воситаларининг ахборот олиш юзасидан мурожаатларини кўриб чиқиш муддатларини қискартириш, ахборот олиш соҳасидаги қонунчилик талабларини бузганлик учун юридик ва мансабдор шахсларнинг маъмурий жавобгарлигини кучайтириш ва бошқа чора-тадбирларни таъминлашга қаратилган ҳуқуқий механизмлар устида иш олиб бориш зарур.

Шу билан бирга, сиёсий модернизация жараёнларида тобора муҳим аҳамият касб этиб бораётган замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан давлат ва жамият қурилиши тизимида кенг фойдаланиш лозим.

«Телекоммуникациялар тўғрисида»ги Қонун нормаларини янада такомиллаштириш, рақамли телерадиоэшиттириш тизимига ўтиш бўйича тадбирлар давлат дастурининг ишлаб чиқилиши ҳам ушбу вазифани ҳал этишга хизмат қилади. Мазкур дастур рақамли телерадиоэшиттиришлар инфратузилмасини шакллантириш, бу борадаги фаолиятни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга соладиган самарали тизимни яратишга қаратилиши даркор.

Мухтасар айтганда, юқорида зикр этилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши оммавий ахборот воситаларининг фуқаролик жамияти институтлари тизимидаги ўрни ва ролини янада мустақкамлашга, фуқароларнинг сўз эркинлиги ва танлаш эркинлигини таъминлашга қаратилган конституциявий ҳуқуқларини янада тўлиқ рўйбга чикаришга ёрдам беради.

IV. Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш

Эркин сайлов ва ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириш

принциплари, биринчи навбатда ҳар бир шахснинг давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш бўйича конституциявий ҳуқуқи миллий давлатчилигимиз моделининг асосини ташкил этади. Сайловлар – бу мамлакатимизда амалда бўлган ҳуқуқий нормаларнинг нечоғлиқ демократик руҳда эканини намоён этадиган, демократик ҳуқуқий давлатнинг узвий белгиси, халқнинг ўз хоҳиш-иродасини эркин ифода этишининг, фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштирокининг асосий шакли бўлиб, ўта муҳим ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга масаладир.

Шу муносабат билан ўтган давр мобайнида юртимизда самарали, демократик сайлов тизимини шакллантириш ва ривожлантириш соҳасида ғоят чуқур ўзгаришлар амалга оширилганини таъкидлаш ўринлидир.

Маълумки, Конституциямизга, шунингдек, «Сайловчилар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги ҳамда янги таҳрирдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида», «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгапларига сайлов тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги қонунларга 2003 ва 2008 йилларда тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Шу билан бирга, ушбу даврда мазкур соҳага оид кўплаб қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Буларнинг барчаси миллий сайлов тизимининг изчил ва босқичма-босқич либераллашувини, икки палатали парламент сайловларининг қонун талаблари ва умумэътироф этилган халқаро принцип ва нормаларга тўла мос ҳолда ўтказилишини таъминлайдиган мукамал қонунчилик базасининг шаклланишига олиб келди.

Ушбу қонунларда давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайловларнинг факат кўппартиявийлик асосида ўтказилиши қатъий белгилаб қўйилди. Мамлакат Президенти лавозимига, Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодларни сиёсий партиялар томонидан, маҳаллий Кенгашлар депутатлигига номзодларни эса — сиёсий партияларнинг жойлардаги тегишли органлари томонидан кўрсатилиши тўғрисидаги принципиал қоида мустаҳкамланди. Депутатликка номзодларнинг давлат ҳокимияти ижро органлари томонидан кўрсатилиш амалиёти бекор қилинди ва бу мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ўзгаришларни чуқурлаштириш йўлидаги принципиал кадам бўлди.

Шу борада сайлов қонунчилигимизга сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш билан боғлиқ бўлган, энг ривожланган демократик

давлатлар тажрибасида ҳам камдан-кам учрайдиган мутлак ваколатларнинг Марказий сайлов комиссиясига берилишини кўзда тутадиган ўзгартишларнинг киритилиши ўта муҳим аҳамиятга молик улкан воқеа бўлди. Амалдаги қонунчилигимизга кўра, сайлов кампанияси жараёнига давлат ва ҳокимият тузилмалари, жамоат бирлашмалари томонидан аралашшига қаратилган ҳар қандай уриниш қонун билан тақиқланиши ҳам буни яққол кўрсатиб турибди.

2009 йилги сайлов арафасида Марказий сайлов комиссияси томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари сайловига тайёргарлик кўриш ва ўтказиш бўйича Концепция ишлаб чиқилди. Мазкур Концепция хорижий экспертлар томонидан фуқароларнинг сайлов ва ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириш борасидаги конституциявий ҳуқуқларига риоя этилиши бўйича ноёб ҳужжат сифатида баҳоланган эди. Ҳақиқатан ҳам, ушбу Концепциянинг амалга оширилиши сайловнинг қонун талабларига тўла мувофиқ ҳолда, сиёсий партияларнинг ўта фаол иштирокида, сайлов жараёнига марказий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг аралашувига йўл қўймасдан ўтказилишини таъминлашда гоят муҳим рол ўйнади.

Бизнинг қонунчилигимизда сайлов кампаниясининг бирон-бир иштирокчиси учун қандайдир алоҳида имтиёз ва преференциялар берилмаслиги белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қоидаларига мувофиқ, Президент сайлови, парламент ва давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлов ҳозирги вақтда қонун билан белгиланган ягона кунда – уларнинг конституциявий ваколатлари муддати тугайдиган йилнинг декабр ойи учинчи ўн кунлигидаги биринчи якшанба кuni ўтказилади.

Айтиш керакки, бизнинг сайлов тизимимиз ривожла 2008 йили сайлов қонунчилигимизга киритилган ўзгартишлар муҳим босқич бўлди. Қонунчилик палатасидаги депутатлик ўринларининг сони 120 тадан 150 тага кўпайтирилди, шундан 135 нафар депутат сиёсий партиялардан сайланади. Бугунги кунда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари ниҳоятда муҳим ва долзарб аҳамият касб этиб бораётганидан келиб чиққан ҳолда, қуйи палатамиздаги 15 та депутатлик ўрни Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан сайланган депутатларга берилди.

Бундан ташқари, қонун ҳужжатларига сайлов жараёнининг янада либераллашувини таъминлайдиган бир қатор нормалар киритилди. Жумладан, сайловда иштирок этадиган сиёсий партияларнинг рўйхатдан ўтиши учун ўрнатилган муддат 6 ойдан 4 ойга туширилди.

Айни вақтда сиёсий партияларнинг сайловда иштирок этиши учун

рухсат бериш масаласини ҳал этиш борасида зарур бўладиган сайловчилар имзосининг миқдори аввалги 50 минг имзо ўрнига 40 минг қилиб белгиланди.

Шунингдек, депутатликка номзодларнинг ишончли вакиллари сони 5 нафардан 10 нафаргача кўпайтирилди. Шулар қаторида сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларига сиёсий партиянинг «ваколатли вакили» деган янги институт киритилди, унга имзо варақаларининг тўғри тўлдирилишини текширишда, сайлов участкаларида овозларни санаб чиқишда иштирок этиш ҳуқуқи берилди.

Яна бир муҳим янгиллик — қонун ҳужжатларига сайлов комиссияларининг сайловга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш билан билан боғлиқ фаолиятида ошқораликни кўпроқ таъминлашга қаратилган нормаларнинг киритилишида уз аксини топди.

Шу асосда сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказишнинг барча босқичларида, шунингдек, сайлов кунда овоз бериш хоналарида ва овозларни санаб чиқишда депутатликка номзодлар кўрсатган сиёсий партиялардан биттадан кузатувчи, оммавий ахборот воситалари вакиллари, хорижий давлатлар, халқаро ташкилотлар ва ҳаракатлардан ҳам кузатувчилар қатнашиш ҳуқуқига эга бўлди.

Шуниси эътиборга сазоворки, бизнинг сайлов тизимимиз хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаолигини, уларнинг давлат ва жамият қурилиши соҳасидаги мавқеини оширишда муҳим аҳамият касб этди. Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларига сиёсий партиялардан кўрсатиладиган депутатликка номзодларнинг камида 30 фоизини аёллар ташкил этиши шарт экани тўғрисидаги норманинг киритилгани бунинг яққол тасдиғидир.

2009 йилги сайловлар жараёнида айни ана шу норманинг татбиқ этилиши парламентнинг қуйи палатасига умумий депутатлар сонининг 22 фоизини ташкил этадиган 33 нафар хотин-қиз депутатни сайлаш имконини берди.

Сенат аъзолари этиб сайланганларнинг 15 фоизи аёллардир, маҳаллий вакиллик органларида фаолият кўрсатаётган аёллар эса бугунги кунда жами депутатлар сонининг 20 фоизидан ортиғини ташкил этади.

Бир сўз билан айтганда, мамлакатимизни модернизация қилиш ва демократик ўзгаришларнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган сайлов тизимимиз мунтазам такомиллашиб бормоқда. Шу билан бирга, бугунги кунда ҳаётнинг ўзи, айниқса, охириги сайловда биз туپлаган тажриба юртимизда сайлов жараёнларини янада демократлаштириш масалаларини кун тартибига қўймоқда.

Шу муносабат билан қуйидаги қонунчилик ташаббусларини амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлур эди.

Биринчи. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 27-моддаси ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 25-моддасига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш таклиф этилади.

Бу авваламбор партиялараро рақобатнинг кучайиши, сайловолди ташвиқотининг шакл ва усуллари тобора турли-туман ва кенг миқёсга эга бўлиб бораётгани билан изоҳланади. Шунинг учун сайлов қонунчилигида сайлов кампаниясининг ушбу муҳим босқичини амалга ошириш жараёнида депутатликка номзодлар ва сиёсий партияларга тенг шароитлар яратиш механизмларининг самарадорлигини оширишга қаратилган нормаларни назарда тутиш лозим.

Бундан ташқари, «Сайловолди ташвиқоти» тушунчасининг ўзига аниқ таъриф бериш, бундай ташвиқотни олиб бориш шартлари, турлари, рухсат этилган шакл ҳамда усуллари қонунчилик йўли билан белгилаб қўйиш зарур.

Яхши биламизки, бундай тажриба турли демократик мамлакатларнинг сайлов қонунчилигида кенг қўлланиб келмоқда.

Иккинчи. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 27-моддасига сайловолди ташвиқотини нафақат сайлов кун, балки овоз бериш бошланишидан бир кун олдин ҳам олиб бориш мумкин эмаслиги тўғрисидаги нормани киритиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур норма бир қатор ривожланган хорижий давлатлар қонунчилигида кенг қўлланади. Унинг қонунчилигимизга киритилиши сайловчиларга ўз қарашларини, сиёсий хайрихоҳлигини аниқлаб олиш, бошқача айтганда, уларнинг ким учун ва қандай сиёсий дастур учун овоз бериш масаласида онгли равишда аниқ бир қарорга келиши учун қўшимча вақт берилишига имкон яратган бўлур эди. Қонунчиликнинг ушбу қисмини такомиллаштириш овоз бериш арафасида турли суниестемоллик ҳолатлари ва қонун бузилишларининг олдини олиш имконини ҳам беради, албатта.

Учувчи. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 41-моддаси ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 38-моддасига қўшимчалар киритиш таклиф этилади. Маълумки, жойлардаги участка комиссиялари аксарият ҳолларда қонунчиликда янада аниқ белгилаб қўйишни талаб этадиган турли вазият ва муаммоли ҳолатларга дуч келади. Улардан бири муддатидан олдин овоз бериш

тартиб-қоидаси билан боғлиқ муаммодир. Шунинг учун ҳам зикр этилган қўшимчаларнинг киритилиши фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари амалга оширилишини, уларнинг ўз хоҳиш-иродасини эркин билдиришини, участка комиссиялари фаолияти ошқоралигини таъминлаш ва сайлов қонунчилиги бузилиши мумкин бўлган ҳолатларга йўл қўймаслик борасида навбатдаги қадам бўлур эди.

Тўртинчи. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги, «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонунларга “овоз бериш кунига қадар қолган беш кун ичида, шунингдек, овоз бериш кунини жамоат фикри сўровлари натижаларини, сайлов натижалари прогнозларини ва ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни нашр этиш (эълон қилиш), шунингдек, уларни умумий фойдаланишдаги ахборот-телекоммуникация тармоқларига (шу жумладан, Интернет тармоғига) жойлаштириш таъминланади” деган нормани киритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ушбу норманинг юқорида кўрсатилган қонунларга киритилиши сайловчилар ҳуқуқларининг янада таъсирчан ҳимоя қилиниши, муайян номзодга ғаразли муносабатда бўлиш, бу борада сайлов қонунчилиги бузилишининг олдини олиш имконини беради.

Бешинчи. Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига депутатлар сайловининг очиқлиги ва ошқоралигини таъминлаш мақсадида «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддасига Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг Қонунчилик палатаси депутатларини сайлаш бўйича конференцияларида кузатувчиларнинг иштирок этиш ҳуқуқини белгилаб берадиган қўшимча киритиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлайман.

Юқорида баён этилган қонунчилик ташаббусларини амалга ошириш мамлакатимизда сайлов эркинлиги ҳуқуқи принципининг тўлиқ жорий этилиши ва сайлов тизимининг янада демократлашувига хизмат қилиши муқаррар.

V. Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш

Азиз дўстлар!

Ўзбекистонимиз босиб ўтган кейинги ўн йиллик давр аҳолигимизнинг кенг қатламлари қўллаб-қувватлайдиган турли хил фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат ноитижорат ташкилотларнинг жадал шаклланиши ва ривожланиши даври бўлди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаёқ Конституциямизда

нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятига доир асосий принципларнинг мустаҳкамлаб қўйилгани барча аҳоли қатламлари манфаатларини акс эттирадиган бундай ташкилотлар кенг тармоқларининг ривожланиши учун қулай шароит яратди.

Бугунги кунда мамлакатимизда жамият ҳаётининг турли соҳаларида 5100 дан зиёд нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолият юритмоқда ва бу кўрсаткич 2000 йилга қараганда 2,5 баробар кўпдир. Фуқаролар йиғинлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳаллалар сони 10 мингдан ортиқни ташкил этади. Булар қаторида «Қамолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси, «Соғлом авлод учун», «Нуроний» жамғармалари, «Ижод» фонди, Нодавлат нотижорат ташкилотлар миллий ассоциацияси ва бошқа жамоат ташкилотларини санаб ўтиш мумкин.

Фуқаролик институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳозирги кунда демократик кадриятлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим омилига айланмоқда, фуқароларнинг ўз салоҳиятларини рўёбга чиқариши, уларнинг ижтимоий, социал-иқтисодий фаоллиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш учун шароит яратмоқда, жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлашга қўмаклашмоқда.

Бундай ташкилотларнинг обрўси ошиб, мустаҳкамланиб боргани сари фуқаролик жамияти институтларининг давлат ва ҳокимият тузилмалари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги роли жамиятимизда тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда жамоатчилик ва фуқаролик назорати институти жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш, одамларнинг қайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланмоқда.

Мамлакатимизда Омбудсман, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ, «Ижтимоий фикр» жамоатчилик маркази, Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти каби инсон ҳуқуқлари бўйича миллий институтлар ва бошқа бир қатор ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда.

Ўтган давр мобайнида мамлакатимизни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик институтларининг роли ва аҳамиятини кучайтиришга, фуқароларнинг энг муҳим социал-иқтисодий муаммоларини ҳал этишга қаратилган 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилингани ҳам бу соҳа ривожига бўлган катта эътиборни кўрсатади.

Айтиш керакки, фуқаролик жамияти институтлари тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларини тобора ривожлантириш, уларнинг мустақил иш юритиши ва чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий, моддий-техникавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни кучайтиришга қаратилган «**Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида**»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди.

Сўнги йилларда «**Жамоат фондлари тўғрисида**»ги, «**Ҳомийлик тўғрисида**»ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «**Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига қўмаклашиш чора-тадбирлари тўғрисида**»ги қарори ва бошқа қатор ҳужжаглар қабул қилинди ва улар фуқаролик жамияти институтлари ижтимоий фаоллигини кучайтиришда муҳим омил вазифасини бажармоқда.

Шунингдек, мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантиришда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг «**Нодавлат нотижорат ташкилотларини, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида**»ги қўшма қарори ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Ўз навбатида, Олий Мажлис ҳузурида Жамоат фонди ҳамда таркибига нодавлат нотижорат ташкилотлари ва жамоат ташкилотларининг ваколатли вакиллари билан бирга депутатлар, молиявий тузилмаларнинг масъул ходимлари қирган Парламент комиссиясининг ташкил қилиниши ҳам эътиборга сазовордир.

Мазкур комиссиянинг фаолияти «учинчи сектор» деб ном олган фуқаролик жамияти институтларини қўллаб-қувватлашга давлат бюджетидан ажратилган молиявий маблағларни янада очиқ, ошқора, аниқ йўналтирилган ва энг муҳими, демократик асосда тақсимлашни таъминлаш имконини бермоқда. Бу эса нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг ташкилий-техникавий ва иқтисодий негизини мустаҳкамлашга самарали таъсир кўрсатмоқда.

Фақат кейинги уч йилнинг ўзида фуқаролик жамияти институтлари тақдим этган турли ижтимоий лойиҳаларни амалга ошириш учун Олий Мажлис ҳузуридаги Жамоат фонди томонидан 11 миллиард сўмдан ортиқ маблағ ажратилди.

Юртимиз таракқиётининг ҳозирги босқичида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бошқа фуқаролик институтлари ролини янада кучайтириш фуқаролик жамиятини шакллантириш, демократлаштириш

ва мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви бўйича ўз олдимишга қўйган мақсадимизни рўёбга чиқаришда ҳеч бир муносабатсиз ҳал қилувчи омил эканини, ўйлайманки, кимгадир уқтириб ўтиришга зарурат бўлмаса керак.

Фуқаролик жамияти институтларининг янада ривожланишига эришиш, амалга ошириладиган ислохотларимизнинг очиқ-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда, уларнинг ролини кучайтиришда «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Ушбу қонунда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар кўзда тутилиши даркор.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти — маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазибалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш алоҳида долзарб аҳамият касб этмокда.

Бу вазибани ҳал қилишда «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш мақсадга мувофиқдир. Бунда маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш, шунингдек, унинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазибаларини янада кенгайтиришга жиддий эътибор қаратиш лозим.

Шу билан бирга, «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари раислари сайлови тизимини янада такомиллаштириш бўйича оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари энг муносиб фуқаролар ичидан сайланишини, фуқаролар ижтимоий фаоллигини кучайтиришда маҳалланинг аҳамияти ва роли оширилишини таъминлайдиган чора-тадбирларни назарда тутадиган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш таклиф қилинади.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали

хуқуқий механизмини яратишга қаратилган «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш фурсати етди. Қонунда жамоатчилик назоратининг турлари, шакллари ва субектларини, назорат предмети, уни амалга оширишнинг хуқуқий механизмларини, шунингдек, мазкур соҳада амалдаги қонун ҳужжатларини ижро этмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартларини белгилаб қўйиш зарур.

Шу нуктаи назардан қараганда, Инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эга. Ушбу дастур энг аввало хуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари томонидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш, жамиятда инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятни шакллантириш ва шу каби бошқа соҳаларга оид қонунларга риоя этилиши устидан жамоатчилик мониторингини олиб боришга қаратилган чоратadbирларни ўзида мужассам этиши керак.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига жамият ва давлат қурилиши, ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг турли соҳаларида нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳуқуқларини белгилаб берган қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун давлат органлари мансабдор шахсларининг жавобгарлигини кучайтиришни назарда тутадиган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш лозим.

Шулар қаторида соғлиқни сақлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, аҳолини, айниқса, ёшларни иш билан таъминлаш, ижтимоий ҳимояга муҳтож катламларни қўллаб-қувватлаш ва шу каби катта социал аҳамиятга молик бошқа масалалар бўйича муҳим давлат дастурларини амалга оширишда нодавлат нотижорат ташкилотлари иштирокининг хуқуқий асосини яратиб берадиган қонун ҳужжатлари мажмуасини ишлаб чиқиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Хусусан, атроф-муҳитни ҳимоя қилишни таъминлаш тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларнинг роля ва ўрнини белгилашга қаратилган «Экологик назорат тўғрисида»ги Қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш ва бошқа қатор қонун ҳужжатларини қабул қилиш фурсати етди, деб ўйлайман.

VI. Демократик бозор ислохотларини ва иқтисодийни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш

Муҳтарам юртдошлар!

Барчамизга аёнки, мамлакатимиз мустақил тараққиётининг дастлабки босқичида, яъни 1991 йилдан 2000 йилгача бўлган даврда

улкан ўзгаришларни амалга оширишда асосий эътиборимиз марказлаштирилган маъмурий-бўйрукбозлик тизимига барҳам бериш ва бозор иқтисодиётининг асосларини, авваламбор, қонунчилик базасини шакллантириш учун шароит яратишга қаратилди.

Шу борада қабул қилинган ўта муҳим қонун ва норматив ҳужжатлар қаторида Фуқаролик, Ер, Солик ва Божхона кодекслари, «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида», «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида», «Чет эл инвестициялари тўғрисида», «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги қонунларни қайд этиш мумкин.

Ислохотларимизнинг кейинги босқичида «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида», «Хусусий қорхона тўғрисида», «Валютани тартибга солиш тўғрисида», «Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунлар, янги таҳрирдаги Солик кодекси ва иқтисодиётни ислоҳ қилиш бўйича умумий ҳисобда 400 дан зиёд қонун ҳужжатлари ишлаб чиқилиб, қабул қилинди ва жорий этилди. Уларнинг барчаси иқтисодиётимизни янада либераллаштириш ва модернизация қилишда нафақат мустаҳкам ҳуқуқий асос, балки амалга ошириладиган бозор ислохотларининг орта қайтмаслигининг кафолати бўлиб хизмат қилмоқда.

Шу билан бирга, ҳолисона таҳлил, ислохотларимизнинг мантики ва изчиллиги, уларнинг энг замонавий бозор нормаларига мувофиқлигини баҳолаш иқтисодиётни бошқариш тизимини янада чуқурлаштириш, такомиллаштириш ва либераллаштириш бўйича жиддий эҳтиёж мавжудлигини кўрсатмоқда.

Биринчи навбатда, хусусий мулкнинг ҳуқуқ ва ҳимоясини мустаҳкамлашимиз, ҳар қайси хусусий мулкдор қонуний йўл билан қўлга киритган ёки яратган ўз мулкнинг дахлсизлигига асло шубҳа қилмаслигини таъминлайдиган ишончли кафолатлар тизимини яратишимиз зарур. Ҳар бир тадбиркор аввало шуни аниқ-равшан билиб олиши керакки, **давлат хусусий мулкдор ҳуқуқларининг ҳимоячиси**дир. Шунинг учун ҳам тадбиркорлар ўз бизнесига беҳавотир инвестиция қиритиши, ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириши, маҳсулот ҳажми ва олаётган даромадини кўпайтириши, ўз мулкига ўзи эгаллик қилиши, фойдаланиши, тасарруф этиши лозим. Айни шу мақсадда бозор иқтисодиётининг негизи ҳисобланган хусусий мулкка нисбатан давлат томонидан бериладиган асосий кафолатларни мустаҳкамлашга қаратилган «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш зарур.

Шунингдек, бошқарув тизимини такомиллаштириш, ортикча бюрократик тўсиқларни бартараф этиш мақсадида «Тадбиркорлик фаолияти соҳасида рухсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида»ги Қонуни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш муҳим аҳамият касб этади. Бунда тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун зарур бўлган рухсат бериш тартиб-қоидаларининг қатъий чекланган рўйхати ва турларини аниқ белгилаб қўйиш, қонунда назарда тутилмаган ортикча рухсатнома ва рухсат бериш тартиб-қоидаларининг янги турлари киритилишини қонун билан кескин тақиклаш зарур.

Ўйлайманки, бугунги кунда кичик бизнес ва тадбиркорликни кенгайтириш учун бизнеснинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида оилавий бизнесни қонуний белгилаб қўйиш вақти келди. Мамлакатимизда бизнесни ташкил қилишнинг ушбу шакли бизнесни юритишда юзага келган миллий анъаналаримизга, хўжалик юритиш фаолиятининг мавжуд ҳолатига тўла мос келади. Ишончим комилки, бундай бизнесни ташкил қилишнинг қонунчилик базаси яратилса, оилавий бизнеснинг ҳуқуқий қафолатларини кучайтириш, иқтисодиётнинг турли соҳаларида унинг жадал ва кенг ривожланиши ва янги иш ўринларининг очилишига шароит туғилади.

Сизларга яхши маълумки, жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози даврида мамлакатимиз молия-банк тизими ўзининг барқарор ва ишончли эканини исботлади. Шу билан бирга, бу тизимнинг янада мустаҳкамланиши хусусий банклар ва хусусий мулкка асосланган лизинг, суғурта компаниялари, кредит уюшмалари, микромолиявий ташкилотлар каби молиявий институтларни ташкил этишнинг қонунчилик асосларини шакллантириш ҳисобидан банк-молия соҳасига хусусий капитални жалб қилиш билан ҳам боғлиқ. Бу эса банк ва бошқа молиявий хизматлар бозорида рақобатнинг кенгайиши ҳамда миқозларга хизмат кўрсатиш сифатининг ошишига имкон беради ва энг юксак халқаро стандартлар талабига мос замонавий бозор инфратузилмасининг ривожланиши учун шароит яратади.

Юртимизда ўтган йиллар давомида бозор иқтисодиёти соҳасидаги ўзгаришларнинг ишончли қонунчилик базасини шакллантириш борасида амалга оширилган улкан ишлар ҳеч кимга сир эмас, албатта. Буларнинг барчасини эътироф этган ҳолда, мавжуд қонунларимизнинг кўпчилигини уларни қўллаш амалиёти ва мамлакатимизда бозор муносабатлари ривожланишининг ҳозирги даврдаги янги реал ҳолатидан келиб чиқиб, жиддий қайта кўриб чиқиш зарур.

Мисол учун, мамлакатимиздаги деярли барча ишлаб чиқариш

обектлари акциядорлик компаниялари принципи бўйича ташкил этилган, ammo улар ўз мақомига қай даражада мос ҳолда фаолият юритмоқда ва ўз ҳуқуқларидан қандай фойдаланмоқда, деган саволни ўзимизга бериб кўрайлик. Акциядорлик компаниялари ўзларининг бозор муносабатларига мос мақомига мувофиқ фаолият юритиши учун яна қандай механизмларни ҳаракатга келтириш зарур?

Шу муносабат билан «**Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида**»ги Қонунни танқидий қайта кўриб, янги таҳрирда ишлаб чиқиш ва қабул қилиш ҳамда унда корпоратив бошқарув ва назорат органларининг ваколатлари, ҳуқуқлари ва жавобгарлигини янада аниқ белгилаш лозим. Ушбу қонундаги акциядорлик жамиятларининг Кузатувчилар кенгашлари, умумий йиғилишлари, тафтиш комиссияларининг роли ва аҳамиятини ошириш, миноритар, яъни кўлида акцияси кам бўлган акциядорларнинг кафолатларини кўпроқ таъминлаш, барча акциядорларни ва бўлажак инвесторларнинг акциядорлик компаниялари фаолияти тўғрисида ахборот олиш имкониятларини кенгайтиришни кўзда тутиш айни муддао бўлур эди.

Ҳозирги вақтда яна бир муҳим масала — мамлакатимиз иқтисодиётида кичик бизнес, биринчи навбатда хусусий тадбиркорликнинг роли ва улушини янада кенгайтиришни таъминлай оладиган қонунларни қабул қилиш масаласи биз учун долзарб бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистоннинг бу йилги ялпи ички маҳсулотига кичик бизнеснинг улуши 50 фонздан ортиб бораётганига қарамасдан, афсуски, бу соҳа реал иқтисодиётимизда, авваламбор саноатда етакчи ўринни эгаллай олмапти. Ушбу вазифани ҳал этиш учун «**Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида**»ги Қонуннинг янги таҳирини тайёрлаш зарур. Бу қонунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субектларини ташкил қилиш йўлларини соддалаштириш, уларнинг фаолияти учун кўпроқ эркинликлар беришни кўзда тутиш лозим. Ушбу секторни кредитлаш, ресурслардан фойдаланиш, давлат буюртмаларини олиш, тадбиркорлик субектлари ишлаб чиқараётган маҳсулотларни сотиш учун янги имтиёзлар бериш, халқаро амалиётга мувофиқ даромадларнинг йиллик декларацияси шаклига босқичма-босқич ўтиш, молия ва статистика ҳисоботлари тизимини янада соддалаштириш, жумладан, бундай ҳисоботларни ваколатли давлат органларига электрон шаклда тақдим этиш каби механизмлар ҳисобидан қўллаб-қувватлаш масалалари ҳам қонунда ўз аксини топиши даркор.

Ҳаммамиз яхши тушунамизки, бозор муносабатларининг асоси

бўлган рақобатни ривожлантиришда монополияга қарши қонун ҳужжатлари қатта рол ўйнайди. Аммо, амалдаги «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги Қонун бугунги кунда эскирди ва замон талабларига жавоб бермай қолди. Шунини эътиборга олган ҳолда, «Рақобат тўғрисида»ги янги қонунни ишлаб чиқишимиз ва қабул қилишимиз зарур. Ушбу қонунда монополистик фаолиятни нафақат товарлар бозорида, балки молия бозорларида ҳам тартибга солишни назарда тутиш лозим. Шунингдек, биржа савдоларида ҳам монополияга қарши механизмларни, акцияларни сотиб олиш, кўпиш ва бирлаштириш битимларини тартибга солиш ва назорат қилиш тартиб-қоидаларини соддалаштириш бўйича нормаларни ушбу қонунга киритиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг 80 фоиздан ортиғини нодавлат сектор таъминламоқда. Тан олишимиз керакки, 1991 йилда қабул қилинган «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги Қонун, ўтган давр мобайнида 80 тадан ортик қонуности ҳужжати унга уйғунлаштирилганига қарамасдан, бугун қайта кўриб чиқишни ва янги таҳрирда қабул қилишни талаб этмоқда.

Мамлакатимизнинг стратегик муҳим тармоқлари ва корхоналарида акцияларнинг назорат пакети, таъбир жоиз бўлса, «олтин» акцияларни давлат ихтиёрида сақлаб қолган ҳолда, иктисодиётнинг энг муҳим етакчи тармоқларига хусусий инвесторларни жалб қилиш ва уларда нодавлат сектор улушини янада кенгайтириш зарур. Бунда бўлажак инвесторларнинг барча тоифаларига хусусийлаштириш жараёнларида тенг шароит яратишни таъминлаш, уларда хусусий сектор иштирокини кенгайтириш, хусусийлаштириш битимларининг очқлиги ва ошқоралигини кўзда тутиш лозим.

Юқорида таъкидлаб ўтилган ғоят муҳим аҳамиятга молик қонунларни такомиллаштириш билан бирга, Ўзбекистонда амалга оширилаётган бозор ислохотларининг суръати ва манتيқий талабларидан келиб чиққан ҳолда, эркин бозор иктисодиёти муносабатларини янада ривожлантиришга хизмат қиладиган бир қатор қонунлар қабул қилишни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. «Кредит бюрolari фаолияти ва кредит ахбороти алмашуви тўғрисида», «Гаров реестри тўғрисида», «Ризлторлик фаолияти тўғрисида», «Инвестиция ва пай фондлари тўғрисида», «Инновациялар ва иктисодиётни модернизация қилиш тўғрисида»ги ва бошқа янги қонунлар шулар жумласидандир.

Яна бир муҳим масала.

Мамлакатимиз иқтисодий тараққиётининг энг муҳим истикболлари ва устувор йўналишларини белгилаб олар эканмиз, биз ички эҳтиёжнинг ўсишига алоҳида эътибор қаратишимиз керак бўлади. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози оқибатларини юмшатишга қаратилган Инқирозга қарши чоралар дастурида ана шундай ёндашув асосида иш тутганимиз ўтган йилларда ўзини тўла оқлади. Таъкидлаш керакки, бутунги кунда Осиёдаги кўплаб мамлакатлар айнан шундай позицияга амал қилиб келмоқда.

Шундан келиб чиққан ҳолда, бизнинг яқин истикболдаги энг муҳим вазифамиз бошлаган ишларимизни изчил давом эттириш – истеъмол талабини кенгайтириш мақсадида социал соҳани ривожлантириш, меҳнатга ҳақ тўлашни янада ошириш, хизмат кўрсатиш секторини, инфратузилма объектларини ривожлантиришга, транспорт ва коммуникация лойиҳалари амалга оширилишига алоҳида эътибор беришдир.

Муҳтарам мажлис катнашчилари!

Ҳурматли депутатлар!

Сўзимни якунлар эканман, мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг таклиф этилган Концепцияси Ўзбекистонни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш борасида биз қарийб 20 йил олдин бошлаган жараёни давом эттириш бўйича Олий Мажлис томонидан узок муддатли аниқ ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун асос бўлади, деб ишонаман.

Менинг сизларга мурожаатим, даъватим шуки, бутунги кунда амалга оширилаётган ислохот ва янгиликлар жараёни бутун жамиятимиз, саховатли заминимизда яшайётган ҳар қайси инсонни амалий ишларга сафарбар этадиган умумий мақсадга айланиши учун барча имкониятларни ишга солайлик, эл-юртимиз манфаати, она Ватанимизнинг равнақи ва келажаги учун бир ёқадан бош чиқариб меҳнат қилайлик.

Шу йўлда барчангизга сиҳат-саломатлик, бахт ва омад, ғайрат-шижоат тилайман.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20 йиллиги олдида

ДЕМОКРАТИЯНИНГ БОШ МЕЗОНИ

Мамлакатимизда кучли ҳуқуқий демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти қурилиши йўлида мустақиллик йилларида асрларга татигулик залворли ишлар рўёбга чиқарилди¹.

Мухтарам Президентимиз Ислом Абдуғаниевич Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва бугунги кунда халқаро миқёсда кенг тарғиб қилиб келинаётган “тараққиётнинг ўзбек модели” ютуқларнинг муҳим гарови бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Ўзбек моделининг муҳим тамойилларидан бири Қонун устуворлиги деб номланган. Бу тамойилнинг асоси Конституциямизнинг 15-моддасида: “Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади” деб белгилаб қўйилган.

Шу ўринда давлатимиз раҳбарининг “Қонуннинг устунлиги бизнинг ислохотлар моделимиздаги етакчи тамойилдир. У ҳуқуқий давлатнинг асосий мезонларидан бири бўлиб хизмат қилади деб айтган сўзлари асосий қомусимизда ҳуқуқнинг умумэътироф этилган нормаларига мос равишда ўрин эгаллаганлигини алоҳида айтиш зарур.

Буюк бобомиз Амир Темур ҳам ўз даврида “Қонун ҳукмрон бўлган жойда эркинлик ҳам бўлади” деган доно сўзларни олтин ҳарфлар билан ёзиб қўйишга амр берган эди”.

Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 21-моддасида “Ҳар бир инсон бевосита ёки эркин сайланган вакиллар воситаси орқали ўз мамлакатини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқига эга” деб белгиланган бўлса, ушбу қоида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 32-моддасида “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар” деб белгилаб қўйилган.

Мустақиллик йилларида юртимизда фуқароларнинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолатларини таъминлаш борасида қабул қилинган Қонун ҳужжатлари аҳолининг ҳуқуқий маданиятининг юксалиб бориши билан ҳамоҳанг равишда такомиллаштириб боришмоқда.

Сайловлар – бу мамлакатимизда амалда бўлган ҳуқуқий нормаларнинг нечоғлиқ демократик руҳда эканини намоён этадиган,

¹ Б.Юнусов. Демократиянинг бош мезони. “Андижоннома” газетаси 2012 йил сентябрь

демократик ҳуқуқий давлатнинг узвий белгиси, халқнинг ўз хоҳиш-иродасини эркин ифода этишининг, фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштирокининг асосий шакли бўлиб, ўта муҳим ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга масаладир.

Давлатимиз раҳбари томонидан ишлаб чиқилиб, 2010 йил 12 ноябрда Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисига тақдим этилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш масалалари 4-устувор йўналиш сифатида кўрсатиб ўтилган бўлиб, фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштирокининг асосий шакли бўлган эркин сайловларга, яъни демократиянинг бош талабига берилаётган алоҳида эътибор давлат сиёсати даражасида эканлиги яна бир бор намоён этилган.

Гарчанд, бизнинг сайлов қонунчилигимиз ва сайлов тизимимиз умумэътироф этилган халқаро стандартлар ва демократик талабларга ҳар томонлама жавоб берсада, мамлакатимизнинг сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари аксарият ривожланган демократик давлатларда бўлгани сингари сайловлардан сайловларгача бўлган даврларда тобора такомиллаштирилиб борилмоқда. Бу авваламбор, жамиятимизда рўй бераётган муҳим демократик ўзгаришларнинг натижаси бўлса, иккинчи томондан, Ўзбекистонда амалга оширилаётган давлат ва жамият қурилиши соҳасидаги демократик ислохотларнинг таъсири ҳисобланади.

Шу жиҳатдан олганда, Давлатимиз раҳбарининг қўшма мажлисда қилган маърузаларида Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини такомиллаштириш бўйича ташаббуслари сайлов эркинлиги ҳуқуқи принципининг тўлиқ жорий этилиши ва сайлов тизимининг янада демократлашуви борасидаги муҳим йўлланмадир.

Ушбу тақлифларни қонунга киритиш бўйича олиб борилган ишлар натижаси бўйича амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида қонун лойиҳасига тақлифлар жойларда қизғин муҳокама этилди.

Ушбу тақлифларга асосан Ўзбекистон Республикасининг сайлов тўғрисидаги қонунлари “сайловолди ташвиқоти”, муддатидан олдин овоз бериш тартиб-қоида, “овоз бериш кунига қадар қолган беш кун ичида, шунингдек, овоз бериш кунини жамоат фикри сўровлари натижаларини, сайлов натижалари прогнозларини ва ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни нашр этиш (эълон қилиш), шунингдек, уларни умумий фойдаланишдаги ахборот-

телекоммуникация тармоқларига (шу жумладан, Интернет тармоғига) жойлаштириш таъикланиши”, “Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг Қонунчилик палатаси депутатларини сайлаш бўйича конференцияларида кузатувчиларнинг иштирок этиш ҳуқуқини белгилаб берилиши” каби муҳим янги қоидалар билан бойитилмоқда.

Фуқаролар сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлашга қаратилган ушбу янги қоидалар мамлакатимизда кўппартиявийлик шароитида йилдан-йилга ривожланиб бораётган демократик кадриятларни янада мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Сиёсий партиялардан кўрсатилган номзодларни сайловолди ташвиқотини нафақат сайлов куни, балки овоз бериш бошланишидан бир кун олдин ҳам олиб бориш мумкин эмаслиги ҳамда овоз беришга қадар беш кун ичида сайлов яқунлари билан боғлиқ маълумотларни эълон қилинишини таъикланиши сайловчилар ҳуқуқларининг янада таъсирчан ҳимоя қилиниши, муайян номзодга ғаразли муносабатда бўлиш, бу борада сайлов қонунчилиги бузилишининг олдини олиш имконини беради. Ушбу қоидаларнинг замирида сайлов кунлари юзага келиши мумкин бўлган турли қонунбузилишининг олдини олиш имкони яратилади.

Фуқароларнинг сиёсий фаоллиги ортиб бораётган вақтда сайлов қонунчилигининг такомиллаштириб борилаётганлиги мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштиришда муҳим аҳамиятга эга.

Сайловлар натижасида сиёсий партиялардан сайланган депутатларнинг давлат бошқарувидаги ишгиросини кенгайтириш бўйича олиб борилаётган ишларни бугунги кунда вилоятимиздаги маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайланган депутатлар фаолиятдан ҳам кўришимиз мумкин.

Халқ депутатлари вилоят Кенгашида айни вақтда 7 та доимий комиссия фаолият олиб бормоқда. Ушбу доимий комиссиялар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 100-моддасида белгиланган қонунийликни, ҳуқуқий-тартиботни ва фуқароларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш; ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожлантириш; маҳаллий бюджетни шакллантириш ва уни ижро этиш, маҳаллий солиқлар, йиғимларни белгилаш, бюджетдан ташқари жамғармаларни ҳосил қилиш; атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва бошқа ваколатларни амалга оширади.

2010 йил январь ойидан буён халқ депутатлари вилоят Кенгашининг ўн еттита сессияси ўтказилган бўлиб, сессияларда қабул қилинган қарорлар вилоятимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш билан боғлиқ муҳим масалаларни қамраб олинган.

Халқ депутатлари вилоят Кенгаши тузилмасида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга кўмаклашувчи комиссиясига ёрдам берувчи ишчи гуруҳи ва Матбуот хизматининг тузилганлиги вилоят Кенгаши фаолиятини такомиллашувчи, депутатларнинг фаолиятидан аҳолини хабардорлигини таъминлаш масалаларидан келиб чиққан.

Шунингдек, вилоят телерадиокомпаниясида “депутатлик вақти” кўрсатуви ташкил этилиб, унда Олий Мажлис Сенати аъзолари, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари, халқ депутатлари вилоят, шаҳар ва туман Кенгашлари депутатлари ўз фаолиятлари ҳақида суҳбатлари мунтазам бериб борилмоқда.

Маълумки, Олий Мажлис Сенатининг фаолиятида минтақавий масалаларни умумдавлат манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ҳал этиш масаласи устувор аҳамиятга эга.

Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлар “Регламенти”да янги қоида киритилган бўлиб, бу Олий Мажлис Сенати кўмиталари билан қўшма мажлислар ўтказилиши билан боғлиқ.

Халқ депутатлари вилоят Кенгаши фаолиятида ҳам Сенат билан қўшма мажлисларга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Кейинги йилларда Сенатнинг Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари, Мудофаа ва хавфсизлик масалалари, Бюджет ва иқтисодий ислохотлар масалалари, Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари ва Ташқи сиёсат масалалари кўмиталари билан ўтказилган қўшма мажлислар вилоятимиздаги муҳим ижтимоий-иқтисодий дастурлар ижросига бағишланган.

Қўшма мажлислар кун тартибида “Ёшларга оид давлат сиёсати асослари тўғрисида”ги, “Ёнғин хавфсизлиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари ижроси, Инкирозга қарши чоралар дастури, Аҳолини иш билан таъминлаш ва янги иш ўринлари яратиш дастури, Оила кодексининг Никоҳга оид муносабатлари қисмини вилоятда бажарилиши каби масалалар муҳокама этилди.

Кун тартибига киритилган масалалар Сенаторлар ва маҳаллий Кенгаш депутатлари томонидан жойларда ўрганиб чиқилиб, қарор қабул қилинган Республика идораларига ижро учун юборилиши тажрибаси ҳудуддаги мавжуд муаммоларни тезкорлик билан аниқлаш ва уни келгусида юзага келмаслиги учун ҳам минтақавий – вилоят Кенгашида ва умумдавлат миқёсида - Сенат томонидан назоратга олиниши мамлакатимиз парламентчилиги ривожланишининг муҳим босқичидаги янги тажриба ҳисобланади.

Бу моделнинг асосий тамойиллари — яъни, иқтисоднинг сиёсатдан хали экани, давлатнинг бош ислохотчи бўлиши, қонун устуворлиги, қучли ижтимоий сиёсат, ислохотларни тадрижий асосда босқичма-босқич амалга ошириш принциплари барчамизга яхши аён.

И. КАРИМОВ

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – миллий давлатчиликнинг тикланиши, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва мамлакатда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ҳуқуқий пойдевори

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган 2011 йил 8 декабрдаги тантанали маросимдаги «Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир» мавзудаги маърузасида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ҳеч нарса билан ўлчаб, баҳолаб бўлмайдиган беқиёс аҳамияти ва тарихий роли, шунингдек, мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб белгилаб олинган, ўтган давр ичида ҳар томонлама синовдан ўтган ва ўзини оқлаган «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг», «Ислохот ислохот учун эмас, аввало инсон учун» деган коида ва тамойиллар асосида мамлакатимиз ҳаётидаги туб ўзгаришлар, Ўзбекистоннинг истиқлол йилларидаги иқтисодий, сиёсий, ижтимоий соҳаларда жадал ривожланиши ёритиб берилди².

2010 йил ноябрь ойида Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисида Юртбошимиз томонидан баён қилинган – «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» моҳият эътибори билан Ўзбекистонимиз яқин ва узоқ истиқболда ўз олдига қўяётган юксак мақсадларга эришишнинг амалий стратегияси сифатида хизмат қилмоқда.

Мамлакатимизни демократлаштириш ва модернизация қилиш бўйича концепцияда ўз ифодасини топган ислохотлар бир-икки йилга эмас, балки ўнлаб йилларга мўлжалланганлиги, шунингдек, бу дастур ўз маъно-мазмуни билан бугунги кунда олдимизда турган энг юксак мақсад бўлмиш – мамлакатимизни ривожланган демократик давлатлар қаторига

² Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил,

кўтариш, халкимиз учун муносиб турмуш шароити яратишга қаратилган эзгу ишларимизни ўзида мужассам этиб, жамиятимиз учун давр синовидан ўтган яккаю ягона тўғри йўл эканлиги белгилаб берилди.

Юртбошимиз бугунги куннинг энг муҳим ва долзарб вазифаси – Концепцияда ва уни амалга ошириш стратегиясида ўз ифодасини топган олижаноб мақсадлар барча-барча юртдошларимиз учун улар ҳаётининг мазмуни ва амалий интилишларига айланиб бориши лозимлигини, ҳар қайси инсон мамлакатимизда олиб борилаётган барча ислохотлар, авваламбор, унинг манфаати, унинг оиласи ва фарзандлари учун, шу юртнинг фаровонлиги ва тараққиёти учун амалга оширилаётганини аниқ-равшан англаб етиши ниҳоятда муҳим аҳамият касб этиши ва ҳаммамизга катта масъулиятлар юклашини кўрсатиб ўтдилар.

Юртбошимиз таъкидлаб айтганларидек, Конституциямиз қонун устуворлигини, барча фуқароларнинг қонун олдида тенглигини мустаҳкамлаб берди.

Қонун устуворлигининг моҳияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қатор моддаларида белгилаб берилган. Конституциянинг III боби иккита – 15- ва 16-моддалардан иборат бўлиб, “Конституция ва қонуннинг устунлиги” деб номланган.

Конституциянинг 15-моддасига мувофиқ «Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади.

Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар».

Ўз фаолиятини Конституция ва қонунларга мувофиқ амалга ошириш давлат органлари, нодавлат ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг конституциявий бурчи бўлиб ҳисобланади. Агарда улар ўзларининг бу бурчларини бажармасалар уларга нисбатан қонунда белгиланган тегишли жавобгарлик чоралари қўлланиши мумкин.

Конституция ва қонунларга риоя этмаган шахсларнинг жавобгарлиги Конституциянинг ўзида ёки тегишли қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган бўлади. Масалан, Конституция 93-моддасининг 15-бандига мувофиқ Конституцияни, қонунларни бузган туман ва шаҳар ҳокимларини республика Президенти ўз қарори билан лавозимидан озод этишга ҳақли.

Бу борада шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, Конституциянинг нормаси бошқа қонунларнинг нормаларига нисбатан устунлик характерига эга. Чунки Конституция барча бошқа қонунлар учун асосдир.

«Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсунуш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарт ҳисобланади¹».

Конституциянинг 16-моддасида мустақамланган қоидага биноан «Бирорга ҳам қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас». Агарда норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституцияга зид келадиган бўлса, у албатта бекор қилиниши лозим.

Ўзбекистон Республикасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга мослигини таъминлашнинг самарали механизми ишлаб чиқилган ва амалда қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонунининг 26-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ «Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига зид келадиган қарори Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан бекор қилинади». Ушбу модданинг иккинчи қисмига мувофиқ эса «Ҳокимларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига, Ҳукумат ҳужжатларига, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг давлат манфаатларига зид келадиган ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тўхтатилади ва бекор қилинади».

Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги 2001 йил 29 августда янги таҳрирда қабул қилинган Қонунининг 20-моддасига мувофиқ ушбу моддада кўрсатилган бошқа давлат органлари ва мансабдор шахслар ҳуқуқий ҳужжатлари билан бир қаторда ҳокимлар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги прокурор назоратининг предмети бўлиб ҳисобланади.

Агар прокурор ҳокимнинг қарори ёки фармойишини қонунга мувофиқ эмас деб ҳисобласа, белгиланган тартибда протест келтиради.

¹ Каримов И. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2002. – 28-бет.

Маълумки протест 10 кун ичида кўриб чиқилиши шарт.

Ҳоким протестни кўриб чиқиш жараёнида ўзининг қарорини қонунга мувофиқ эмаслигини аниқласа қарорни бекор қилади ва унинг ўрнига қонунга мос бўлган янги қарор қабул қилади. Ёки протест келтирилган қарорни қонунга мос деб ҳисобласа прокурор келтирган протестни рад этиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда прокурор қонунга мувофиқ эмас деб, ҳисоблаётган қарорни қонунийлигини аниқлаб беришни сўраб судга мурожаат қилишга ҳақли.

Маълумки, судлар томонидан давлат органлари ҳуқуқий ҳужжатларининг Конституцияга ва қонунларга мослигини назорат қилиниши суд органларининг ваколатларидан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 12-моддаси «Давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг ҳужжати ҳақиқий эмас деб топиш» деб номланган бўлиб, унинг биринчи қисмига мувофиқ «Давлат органларининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлмаган ҳамда фуқароларнинг ёки юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган ҳужжати суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин».

Суд ҳуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас деб қарор чиқарган тақдирда бу қарор ҳамма давлат органлари ва бошқалар учун ҳам мажбурийдир. Чунки, Конституциянинг 114-моддасида «Суд ҳокимияти чиқарган ҳужжатлар барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир» деб мустаҳкамлаб қўйилган.

Суд қарорига кўра ҳақиқий эмас деб эълон қилинган ҳуқуқий ҳужжат юридик кучга эга эмас.

Агарда биров-бир ҳужжатнинг қонунийлиги тўғрисида суд қарори мавжуд бўлса ўша ҳужжат юзасидан фуқаролар ёки ташкилотлар судга яна шикоят қилишлари мумкин эмас.

Шундай қилиб, суд прокурорнинг даъво аризасини қаноатлантириши, яъни ҳоким қарорини ҳақиқий эмас деб топиши ёки даъво аризасини қаноатлантирмаслиги, яъни ҳуқуқий ҳужжатни қонунга мос деб топиши ҳам мумкин.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 109-моддасига мувофиқ маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларининг, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мослигини аниқлаш Конституциявий суднинг ҳам ваколатларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Шундай қилиб, қонун устуворлиги қуйидаги тўртта ҳолат бўлгандагина, яъни биринчидан, қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар адолатга, инсон ҳуқуқи ва манфаатларига асосланган бўлганда, иккинчидан, барча бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция ва қонунларга мос бўлганда, учинчидан, қонун олдида ҳамманинг баробарлиги амалда таъминланган бўлганда, ва тўртинчидан, Конституция, қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар барча давлат органлари, нодавлат ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан аниқ бажарилгандагина ўзининг тўлиқ ифодасини топади.

Конституциямиз давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлинишининг ҳуқуқий принципини белгилаб берди, уларнинг мустақиллиги, мустақил ҳокимият тармоғи сифатида ривожланишини кучайтиришга, демократик давлатнинг асосий ҳал қилувчи шарти бўлган ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали механизмини шакллантиришга қаратилган қонуний негизни яратди.

“Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да ўтган давр мобайнида мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқаруви соҳасида амалга оширилган ислохотлар ўта муҳим бир мақсадга, яъни ҳокимиятлар бўлиниши конституциявий принципини ҳаётга изчил татбиқ этиш, ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизимини шакллантиришга қаратилганлиги таъкидланган эди.

Шу муносабат билан ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимининг моҳияти нимадан иборат, ўтган даврда бу тизимни мамлакатимиз ҳаётига жорий этиш бўйича нима ишлар қилинди ва келгусида уни ривожлантиришни қайси йўналишлар бўйича амалга ошириш тўғри бўлади деган саволларнинг туғилиши табиийдир.

Маълумки, ҳокимиятлар бўлиниши назарияси жаҳоннинг кўпгина ривожланган мамлакатлари давлат қурилиши тажрибасида қўлланилиб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси ҳам мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг ўз Конституциясининг II-моддасида “Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципитга асосланади” деган қонун мустаҳкамлаб қўйди. Бу қонунда кейинчалик “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги конституциявий қонунларда, “Ўзбекистон Республикаси

Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди тўғрисида”ги, “Судлар тўғрисида”ги ва бошқа қонунларда яна ҳам ривожлантирилди.

Давлат ҳокимиятининг бу учта тармоғининг ҳар бири ҳам бошқаларидан мустақил бўлмоғи лозим. Шу билан бирга, бир томондан, бири бошқаларининг мутаносиб ривожланиши учун етарли даражадаги шарт-шароитларни яратиши, керак бўлса уларни тийиб туриши, иккинчи томондан эса, умумий мақсад йўлида бошқалари билан ҳамкорлик қилиши лозим бўлади.

Объектив зарурат шундайки, давлат ҳокимиятининг бу учта тармоғи бир-бири билан узвий боғлиқдир. Улар давлат ҳокимиятини биргаликда ташкил этадилар ва унинг тизимидаги зарур элементлар бўлиб ҳисобланадилар.

Шуни алоҳида таъкидлаш ўринлики, ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизими фақатгина ҳокимиятнинг учта тармоғи ўртасида эмас, балки ҳокимиятнинг тармоқлари билан давлат бошлиғи – Президент ўртасида ҳам амал қилади. Масалан, парламент томонидан қабул қилинган қонунлар Президент томонидан имзолангандан кейингина кучга киради, Президент вето ҳуқуқига эга, яъни қабул қилинган қонунларни имзоламасдан қайта ишлаш учун парламентга қайтариши мумкин, Конституцияда назарда тутилган ҳолларда парламентни тарқатиб юбориши мумкин, ижро этувчи ҳокимият раҳбари – Бош вазирнинг номзодини тасдиқлаш учун, шунингдек, Конституциявий, Олий ва Олий ҳўжалик суди судьяларининг номзодларини сайлаш учун парламентга тақдим этади, қонун чиқарувчи орган бўлган Олий Мажлис эса Бош вазирни лавозимга тасдиқлайди, парламент юқори палатаси кўрсатилган судлар судьяларини сайлайди, парламент Конституцияда назарда тутилган ҳолларда Президент фармонларини тасдиқлайди, парламент ижро этувчи ҳокимият мансабдор шахсларининг ҳисоботларини эшитидади, Конституциявий суд қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг, шунингдек Президент фармонларининг Конституцияга мослигини аниқлайди. Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти тизимидаги давлат органларининг шу ва шу каби яна бошқа ваколатлари ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатини таъминлашдаги комплекс механизмнинг элементлари бўлиб ҳисобланади.

Конституция, конституциявий қонунлар ва қонунларнинг тахлили бутунги кунда мамлакатимизда ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимини таъминлашнинг самарали механизми яратилганлигини кўрсатмоқда.

Шу билан бирга бу тизимни келажақда янада ривожлантирилишини ҳаётнинг ўзи такозо қилмоқда. 2005 йилда мамлакатимиз парламенти палаталарининг қўшма мажлисида Юртбошимиз “Давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги энг муҳим вазифа бу қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб, барқарор мувозанатга эришишдан иборат”, деб кўрсатиб берган эдилар.

Шунинг учун ҳам Концепцияда белгиланган тадбирлар парламентнинг роли ва таъсирини кучайтиришга, ҳокимиятлар ўртасида янада мутаносиб, барқарор мувозанатга эришиш механизмларини такомиллаштиришга қаратилди. Бу тадбирлар Концепция асосида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига)”ги Қонунда ўзининг ҳуқуқий ифодасини топди.

Қонунга мувофиқ Бош вазирга нисбатан парламент томонидан ишончсизлик вотумининг қабул қилиниши мумкинлигининг жорий этилиши ҳам ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатини таъминлаш механизмининг муҳим элементи сифатида катта аҳамиятга эгадир.

Концепцияни чуқур ўрганиш ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизими нафақат давлат ҳокимияти тармоқлари ўртасида, балки бошқа соҳаларда, шу жумладан давлат органлари билан фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ҳам амал қилади деган хулосага олиб келади. Бу борада Концепцияда белгилаб берилган “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши ва ижро этилиши фуқаролик жамияти институтлари томонидан давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш ва шу орқали ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати принципининг таъминланишига олиб келади, шунингдек, ҳар бир давлат органи ва мансабдор шахснинг масъулиятини ва жавобгарлигини кучайтиради, оқибат натижада улар фаолиятини янада яхшилайтиди.

Шунингдек, Концепцияда белгилаб берилган яна бир қонуннинг, “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши ҳам ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатини таъминлаш механизмида оммавий ахборот воситалари ролини яна ҳам ошишига, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қарорлар қабул қилишда уларнинг масъулиятини кўп жихатдан кучайтиришга олиб келади.

Концепцияда Юртбошимиз томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари тизимида ҳам ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали механизмини яратишга қаратилган янги ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш лозимлиги кўрсатиб берилди. Бундай механизмни яратиш ушбу органлар фаолиятида қонунийлик ва қонун устуворлигини таъминлайди ва демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш йўлимизда муҳим қадам бўлиб ҳисобланади.

Ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизими Олий Мажлис палаталари ўртасидаги муносабатларда ҳам амал қилади. Маълумки, қонун Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилиниб, Сенат томонидан маъқулланиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан имзолангач ва қонунда белгиланган тартибда расмий нашрларда эълон қилингач, юридик кучга эга бўлади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 84-моддасига мувофиқ Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган қонун Сенатга юборилади. Сенат бу қонунни маъқуллаши ёки рад этиши мумкин. Сенат томонидан рад этилган қонун Қонунчилик палатасига қайтарилади. Бундай қонунни қайта кўриб чиқишда Қонунчилик палатаси депутатлар умумий сонининг учдан икки қисмидан иборат кўпчилик овоз билан қонунни яна маъқулласа, қонун Олий Мажлис томонидан қабул қилинган ҳисобланади ҳамда имзоланиши ва эълон қилиниши учун Ўзбекистон Республикаси Президентига Қонунчилик палатаси томонидан юборилади.

Шундай қилиб, ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизimini шакллантириш мамлакатимизда давлат ҳокимиятини амалга оширилишининг зарурий шarti бўлиб, унинг амалда таъминланиши давлат ҳокимияти ва бошқарувини янада демократлаштиришга, давлат органлари фаолиятида умумхалқ манфаатларининг ҳисобга олишни кафолатланишига, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг янада яхшиланишига олиб келади.

Концепцияда белгиланган давлат ҳокимияти ва бошқарувини янада демократлаштиришга, шу жумладан давлат бошқарувини амалга оширишда сиёсий партияларининг, мамлакатимиз вакиллик ҳокимияти органларининг, айниқса парламентнинг ролини оширишга қаратилган тадбирлар асосида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган қўшимча ва ўзгартишлар мамлакатимизда демократик ислохотларни бундан буён ҳам чуқурлаштириб бориш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш мақсадларига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолияти Концепцияси

Ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига кириб бориши, унинг истиқболлари хусусида оммавий ахборот воситалари кенг ёритиб келмоқда. Ўзбекистон мустақиллиги республикани жаҳон ҳамжамиятига кириб боришига шароит яратди. Бу хусусида энг аввало, Президент И.Каримов Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини ўз асарларида кўрсатган. Хусусан, «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон иқтисодий ислохотлари чуқурлаштириш йўлида», «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари» асарларида Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига кириб боришининг истиқболлари ва Ўзбекистоннинг жаҳон миқёсидаги ўрни ҳамда унинг иқтисодий ислохотлари билан боғлиқ томонлари кўрсатиб берилган. Бинобарин, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатдаги асосий тамойиллари Ўзбекистоннинг жаҳондаги мавқеини белгилаб беради.

Дунё янгиланиши жараёнида ҳар бир давлат ўз тараққиёт кўлами билан жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олиш учун ҳаракат қила бошлади. Шулар қатори Ўзбекистон ҳам жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллаш мақсадида ўзининг ижтимоий-сиёсий янгиланиш дастурини ишлаб чиқди. Ўзбекистоннинг ўз тараққиёт истиқболлари учун қулай жўғрофий-сиёсий имкониятларга эга эканлиги ҳам мустақил ташқи сиёсат юритиш, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин олиш учун имкон берди. Хусусан, Ўзбекистоннинг Марказий Осиё минтақасидаги ўрни, бу ҳудудда истиқомат қилувчи халқларнинг қадимдан ҳамфикр бўлиб келгани Марказий Осиё минтақасида ташқи сиёсат юритишда ижтимоий зарурат ҳисобланмоқда. Ўзбекистоннинг бу борада қўлга киритган улкан ютуқлари умумжаҳон цивилизацияси билан муштарак эканлигини алоҳида қайд этиш билан бирга, бу сермашаққат йўлда Президент И. А. Каримовнинг ўрни бекиёслигини ҳам айтиб ўтмоқ лозим.

Мустақиллик йиллари Ўзбекистонда халқаро ташкилотларнинг фаолиятини ўрганиш, хорижий давлатлар билан дипломатик, туристик алоқаларни йўлга қўйиш ва ушбу соҳа учун юқори малакали миллий кадрлар етиштириш эҳтиёжи келиб чиқди.

1991 йил 31 августда Олий Кенгаш VI сессиясида қабул қилинган “Мустақиллик ҳақидаги Баёноғ”да: “Халқаро ҳамжамиятнинг тўла ҳуқуқи аъзоси бўлган Ўзбекистон халқаро муносабатларда мустақил давлат, халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида катнашади, унинг мақсадлари мустаҳкам тинчлик, қуролсизланиш, ўз ҳудудини қурол-яроғлардан холи

килиш, ядровий қуроли ва бошқа оммавий қирғин қуроallarини йўқотиш, суверен давлатлар ўртасидаги низо ва зиддиятларни ҳал этишда куч ишлатиш ва тазйикқа йўл қўймасликдан иборат”, -деб ўз ташқи сиёсатининг асосий йўлини белгилаб олган Ўзбекистон 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Конституциямизнинг 17-моддасида бу йўлни Қонун билан мустаҳкамлади. Халқаро ҳуқуқнинг тамойиллари ва нормаларининг бутун мажмуи Конституцияга БМТ Устави, Инсон ҳуқуқлари умумий декларацияси ва инсон ҳуқуқларига оид бошқа халқаро ҳуқуқ битимлари, Хельсинки битими, Париж ва Мадрид хартияларига асосланди. Шунингдек, асосий қонунга киритилган қонунларни ривожлантириш мақсадида “Дипломатик муносабатларни ўрганиш тартиби”, “Ўзбекистонда халқаро шартномаларни тузиш, ижро этиш ва бекор қилиш” ҳақидаги актлар ҳам қабул қилинди. Уларда ташқи сиёсатнинг ҳар томонлама асосланган тамойиллари ўз аксини топди⁴.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17-моддасида: “Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади” деб белгилаб қўйилган.

Мамлакатимиз мустақиллигининг ўтган йигирма бир йили давомида ҳар томонлама пухта ўйланган ва миллий манфаатларга асосланган ҳамда дунёда кенг эътироф этилган ва жаҳон ҳамжамиятида мамлакатимизнинг обрў-эътиборини мустаҳкамлаган ташқи сиёсий йўли тобора мустаҳкамланиб бормоқда.

Истиқлолимиз ижодкори ва мустақиллигимиз толмас қурашчиси муҳтарам Президентимиз Ислам Абдуғаниевич Каримов жаҳон ҳамжамияти билан интеграциялашув масаласида шундай деган эди:

“Биз учун мустақиллик – ўз эркинлигимизни англашгина эмас, балки аввало ўз ҳаётимизни ўз иродамиз билан ва миллий манфаатларимизни қўзлаган ҳолда ташкил этиш, ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қуриш ҳуқуқидир.

Шу боис ўз-ўзидан аёнки, агар интеграция мамлакатимизнинг озодлиги, мустақиллиги ва ҳудудий яллитлигини чеклаб қўйса ёки қандайдир мафқуравий мажбуриятлар билан боғланса, у ҳолда

⁴ Истиқлолнинг қутлуғ оидмлари, Тошкент 2010 йил.

четдан олиб келинадиган ҳар қандай интеграция биз учун номақбул.

Ўзбекистон ўзининг ташқи алоқаларини ҳам кўп томонлама, ҳам икки томонлама асосда ташкил этиш тарафдоридир.

Икки томонлама алоқаларни кенгайтириш ҳар қайси томоннинг манфаатларини янада аниқроқ ҳисобга олиш, бир-биримизни яқиндан таниш, узоқ муддатли ўзаро манфаатли ҳамкорликка мустаҳкам замин ҳозирлаш, шу тариқа барқарорлик ва ҳавфсизлик учун мустаҳкам негиз яратиш имконини беради”.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг тўққизинчи ялли мажлисида маъқулланган “Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолияти Концепцияси” давлатимиз ташқи сиёсатининг фундаментал принциплари ва стратегик устувор йўналишларини, халқаро майдондаги мақсад ва вазифаларини, ўрта ва узоқ истиқболда Ўзбекистон миллий манфаатларини илгари суриш механизмларини белгилаб берадиган яхлит тизимидир.

Глоблалашув ҳамда ҳозирги дунёда вазиятнинг шиддат билан ўзгариши, сиёсий ва иқтисодий кучлар жойлашувида рўй бераётган ўзгаришлар, минтақада ҳамда Ўзбекистоннинг шундоқ ёнгинасида таҳдидларнинг, террорчилик кўринишидаги ҳавф-хатарлар ва кескинликнинг кучайиши халқаро ва минтақавий воқеликка ўз вақтида ҳамда муносиб жавоб қайтариш мақсадида давлат ташқи сиёсатининг концептуал асосларини такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Биринчи навбатда, миллий ҳавфсизликни янада мустаҳкамлаш учун имкон қадар қулай ташқи шароитлар яратиб бериш, иқтисодиётнинг юқори суръатларда ўсишини сақлаш, мутаносиб ва барқарор тараққиётини таъминлаш, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат қуриш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидаги ҳаракатларни муваффақиятли давом эттириш зарур.

Концепция тўрт бўлимдан иборат бўлиб,

Биринчи бўлим – Ҳозирги халқаро муносабатлар тизимидаги ўзгаришларни Ўзбекистон Республикаси манфаатлари нуктаи назаридан баҳолаш;

Иккинчи бўлим – Ўзбекистон ташқи сиёсатининг асосий мақсади, принцип ва вазифалари;

Учинчи бўлим - Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари;

Тўртинчи бўлим - Ўзбекистон ташқи сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш механизмлари деб номланган.

Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий мақсад ва вазифаларини амалга оширишга халқаро майдонда ягона давлат сиёсатини ўтказишнинг сиёсий-дипломатик, шартномавий-ҳуқуқий, савдо-иқтисодий ҳамда бошқа шакллари, усул ва воситалари мажмуидан фойдаланган ҳолда, кенг кўламли ёндашув асосида эришилади.

Иқтисодий воситалар ҳақида сўз юритар эканмиз, қулай инвестиция муҳитини яратиш, Ўзбекистон иқтисодиётининг устувор ҳамда истикболли тармоқларига тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларини ва илғор технологияларни жалб этиш, ўзаро ҳамкорлик асосида энг кўп қулайлик яратувчи сиёсатни қўллаш, асосий шерикларга тариф преференцияларини ва бошқа преференциялар бериш каби қоидалар белгиланган.

Шу ўринда дунёда йиғирма саккизта автомобиль ишлаб чиқарувчи давлатлар қаторида замонавий ва харидоргир автомобиль ишлаб чиқариш, маҳсулотни экспорт қилиш географиясини янада кенгайтириш ушбу концептуал вазифаларнинг амалга оширилишида муҳим аҳамиятга эга.

Концепцияни амалга ошириш мамлакат конституцияси ва қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган ҳуқуқий мақомга мувофиқ халқаро майдонда мамлакатнинг миллий манфаатларини ҳимоя қилиш ва илгари суриш борасида келишилган фаолиятни амалга оширадиган давлат ҳокимияти органлари зиммасига юклатилган.

Ўзбекистон Республикаси Ташқи сиёсий фаолияти концепцияси мамлакатимизни узоқ муддатли тараққий этиши ва жаҳон ҳамжамиятида тугган ўрни ва нуфузини янада юксалтиришга хизмат қилувчи дастуриламалдир.

*“Давлатнинг гуллаб яшнаши унда чиқарилган қонунлар
ва уларга қандай амал қилишга боғлиқ”.*
АРАСТУ (юнон файласуфи).

**Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси,
халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига
сайловларнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари**

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида халқимизнинг ўз хоҳиш-иродасини эркин ифода этишини таъминловчи сайлов тизимини шакллантириш ва уни қонун билан мустаҳкамлаш борасида бир қатор ишлар амалга оширилди ва босқичма-босқич давом эттириб келинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 117-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига ҳамда вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайловлар уларнинг ваколати муддати тугайдиган йилда - декабрь ойи учинчи ўн кунлигининг биринчи якшанбасида ўтказилиши белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов ўзининг “Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда” номли асарида таъкидлаганларидек: “Демократиянинг энг муҳим тамойили - одамларнинг сайлов ҳуқуқини, ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, қонуний-ҳуқуқий замин яратиб бериш лозим”.

Сайлов ҳуқуқи - бу ҳуқуқнинг комплекс соҳаси бўлиб, конституциявий ҳуқуқ нормаларидан ташқари, маъмурий, жиноий ва бошқа ҳуқуқ соҳалари нормаларини ўз ичига олади. Сайлов ҳуқуқининг ривожланиши ўзбек миллий ҳуқуқий тизимининг тараққиёт қонунларига тўла мос келади.

Ўзбекистонда вужудга келтирилган демократик сайлов тизими умумэтироф этилган халқаро андозаларга ва сайлов стандартлари билан шуғулланувчи халқаро нуфузли ташкилотларнинг асосий ҳужжатларига тўла мувофиқлиги билан ажралиб туради.

Ўзбекистон сайлов қонунчилигининг энг биринчи ва асосий хусусияти - бу унинг умумэтироф этилган халқаро андозаларга мослигидир.

Сайловлар тўғрисидаги жаҳон андозалари қайси халқаро ҳужжатларда ўз аксини топган?

Биринчидан, Инсон ҳуқуқларига оид БМТнинг халқаро ҳужжатларида. Бу инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларацияси, Фуқароларнинг шахсий ва сиёсий ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро Пакт (1996 йил).

Иккинчидан, ЕХҲТнинг 1990 йили Копенгаген анжумани ҳужжатлари.

Учинчидан, Парламентлараро Иттифок ҳужжатлари. Парламентлараро Иттифоқ Кенгаши 1994 йилги Эркин ва адолатли сайловлар мезонлари тўғрисида Декларация қабул қилган.

Ушбу халқаро ҳужжатларда демократик сайловларнинг тўртта умумэтироф этилган принципларга асосан ўтказилиши кўрсатилган.

Бу принциплар қуйидагилардан иборат:

1. Умумий сайлов ҳуқуқи.
2. Тенг сайлов ҳуқуқи.
3. Яширин овоз бериш ҳуқуқи.
4. Тўғри сайловлар.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мамлакатимиз сайлов қонунчилиги тизимининг ўзагини ташкил этади. Унда сайлов тизимига бағишланган махсус боб мавжуд. Ушбу 23-бобнинг 117-моддасида “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Овоз бериш ҳуқуқи, ўз хоҳиш иродасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан кафолатланади” деб белгилаб қўйилган.

Сайлов тизимига бу каби конституциявий ёндошув сайлов ҳуқуқининг туб тамойилларини кафолатлайди. Шунингдек бу, жорий сайлов қонунларига асос бўлиб хизмат қилади.

Сайловлар умумий, тенг, тўғридан тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади.

Конституцияда акс эттирилган асосий демократик принцип ва нормалар ўз вақтида бир қатор қонунларда янада ривожлантирилди. Сайловларнинг ҳуқуқий базаси бўлиб хизмат қилаётган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги, “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги қонунлар шулар жумласидандир. Шунингдек “Фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонун алоҳида ўрин тутди, нега деганда жаҳон сайлов амалиётида бу Қонунга ўхшаш норматив ҳужжатлар санокли даражада оздир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига - Қонунчилик палатаси ва Сенатига сайловларни ўтказиш босқичма-босқич амалга

оширилиши билан ўзига хос хусусиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг ўн олтинчи ялли мажлисида маъқулланган «Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг асосий мақсадлари сиёсий партияларнинг роли ва таъсирини янада оширишдан, Ўзбекистон экологик ҳаракатига Ўзбекистон фуқаролари қулай атроф муҳитга ва соғлиқни саклашга бўлган ҳуқуқларини амалга ошириши ҳамда бу ҳуқуқларга оғишмай риоя этиши учун, атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш учун кенг имкониятлар беришдан, шунингдек сайлов тизимини ва сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларини янада либераллаштириш ҳамда демократлаштиришдан иборат.

«Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ўн тўртга моддадан иборат бўлиб, мамлакатимиз Конституцияси ва ўн иккита қонунига ўзгартиш ҳамда қўшимчалар киритишни назарда тутади.

Сиёсий партияларнинг парламент қўйи палатасидаги вакилликни кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 77-моддаси биринчи қисмининг таклиф қилинаётган таҳририда Қонунчилик палатасидаги депутатлик ўринлари сонини 120 тадан 150 гага етказиш назарда тутилган.

Шу билан бирга «Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига кўра 135 нафар депутат ҳудудий бир мандатли сайлов округларидан кўппартиявийлик асосида сайланади, 15 нафар депутат эса Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланади. Шу тариха сайлов округлари сони 120 тадан 135 тагача кўпайтирилди.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг 20-моддасига киритилган ўзгартишларга мувофиқ, сиёсий партия ўзининг сайловда иштирок этишини қўллаб-қувватловчи сайловчилар имзосини тўплаш ҳақидаги талабларни эллик минг имзодан қирк минг имзога тушириш йўли билан сиёсий партияларнинг Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловда иштирок этиш имконияти кенгайтирилди.

Ўзбекистон экологик ҳаракатига мамлакатнинг маъмурий-ҳудудий бўлинишидан келиб чиққан ҳолда Қонунчилик палатасига 15 нафар депутат сайлаш ҳуқуқи берилган. Ўзбекистон экологик ҳаракатидан Қонунчилик палатасига депутатлар Экологик ҳаракатнинг республика конференциясида сайланади, сайловни ўтказиш муддатлари ва тартибини белгилаш, Ўзбекистон экологик ҳаракати томонидан сайланган депутатларни рўйхатга олиш Марказий сайлов комиссияси зиммасига юклатилган. Қонунчилик палатасига Экологик ҳаракатдан депутатлар сайловига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш очик ҳамда ошкоралик асосида олиб борилади. Ўзбекистон экологик ҳаракатидан депутат қилиб сайланган шахслар Марказий сайлов комиссиясида рўйхатга олинган пайтдан эътиборан Қонунчилик палатасининг депутати мақомини олади. Экологик ҳаракатдан сайланган депутатларга Қонунчилик палатасида депутатлар гуруҳини тузиш, парламентдаги кўпчиликни ташкил этиш учун блоклар тузиш ва блокларни тузишда иштирок этиш ҳуқуқи берилади.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 1-моддасига мувофиқ “Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси беш йилга сайланадиган бир юз эллик депутатдан иборат.

Қонунчилик палатасининг бир юз ўттиз беш депутати ҳудудий мандатли сайлов округлари бўйича кўппартиявийлик асосида умумий, тенг, ва тўғридан тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан сайланади.

Қонунчилик палатасининг ўн беш депутати Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланади”.

Сайловларни ўтказишда тенглик тамойили, яъни барча овозлар тенг ваколатни таъминлаши учун тенг салмоққа эга бўлишнинг талаб этади. Бу ҳол овоз беришнинг мажоритар тизимида турли сайлов округларидаги сайловчилар миқдори орасидаги фарқ 10 фоиздан ортиқ бўлмаслигини кўзда тутаяди.

Сайлов комиссияларини тузишда фуқароларнинг маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларидаги вакиллари бўлган депутатларнинг иштироки орқали амалга оширилиши ўзига хос хусусиятларидан бири ҳисобланади.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 16-моддасига мувофиқ “Округ сайлов комиссияси аъзолигига номзодлар Қорақалпоғистон Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашларининг мажлисларида муҳокама қилинади ва Марказий сайлов комиссиясига тасдиқлаш учун тавсия этилади.

Участка сайлов комиссиялари аъзолигига номзодлар халқ депутатлари туман, шаҳар Кенгашларининг мажлисларида муҳокама қилинади ва тегишли округ сайлов комиссиясига тасдиқлаш учун тавсия этилади. Округ ва участка сайлов комиссияларининг аъзолари жамоатчиликнинг обрўли вакиллари орасидан тайинланади” деб белгилаб қўйилган.

Бу қонданинг амалга оширилиши сайловларни ўтказувчи комиссиялар фаолиятини ташкил этишда демократик тамойиллар ўз ифодасини топганлигини кўрсатади.

Сайлов тизимини ва сайлов тўғрисидаги қонунларни янада либераллаштириш демократлаштириш тақозоси билан «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонунга «Сиёсий партиянинг ваколатли вакили» деб номланган алоҳида 17¹-модда киритилди. Ушбу модда Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодлар кўрсатган сиёсий партия сайлов участкасида овозларни санаб чиқишда иштирок этиш учун Марказий сайлов комиссияси томонидан белгиланадиган тартибда ўз аъзолари орасидан ваколатли вакил тайинлашга ҳақли. Бундай норма «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Қонунга ҳам киритилди.

Сиёсий партияларнинг ваколатли вакиллари имзо варақаларининг тўғри тўлдирилганлиги Марказий сайлов комиссияси томонидан текширилиши жараёнида қатнашиши мумкин. Ушбу норма имзо варақаларини текшириш чоғида янада кўпроқ ҳолисликни таъминлаш, сайловда очиқ ва ошкораликнинг, сайловни ўтказиш жараёнида сиёсий партиялар ҳуқуқлари амалга оширилишининг кўшимча қафолатларини яратиш имконини беради.

Шунингдек, овозларни санаб чиқиш натижалари участка сайлов комиссияси мажлисида кўриб чиқилиши ҳамда баённомада акс эттирилиши, ушбу баённома сайлов комиссиясининг раиси, раис ўринбосари, котиби, бошқа аъзолари томонидан имзоланиши ҳам белгилаб қўйилди.

Шундан кейин баённома участка сайлов комиссияси раиси ёки раис ўринбосари томонидан ўқиб эшиттирилади, баённоманинг кўчирма нусхаси ҳамма танишиб чиқиши учун 48 соатдан кам бўлмаган муддатга участка сайлов комиссияси биносида осиб қўйилади.

Бундан ташқари, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги қонунларга шикоят берган шахслар мазкур шикоят кўриб чиқилишида бевосита қатнашиш ҳуқуқига эга эканлигини назарда тутувчи нормалар киритилди. Ушбу янги нормалар

сайловнинг очик ва ошкоралигини таъминлашга имкон беради, шунингдек участка сайлов комиссиялари фаолияти устидан сиёсий партияларнинг жамоатчилик назоратини кучайтиради.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг амалдаги 27-моддасидаги сайловчиларнинг йиғилишлари участка сайлов комиссиялари томонидан ташкил этилади деган қоида янги таҳрирда «Сайловчиларнинг йиғилишлари сиёсий партиялар томонидан мустақил равишда ўтказилади.

Сайловчиларнинг йиғилишлари ўтказиладиган жой ва вақт, қоида тариқасида, участка сайлов комиссиялари билан келишиб олинади» деган норма билан алмаштирилди. Шундай норма «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 25-моддасига ҳам киритилди.

Сиёсий партиялардан кўрсатилган депутатликка номзодлар сайловолди кампаниясини янада фаолроқ ўтказиши учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодларнинг ишончли вакиллари сонини беш нафардан ўн нафарга кўпайтирилди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатини шакллантириш «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги Қонуннинг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатини шакллантириш тартиби» деб номланган иккинчи бўлимида белгиланган қоидаларга мувофиқ амалга оширилади.

Қонуннинг 50-моддасида белгиланганидек: «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати (юқори палата) (бундан буён матнда Сенат деб юритилади) ҳудудий вакиллик палатаси бўлиб, Сенат аъзоларидан (сенаторлардан) таркиб топади. Сенат аъзолари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан тенг миқдорда – олти кишидан сайланади. Сенатга сайлов Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида мазкур депутатлар орасидан яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади.

Сенатнинг ўн олти нафар аъзоси фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа тармоқларида катта амалий тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган энг обрўли фуқаролар орасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади.

Сенатнинг ваколат муддати – беш йил».

Сенаторларни сайлашда аввал халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари депутатлари сайловларини ўтказиш, унинг

яқунларини эълон қилиш ҳамда маҳаллий Кенгашлар тўла шакллантирилгандан сўнг Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг қарорига мувофиқ маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари қўшма мажлисида сенаторлар сайловини ўтказилиши кўзда тутилган.

Шу ўринда “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Қонуннинг 2-моддасида “Сайлов куни йигирма бир ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон фуқаролари сайланиш ҳуқуқига эгадирлар” деб белгилаб қўйилган бўлса, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 53-моддасида “Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесининг, вилоят, туман, шаҳар давлат ҳокимияти вакиллик органининг сайлов куни йигирма беш ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган депутати Сенат аъзоллигига сайланиш учун номзод бўлиши мумкин” деб Сенат аъзоллигига ёш цензининг белгиланганини билдиради.

Бу қоида Сенат аъзоллигига янги сайланган депутатлар орасидан номзодларни тавлаш, кўрсатиш ва овоз беришни ўтказишда аниқ қоидалар ишлаб чиқилишини талаб этади.

Қонунда ушбу ҳолат бўйича ҳам аниқ белгиланган, яъни 55-моддага мувофиқ “Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида Сенат аъзоларини сайлаш тартиби тўғрисидаги Низом Марказий сайлов комиссияси томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади”.

Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг такомиллаштирилиши Ўзбекистон Республикасида жамият ҳаётини ва давлат қурилишини босқичма-босқич демократлаштиришнинг ифодасидир. Бу Ўзбекистоннинг сайлов тўғрисидаги қонунлари янада либераллашувини ва демократлашувини таъминлаш, мамлакатни ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва экологик ривожлантиришнинг долзарб масалаларини ҳал қилишда Ўзбекистоннинг сиёсий партиялари ва Экологик ҳаракати фаол иштирок этиши учун зарур шароитлар яратиш имконини берди.

Мамлакатимизда “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари” деган сиёсий қурилиш Дастурини амалга ошириш, жамиятнинг демократлаштириш жараёни сиёсий институтлар - партиялар, нодавлат ва жамоат ташкилотларини мустахкамлаш ва ривожлантириш билан бевосита боғлиқ.

Сайловларда сайловчиларнинг фаол иштирок этишлари ҳамда уларнинг сиёсий партиялардан кўрсатилган номзодларнинг ўз дастурларини қай даражада тўла ифодалаб, унинг ижроси бўйича қандай ишларни амалга ошириш имкониятига эга эканликларини ҳар томонлама ўрганиб овоз бериш орқали муносиб номзодларнинг сайланиши мамлакатимизда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларининг фаолиятини янада такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга.

Шу мақсадда мамлакатимизда сайлов жараёнларини ташкил этиш ва ўтказиш билан боғлиқ чора-тадбирларнинг амалга оширилиши, мавжуд сайлов қонунчилигининг такомиллаштирилиши сайловларни демократик тамойиллар асосида юқори савияда ўтказилишини таъминлашга хизмат қилади.

Буюк боболаримизнинг маънавий олами хусусида фикр юритганда, Соҳибқирон Амир Темур ҳақида алоҳида тўхталчишимиз табиийдир. Чунки тенгсиз азму шижоат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган бу мумтоз сиймо буюк салтанат барпо этиб, давлатчилик борасида ўздан ҳам амалий, ҳам назарий мерос қолган илму фани маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очди.

Шахсан мен «Темур тузуклари»ни ҳар гал ўқир эканман, худдики ўзимга қандайдир руҳий куч-қувват топгандек бўламан. Ўз иш фаолиятимда бу китобга такрор-такрор мурожаат қилиб, ундаги ҳеч қачон эскирмайдиган, инсон маънавияти учун бугун ҳам озиқ бўладиган ҳикматли фикрларнинг қанчалик ҳаётий эканига кўп бор ишонч ҳосил қилганман. Масалан, «Таъжрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, ҳушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир», деган сўзлар бугунги кунда ҳам маънавий жиҳатдан нақадар долзарб аҳамиятга эга экани барчамизга аён.

Амир Темур бобомизнинг бундай чуқур маъноли ҳикматлари халқимизда қадимдан мавжуд бўлган «Билаги зўр бирни, билими зўр мингни йиқар» деган мақолга зоят ҳамоҳанг бўлиб, инсонни доимо ақл-идрок, адолат ва юксак маънавият асосида яшашга даъват этиши билан эътиборлидир.

И. КАРИМОВ

"Давлат ҳокимияти вакиллик органларига ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг навбатдаги сайлови тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонунининг қабул қилиниши мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлида олиб борилаётган ислохотларнинг ёрқин ифодасидир

Шиддат билан ривожланиб бораётган бугунги даврда жаҳон ҳамжамиятининг кўплаб мамлакатларида қонун устуворлигини таъминлаш, демократик тамойилларнинг ҳаётда амалий ифодасини рўёбга чиқаришга эришиш учун ҳар томонлама чуқур ўйланган ва ҳаётий қарорлар қабул қилишни такозо этаётганлигини ва бундай қарорлар айрим мамлакатларда ўз исботини тўла топмаётганлигини кундалик ҳаётда гувоҳи бўлиб турибмиз⁵.

⁵ Олий Мажлис Сенати бешинчи ялпи мажлиси 2011 йил 25-26 март, еттинчи ялпи мажлиси 2011 йил 5-6 декабрь, саккизинчи ялпи мажлиси 2012 йил 23-24 март.

Мамлакатимизда тараққиётнинг “Ўзбек модели”га асосланган тадрижийлик ва босқичма-босқич амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий-маърифий соҳалардаги ислохотлар йилдан-йилга ўзининг самарали натижаларини бермоқда.

Икки палатали парламент фаолиятининг профессионал асосда такомиллашиб бораётганлиги эса аҳолининг ҳуқуқий маданиятини янада юксалтиришга хизмат қилмоқда. Парламентаризм энг илғор ғояларининг демократик кадриятларга мос равишда ҳаётга татбиқ этишда кейинги йилларда миллий қонунчилигимизга умумэътироф нормаларининг киритилаётганлиги халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган қоидалари устунлигини амалий исботи бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг саккизинчи ялпи мажлисида маъқулланган қонун ҳужжатлари бу борада олиб борилаётган ишларни ривожлантиришда яна бир муҳим кадам бўлди. Ялпи мажлисда қабул қилинган “Давлат ҳокимияти вакиллик органларига ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг навбатдаги сайлови тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонуни ўзбек давлатчилиги ривожда халқаро стандартлардан оқилана фойдаланилаётганлигининг яққол мисоли бўлди.

Давлатимиз раҳбарининг 2010 йил 12 ноябрдаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси”да “мамлакатимиз аҳолисининг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий онг даражасининг ўсиб бориши, жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши, юртимизда кўппартиявийлик тизимининг тобора мустақамланиши давлат ҳокимиятининг учта субъекти, яъни давлат бошлиғи бўлган Президент, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасидаги ваколатларнинг янада мутаносиб тақсимланишини таъминлаш учун зарур шарт-шароитларни юзага келтираётганлиги қайд этилган.

Концепцияда белгиланган қоида ва устувор йўналишларни амалга ошириш мақсадида Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати томонидан ўтган давр мобайнида ишлаб чиқилган Конституцияга киритилган ўзгартириш ва қабул қилинган қонунлар мамлакатимизда демократик ислохотларнинг янада чуқурлаштиришда янги босқични бошлаб берди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2011 йил 25-26 март кунлари бўлиб ўтган бешинчи ялпи мажлисида қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» (78, 80,

93, 96 ва 98-моддаларига)»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни моҳияти жиҳатидан давлатимизни демократик ривожлантириш, фуқаролик жамиятини қуришда янги босқични бошлаб берган қонунчилик ташаббусларига мувофиқ ишлаб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар давлат ҳокимияти ва бошқаруви тизимини янада демократлаштириш, давлат ҳокимиятининг учта субъекти: давлат бошлиғи – Президент, қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар ўртасида ваколатларнинг янада мутаносиб тақсимланишини таъминлаш, шунингдек ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ислохотларни амалга оширишда, мамлакатни янгилаш ва модернизация қилишда парламентнинг, сиёсий партияларнинг роли ҳамда таъсирини кучайтириш мақсадида қабул қилинган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2011 йил 5-6 декабрь кунлари бўлиб ўтган еттинчи ялпи мажлисида «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 90-моддасига тузатиш киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 1-моддаси билан Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 90-моддасининг иккинчи қисмидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколат муддатига тааллуқли «етти йил» деган сўзлар «беш йил» деган сўзлар билан алмаштирилди. Ушбу тузатиш давлат бошқарувининг демократик принципларини, социал-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни амалга оширишда Олий Мажлиснинг роли ва аҳамиятини кучайтириш бўйича мамлакатимизда кечаётган жараёнларни, шунингдек ривожланган демократик мамлакатларнинг қўпчилигида қабул қилинган давлат қурилиши амалиётини ҳисобга олган ҳолда киритилди.

Олий Мажлис Сенатининг саккизинчи ялпи мажлисида Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси асосида ишлаб чиқилган «Давлат ҳокимияти вакиллик органларига ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг навбатдаги сайлови тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий Қонуни маъқулланди.

Мазкур Қонун парламент муҳокамасига Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан киритилган бўлиб, унинг асосий мақсади Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Ўзбекистон Республикаси Президенти, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари навбатдаги сайловини сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларига, сайловчиларнинг хоҳиш-иродасига тўла мувофиқ ҳолда ҳамда халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларини ҳисобга

олган ҳолда тайёрлаш ва ўтказиш вақтида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг принципларига ва талабларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш ҳамда сайлов жараёнини рўёбга чиқариш, ҳокимиятнинг вакиллик ва ижро этувчи тармоқларини шакллантиришда сиёсий партиялар фаол иштирок этиши учун мақбул ташкилий ва ҳуқуқий асосларни яратишдан иборатдир.

Қонунга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига ва Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесига, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органларига навбатдаги сайловлар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 117-моддасида белгилаб қўйилган муддатда – 2014 йил декабрь ойининг учинчи ўн кунлиги биринчи якшанбасида ўтказилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг навбатдаги сайловини эса 2015 йилнинг биринчи ярмида – Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига сайлов якунларини чиқарган кундан бошлаб 90 кун ўтгач, биринчи якшанба куни «Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига тўла мувофиқ ҳолда ўтказиш белгиланди.

Ушбу қонуннинг қабул қилиниши мамлакатимизда сайловларга тайёргарлик ва уни ўтказиш жараёнларини ҳар томонлама пухта амалга оширилиши, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини рўёбга чиқаришда ва энг муҳими давлат ҳокимияти тизими мустаҳкамлиги ва барқарорликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида айтилган фикрларга қўшимча сифатида мамлакатимизда сайловлар ўтказиш жараёнларининг очиқлиги, шаффофлиги, адолатлилиги ҳамда демократик тамойилларга тўла мос ҳолда ўтказилганлиги халқаро кузатувчилар томонидан юксак эътирофга сазовор бўлиб келаётганлигини айтиш ўринли.

Мазкур Конституциявий Қонуннинг мазмун-моҳиятини кенг аҳоли катламларига тарғиб этишда энг аввало, ҳар бир фуқаронинг мамлакатимиз бошқарувидаги иштирокини таъминлашда муҳим ўрин тутган сайлов ҳуқуқининг амалга оширилишидаги ҳуқуқлари ва зиммасидаги масъулияти юртимизни келажақдаги тараққиётида муҳим аҳамиятга эга эканлигини тушунтириш зарурдир.

*Гарчи шунча мағрур турса ҳам
Пиёлага эгилар чойнак.
Шундай экан, манманлик нечун,
Кибру ҳаво нимага керак?
Камтарин бўл, ҳатто бир қадам
Ўтма гурур остонасидан,
Пиёланинг инсон шунинг-чун
Ўпар доим пешонасидан.*

Э. ВОҲИДОВ

Фуқаролар йиғинларининг халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари билан ҳамкорлигининг асосий йўналишлари⁶

Мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бошқа фуқаролик институтлари ролини янада кучайтириш фуқаролик жамиятини шакллантириш, демократлаштириш ва мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувида ҳал қилувчи омил бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистоннинг ижтимоий ҳаётида, бошқа кўп давлатларда бўлгани каби, ривожланишнинг ҳозирги босқичида ўзлигини англаш, йўқолган маданий қадриятларни тиклаш етакчи йўналиш ҳисобланади.

Мустақиллик шарофати билан мамлакатимизда жамият бошқарувининг ўзига хос миллий шакли, яъни кўпасрлик ўзбек маҳалласи қайтадан тикланди.

Маҳаллада оқсоқоли раҳбарлигида катта ҳаёт тажрибасига эга бўлган ҳурматли фуқаролардан, гуруҳ шаклланиб, улар маҳаллада вужудга келадиган ҳар қандай муаммолар ва келишмовчиликларни ҳал қилишда иштирок этадилар. Маҳалла халқнинг тўй, аза ва бошқа турли тадбирларни ташкил қилади.

Фуқаролар йиғини ободонлаштириш ишларини ҳашар йўли билан амалга оширишда ташкилотчилик қилади. Энг асосийси, маҳалла кам таъминланган оилалар ва ёрдамга муҳтож фуқароларни қўллаб-қувватлайди, уларга моддий ёрдам кўрсатади. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, айнан маҳалла фуқаролик жамиятининг асоси ҳисобланади. Маҳаллада ўзини ўзи бошқаришнинг анъанавий миллий қадриятлари жамият бошқарувининг янги услублари билан чамбарчас боғланиб кетган.

Маҳалла фуқаролик институти сифатида қатор муҳим ижтимоий

⁶ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил.

функцияларни бажариб, ижтимоий алоқаларни кучайтиришга, ижтимоий гуруҳларнинг тенглигини саклашга ёрдам беради.

Жамиятда самарали бошқарувни таъминлаш мақсадида маҳалла ўтиш даври шароитида ижтимоий тизимнинг барқарор ва бир маромда фаолият кўрсатишига ёрдам беради. Фуқаролик жамиятини қуриш маҳаллада анъанавий урф-одатлар билан бир қаторда замонавий жамият талабларига жавоб берувчи янги шаклдаги ҳулқ-атворни шакллантиришни ҳам кўзда тутди. Иқтисодий-географик жойлашуви, аҳолининг миллий таркиби ва бошқа ижтимоий омиллардан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир маҳалла ўзига хос ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурини яратади. Маҳалла ижтимоий институти кишиларнинг қонун доирасида амалга ошириладиган ва фуқаролик жамиятининг ривожланишига қаратилган ҳар қандай шаклдаги фаолиятларини ва ташаббусларини рағбатлантиради.

Маҳалла ижтимоий ўзини ўзи бошқариш органи сифатида авваламбор ҳокимиятнинг номарказлашувиغا, субъект ва объектнинг ўзаро алоқа усулларининг ўзгаришига олиб келади. Бунда маҳалла аҳоли ўртасида етакчи ролни ўйнайди.

Президент Ислам Каримов ўзининг **“Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида”** китобида шундай деб таъкидлайди: “Маҳалла ҳозир халқ ишончини қозонган адолат маскани ҳамда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш механизми бўлиб қолди. У жамиятимизда ислохотларни амалга оширишнинг ишончли таянчи ва таъсирчан воситасига айланиши даркор.”

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан **“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”**ги Қонунининг қабул қилиниши жамиятимизда маҳалланинг ролини янада ошишига хизмат қилди.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи сифатида маҳалла фаолиятининг аниқ ҳуқуқий базасининг яратилиши, унинг мақомини сезиларли даражада мустаҳкамлади, жамиятни ислох қилишдаги ролини оширди. Маҳалла фаолиятининг асосий йўналишларидан бири Президент Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, ҳукумат қарорларини жойларда амалга оширишдир.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, маҳалла фуқароларининг ўзини ўзи бошқариш органлари давлатга қарашли бўлмаган, мустақил фаолиятдир. Бу ҳолат давлат ҳокимияти органлари ваколатларини босқичма-босқич фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига бериш концепциясига ҳамда **“Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари”** тамойилига тўлиқ мос келади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон демократиянинг босқичма-босқич ривожлантириш принципларига изчиллик билан амал қилмоқда. Ўзини Ўзи бошқариш жараёнида жамоатчиликни иштирок этиши учун кенг имкониятлар яратиш мақсадида маҳалла аҳолисининг тарихан шаклланган бошқарув органи расмийлаштирилиб, фуқароларнинг ўзини Ўзи бошқариш органи номини олди. Демакки, ҳақиқий фуқаролик жамияти қуриш йўлида маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ушбу жамоатчилик институти тикланишидан давлат ҳам манфаатдордир.

Бугунги кунда мамлакатимиздаги қарийб ўн мингта фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг тараққиёт йўли ва унинг мустақкам ҳуқуқий асосларини кузатар эканмиз, республикамызда амалга оширилаётган кенг қўламли демократик ислохотлар - кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари асосий принципнинг босқичма-босқич амалга оширилаётганининг гувоҳи бўламиз. Хусусан, истиқлолнинг дастлабки йилларида маҳаллага икки вазифани амалга ошириш бўйича ҳуқуқий ваколат берилган бўлса, бугунги кунда давлат ҳокимиятининг маҳаллий органларидан 30 дан ортиқ ижтимоий-иқтисодий хусусиятли вазифалар улар ваколатига берилди.

Фуқаролар йиғинлари ва маҳаллий Кенгашлар ваколатлари доирасидаги масалаларни самарали ҳал қилиш улар ўртасидаги ҳамкорликнинг ўрнатилишига бевосита боғлиқдир. Маҳаллий ҳокимият органлари муҳим ҳудудий сиёсий институт бўлиб, улар аҳоли, фуқаролар йиғинлари томонидан шакллантирилади. Уларнинг аҳоли ва бошқа фуқаролик жамияти институтлари билан яқин алоқаларни ўрнатиши фуқаролар манфаатларини аниқлаб, уларни амалга оширишга хизмат қилади. Ушбу ҳамкорликни ривожлантирмай, ҳудуддаги долзарб ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилиш, барқарор ривожланишни таъминлашга эришиб бўлмайди.

Маҳаллий Кенгашлар ҳам, ўз ваколатларини амалга оширишда аҳолининг мунтазам ўзгарувчан ижтимоий-сиёсий манфаатларини кондириш мақсадида, ижтимоий муҳит, хусусан фуқаролар йиғинлари билан ҳамкорликда депутатлар, уларнинг гуруҳлари ва доимий комиссиялар фаолияти орқали амалга оширилиш мақсадга мувофиқдир. Бундан маҳаллий Кенгашларнинг ўз вазифаларини самарали бажариши улар билан фуқаролар йиғинлари ва бошқа фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ҳамкорликнинг ўрнатилишига боғлиқлиги аён бўлади. Зеро, фуқаролик жамияти давлат органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасида ҳамкорлик муносабатларининг шаклланганлигини тақозо қилади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоат ташкилотлари фуқаролик жамиятининг асосини ташкил этади. Фуқаролик жамиятида давлат ва ҳукуматнинг ҳам, нодавлат ва жамоат ташкилотларнинг ҳам алоҳида вазифалари бўладики, улар бир-бирини тўлдириб, ривожланган демократик жамиятнинг яшовчанлиги-ҳаётлигини таъминлайди⁷. Ўзбекистонда маҳалла тимсолида ўзини ўзи бошқарувчи ижтимоий ташкилотнинг ноёб шакли азалдан мавжуд бўлган. Маҳалла фуқароларнинг интилишлари ва саъй-ҳаракатлари туфайли, муайян миллий, маънавий ва ахлоқий характердаги тартиб-қоидаларга риоя қилиш, тўй-маъракалар, яхши-ёмон кунларни ҳамжиҳатликда ўтказиш, ахилликни таъминлаш қабиларга хизмат қиладиган ижтимоий-иқтисодий, қадимий ҳудудий жамоа бўлиб, демократик бошқарувнинг ноёб хусусиятларини ўзида мужассамлаштиради⁸.

Маълумки, “жамият иммун тизимининг реал кўринишларидан бири турли ижтимоий гуруҳлар ва табақалар ўртасидаги ижтимоий маънавий алоқалардир. Мазкур алоқаларнинг мўътадиллиги уларнинг бир-бирига суянч эканлигини намоён этиш билан бирга, миллий манфаатлар нуқтаи-назаридан яқдил эканлигини ҳам англатади. Шу маънода, жамият ва шахс уйғунлиги тарғиботи, ўз навбатида, шахсни жамият манфаатлари билан боғлайди”⁹. Фуқаролик жамияти ва давлат муносабатларига оид ёндашувларнинг таҳлили улар ўртасида ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш заруратини кўрсатади. Фуқаролик институтлари ва давлат, хусусан фуқаролар йиғинлари ва маҳаллий Кенгашлар ҳамкорлигини ўрганиш уни қуйидаги ўнта вазифасини бажаришга йўналтирилганлигини кўрсатмоқда:

- фуқаролик жамияти асосларини қуриш;
- ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига, давлат ва маҳаллий бошқарув, тadbиркорлик фаолиятига ахлоқий нормаларни сингдириш орқали ҳақиқий демократик тизимни шакллантириш;
- мамлакат умуммиллий гоёси атрофида барча фуқароларни бирлаштириш;
- маъмурий ислохотда, коррупцияга қарши фаолиятда, қонунчилик ва норматив ҳужжатларнинг экспертизасида, давлат органлари тизими шаффофлигини таъминлашда, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган хизматларни кўрсатишда фуқаролик институтлари иштирокини таъминлаш;

⁷ Зокиров С. Фуқаролик жамияти, унинг шаклланиши ва такомиллашув жараёнлари // Ҳаёт ва қонун, 5-6/2005. 35-6.

⁸ Имомов Қ. Фуқаролик жамиятнинг негизи // Жамият ва бошқарув, 4/2006. 88-89-б.

⁹ Тошбоев О. Глобаллашув ва фуқаролик жамияти // Жамият ва бошқарув, 3/2007. 40-б.

- фуқаролик ўқув-таълимини ташкил этиш;
- ҳудудда ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш;
- минтақавий режа ва дастурларнинг ижтимоий қўллаб-қувватланишини ташкил этиш;
- нодавлат секторда кооперацияни ривожлантириш, ижобий тажрибаларни умумлаштириш;
- фуқаролик институтлари ва ҳокимият органларининг алоқаларини ривожлантириш.

Фуқаролар йиғинлари ва маҳаллий Кенгашлар ўртасидаги муносабатлар қуйидаги беш принципга асосланади:

- 1) амалдаги қонунчилик нормаларига риоя қилиш;
- 2) томонларнинг ваколатли органларининг қонун билан белгиланган функцияларига аралашмаслик;
- 3) масалаларни музокаралар, дискуссиялар, давра суҳбатлари ва тенглик асосидаги ва бошқа ўзаро алоқалар шакллари орқали ҳал қилиш;
- 4) секторлараро (давлат, бизнес ва ННТ) оммавий қарама-қаршиликдан воз кечиш;
- 5) қарорларни келишиб қабул қилиш.

Фуқаролар йиғинларининг халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари (бундан буён матнда маҳаллий Кенгашлар деб юритилади) билан ҳамкорлигини йўлга қўйиш демократик ислоҳотларнинг долзарб вазифаларидан биридир. Мамлақатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида белгиланганидек, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти — маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазифалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш алоҳида долзарб аҳамият касб этмоқда”.

Фуқаролар йиғинлари ва маҳаллий Кенгашлар ҳамкорлигини йўлга қўйиш Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуни 1-моддасининг талабларидан келиб чиқади. Мазкур моддага кўра, маҳаллий Кенгашлар давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини тегишли ҳудудни бошқаришга жалб этишни таъминлайдилар. Ушбу қондан бажариш мақсадида фуқаролар йиғинлари вакиллари маҳаллий Кенгашлар томонидан ўтказиладиган тadbирлар, жумладан сессия, доимий комиссиялар кун тартибидаги масалаларни тайёрлашга ва муҳокамасига жалб қилиниши ижобий натижа бериши шубҳасиз.

Маҳаллий Кенгашлар билан фуқаролар йиғинлари ҳамкорлигини янада ривожлантириш ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашнинг самарали йўлларида биридир. Мазкур ҳамкорлик фуқаролар йиғинлари ва маҳаллий Кенгашларнинг ваколатлари доирасидаги масалаларни ҳал қилишга қаратилади. Бунда давлат ва ҳудудий дастурларда белгиланган вазифалар, чора-тадбирларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, фуқаролар йиғинларининг маҳаллий Кенгашлар билан ҳамкорлигини уларнинг қуйидаги ваколатлари юзасидан ҳамкорликни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади:

ҳудудни комплекс ривожлантиришни таъминлаш, аҳоли пунктларини ободонлаштириш ва уларнинг санитария ҳолатини яхшилашга қаратилган тадбирлар режаларини тасдиқлашда. Ҳудудни комплекс ривожланишини дастурларини ишлаб чиқишда фуқаролар йиғинлари томонидан ижтимоий-иқтисодий масалалар аниқланиб, уларни ҳал қилиш чоралари белгиланади. Ушбу жараёнда маҳаллий Кенгашлар ва уларнинг доимий комиссиялари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш тегишли туман, шаҳар ёки вилоят ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг комплекс дастурларини самарали ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқаришга хизмат қилади.

қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг, шунингдек ўз қарорларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш. Жамоатчилик назорати натижалари тўғрисида депутатларнинг билиши, улардан ўз фаолиятида фойдаланишлари тегишли ҳудудда маҳаллий Кенгашлар ваколатлари доирасидаги масалаларни самарали ҳал қилиш имконини беради;

йилнинг ҳар чорагида туман, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари раҳбарларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитишда. Ушбу ҳисоботларни эшитиш юзасидан қабул қилинган қарорнинг ижросини таъминлашда маҳаллий Кенгашлар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай ҳисоботларни эшитишга депутатларни жалб қилиш уларга ўз ҳудудларидаги мавжуд муаммолар ва уларни ҳал қилиш юзасидан кўрилаётган чоралар билан танишиш, шунингдек тегишли вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари томонидан фуқаролар йиғинларининг ҳисоботлар тўғрисидаги баённомалари ҳисобини юритишини назоратини ташкил қилиши мақсадга мувофиқ бўлади;

атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва ободонлаштириш масалалари юзасидан ўз ваколати доирасида тегишли ҳудудда жойлашган

корхоналар, муассасалар, ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитишида ҳамда атроф муҳитни муҳофаза қилишга кўмаклашиш. Бундай ҳисоботларни эшитиш ва фаолиятни ташкил этишда маҳаллий Кенгашларнинг тегишли доимий комиссиялари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш атроф муҳитни муҳофаза қилиш ҳолатини самарали кузатиш, бу борада мавжуд муаммоларни ўз вақтида аниқлаш ва ҳал қилиш имконини беради;

Шу билан бирга маҳалла фуқароларининг ўзини ўзи бошқариш органлари халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашларига депутатликка номзодлар бўйича ўз таклифларини бериш, маҳаллий Кенгашларга депутатликка номзодлар кўрсатиш бўйича қарорлар қабул қилиш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва ободонлаштириш масалалари юзасидан ўз ваколати доирасида тегишли ҳудудда жойлашган корхоналар, муассасалар, ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш ҳуқуқига эгадирлар.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари Халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашларига депутатликка номзодлар бўйича ўз таклифларини берибгина қолмай, шаклланган маҳаллий Кенгашлар ҳамда мазкур Кенгашларга сайланган депутатлар билан ҳамкорликда ўз фаолиятларини олиб боришлари мақсадга мувофиқдир.

Шуни айтиш лозимки, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат ва вакиллик органлари ҳамда бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлигини тартибга солувчи нормалар бир қатор қонуналарда мустаҳкамланиб қўйилган.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида”ги қонунининг 7-моддасида “Тегишли халқ депутатлари Кенгашининг депутати ўз округи сайловчилари билан, уни депутатликка номзод қилиб кўрсатган сиёсий партия ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи билан алоқа боғлаб туради, тегишли халқ депутатлари Кенгашида уларнинг манфаатларини ифода этади.

Депутат ўзига сайловчилардан тушган мурожаатларни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда кўриб чиқади, уларни ҳал этиш чора-тадбирларини кўради, фуқароларни қабул қилади.

Депутат вақти-вақти билан, лекин йилига камида икки марта сайловчиларга ўз фаолияти тўғрисида ахборот беради.

Депутатга сайловчилар билан олиб бориладиган ишлар учун тегишли халқ депутатлари Кенгашининг регламентида белгиланадиган тартибда муайян кунлар ажратилади.

Сайловчилар билан учрашувлар ўтказиш учун депутатга зарур

шарт-шароит таъминланади. Ижро этувчи хокимият органлари унинг илтимосига кўра бино ажратилишини ташкил этадилар, депутатнинг сайловчилар билан учрашувлари ўтказиладиган, депутат томонидан фуқаролар қабул қилинадиган вақт ва жой ҳақида фуқароларга хабар берадилар, қабул ва учрашуларда иштирок этиш учун депутатнинг таклифига биноан ўзларининг масъул вакилларини юборадилар, шунингдек, депутатнинг жойлардаги ишига кўмаклашиш юзасидан бошқа чора-тадбирлар кўрадилар” деб белгилаб қўйилган.

Ушбу моддага асосланиб шуни айтиш мумкинки, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда халқ депутатлари туман ва шаҳар кенгашлари ҳамкорлигининг асосий йўналишларидан бири — фуқароларнинг мурожаатлари билан ишлашдир. Чунки, фуқароларнинг ариза, таклиф ва шикоятлари мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотларнинг жойларда қандай амалга оширилаётганлигини баҳоловчи мезонлардан бири ҳам ҳисобланади. Ўйлайманки, шунинг учун ҳар бир вазирлик, идора ва ташкилот доимий равишда фуқароларнинг мурожаатлари билан ишлашни такомиллаштириб бориши лозим.

Мамлакатимиз тараққиётининг асосий омилига айланган Конституциямизнинг бир қатор моддаларида бу муҳим масала акс этган. Масалан, унинг 2-моддасида “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар” дея қатъий белгилаб қўйилган. Ёки, 35-моддасида “Ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Аризалар, таклифлар ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқилиши шарт”лиги ҳам белгиланган. Айнан мана шу конституцион норма, яъни конституцион ваколатлари орқали фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларининг ҳимоя қилинишига эришишади.

Ушбу йўналишда амалга оширилаётган ишлар мониторинги шуни кўрсатмоқдаки, бу масалада баъзи муаммолар ҳам мавжуд. Бу муаммоларни ҳал қилишда “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни нормаларини тўлиқ ва тўғри бажарилишини таъминлаш, яъни қонун талабларидан келиб чиқиб, мурожаатларни кўриб чиқишга доир иш юритиш хизматининг тўғри ва аниқ ташкил этилиши, уларнинг ижросига бўлган муносабатни, бу борадаги фаолиятни пухта ташкиллаштириш, ҳужжатларни ўз вақтида

ва сифатли кўриб чиқиш, энг муҳими, кўриб чиқиб муаллифига жавоб бериш, мурожаатларни кўриб чиқиш муддатларига қабтий риоя қилиш чораларини кўриш зарур.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг Халқ депутатлари туман ва шаҳар кенгашлари ҳамда уларга сайланган депутатлар билан ҳамкорлигини ривожлантириш ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли қатламларининг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Маълумки, ўзликни англаш, миллий онг ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги рухий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади. Жамики эзгу фазилатлар инсон қалбига, аввало, она алпаси, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили — бу миллатнинг рухидир.

Буюк маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлонийнинг сўзлари билан айтганда, «Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурган ойинаи ҳаёти тил ва адабиётидур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмақдур».

Бу ҳақда гапирганда, мустақиллик арафасида ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш масаласида қандай қизғин, баъзида кескин ва муросасиз баҳс ва тортишувлар бўлиб ўтгани беихтиёр ёдимизга тушади. Ўшанда айрим сиёсий гуруҳлар Ўзбекистон шароитига мутлақо тўғри келмайдиган, бир-бирига бутунлай зид ва қарама-қарши фикрларни олға сурган, шунинг ҳисобидан ўзига обрў топиш, одамларни ортидан эргаштиришга уринган эди. Нега деганда, тил билан боғлиқ муаммолар орқали миллий туйғуларни рўқач қилиб, улардан ғаразли мақсадларда фойдаланиш мумкин.

Мана шундай ўта қалтис ва мураккаб вазиятда агарки озгина эҳтиросга берилсак, ҳушёрликни йўқотсак борми, арзимаган учқундан ўт чиқиб кетиши ҳеч гап эмасди. Марказда ва ўзимизда қулай баҳона кутиб, пайт пойлаб турган империяпараст кучларга айнан шу нарса керак эди. Аммо биз улар кутган йўлдан бормадик. Оғир-вазминлик билан иш тутиб, ҳар томонлама ўйлаб, мулоҳаза қилиб, барча сиёсий ва ижтимоий гуруҳларнинг талабларини қондирадиган, энг муҳими, халқимиз ва Ватанимиз манфаатларига жавоб берадиган ягона тўғри йўлни топишга эрилдик.

И. КАРИМОВ.

Конфуцийга: “Бир мамлакатга уни бошқариш учун чақирилганингизда биринчи бўлиб қилган ишингиз нима бўлар эди?” деб сўрашганида шундай жавоб берган: “Биринчи бўлиб тилни тузатар эдим. Тил тўғри бўлмаса, сўзлар тушунчаларни яхши ифодамайди. Тушунчалар яхши тушунилмаса, қилиниши керак бўлган ишлар яхши амалга ошмайди. Керакли ишлар амалга оширилмас экан, ахлоқ ва маданият бузилади. Ахлоқ ва маданият бузилганида, адолатдан узоқлашилади. Адолатдан узоқлашилганда эса халқ заифлик ва сархушлик ичида қолади ва нима қилишини билмай қолади. Шу сабабли айтилувчи сўз тўғри ва тушунарли бўлиши керак. Ҳеч бир нарса тилчалик аҳамиятга эга эмас.”

“ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ ОСТОНАСИДА” АСАРИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

1991 йил 31 августда Ўзбекистон 130 йиллик мустамлакачилик сиёсати ва миллий зулм занжирларини парчалаб, мустақилликка эришди. Бу тарихий воқеа туфайли халқнинг асрий орзуси рўёбга чиқиб, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллади. Дунёга оргиқча шов-шувлар, дўқ-пўписалар ва асоссиз дағдағалар билан ўз кудратини кўрсатиб келган мамлакат ич-ичидан зил кетиб, чок-чокидан сўкилиб кетди. Ана шундай тарихий шароит, ижтимоий-сиёсий лўртана ва мислсиз бўҳронлар юз бераётган мураккаб, ўта зиддиятли вазиятда 1989 йил 23 июнда Ислон Каримов республика раҳбари сифатида иш бошлади.

Президент Ислон Каримовнинг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” деб номланган китобда 1989–1991 йиллар мобайнида олиб борилган ўта оғир ва машаққатли курашлар тарихи, ғоят таҳликали вазиятда Ўзбекистон раҳбари сифатида иш бошлаган Ислон Каримовнинг халқимизни чуқур инкироздан олиб чиқиши, уни қатъият ва магонат билан истиқлол сари бошлаши, Ватанимиз мустақиллигини эълон қилишигача бўлган тинимсиз курашлар, кескин сийнов ва машаққатлар билан ўтган фаолият даврини ўз ичига олади.

Авалло шунини таъкидлаш жоизки, китобда баён этилган воқеа-ҳодисалар, кескин ҳолат ва вазиятлар ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди, одамни изтиробга солади, ўша давр ҳақида ўйлашга, мушоада юритишга, халқимизнинг неча-неча авлодлари азалий орзуси — мустақилликка ўта оғир ва машаққатли курашлар орқали эришиганини эътироф этишга мажбур қилади. Айни вақтда ушбу китобда юртимиздаги ғоят қалтис ва носоғлом вазият, озгина учкун чиқса бутун республика ловуллаб ёниб кетадиган, тўғри йўлни топиш ўта мураккаб ва хатарли бўлган бир шароитда инкироздан чиқиш, Ўзбекистоннинг тақдири ва келажagini ҳал этадиган энг муҳим масалалар бўйича улкан донишмандлик ва жасорат билан баён этилган концептуал ёндашувлар, амалий фикр-мулоҳазалар, хулоса ва тақлифларга алоҳида эътибор қаратилган¹⁰.

Шу нуқтаи назардан, тўпламга киритилган ҳар бир чиқишни мутолаа қилиш жараёнида биз янги тарихимизнинг ўзимиз билмаган, англамаган кўп қирраларини янгитдан кашф этамиз, истиқлол моҳиятини янада чуқурроқ англаймиз. Китобда ўша даврда олиб

¹⁰ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил.

борилган ишлар Ўзбекистон Республикаси Президенти фаолияти доирасида кўрсатиб бериллади, шархланади, изоҳланади. Мустақиллик масаласи асарнинг ўзак ғоясини ташкил этади. Ундан ўрин олган бошқа ғоялар ҳам ҳозирги давлатимиз сиёсати билан ҳамоҳангдир. Бу жиҳатдан, Президент Ислон Каримовнинг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида” асари халқимизнинг сиёсий тафаккур хазинасига бебаҳо ҳисса бўлиб қўшилиши шубҳасиз.

Бугунги кунда, орадан шунча йил ўтиб, агарда ўша мураккаб, зиддиятли даврда вужудга келган жуда хатарли вазиятнинг маъно-мазмунини тўлиқ англаб етадиган, теран мушоҳада юритиб, воқеалар ривожи ва уларнинг оқибатларини олдиндан кўра оладиган, энг муҳими, ғоят қалтис ва аянчли ҳолатдан чиқиб кетишнинг тўғри ва оқилона ечимини топиб берадиган, ҳаётнинг қайнок нафасини бевосита ҳис этадиган, яхши-ёмон кунларда халқнинг дарду-қувончига шерик бўладиган давлат арбоби — Ислон Каримов бўлмаганда эл-юртнинг ҳоли қандай кечарди, деган саволлар ҳар кимнинг кўнглидан ўтади. Чунки яқин ўтмишимизда миллат ва мамлакат манфаатларини англаб етмаган, халқ дарду ташвишидан йироқ, вужудга келган муаммоларни холисона таҳлил этиб, уларнинг ечимини излаш ўрнига, амал курсисига ёпишиб, марказнинг гунаҳталарига айланиб қолган, сиёсий қалтабин ва журъатсиз “арбоб”лар ҳам бўлган.

Улардан фарқли равишда Ислон Каримов республика етакчиси сифатида узоқ вақтлар давомида ечилмасдан, газак олдирилган камчилик ва нуқсонлар, ўткир ижтимоий муаммоларнинг илдизини очиб ташлайди, мавжуд аянчли аҳволни тузатиш бўйича Марказ раҳбарияти олдига қатъий талабларни принципиал тарзда қайта-қайта қўйишдан чўчимаydi.

Асарда ҳар бир фикр ва сўз аниқ далил ва рақамлар, мантикий ҳулосалар билан асосланади, ҳаётий фактлар унинг ўткир мулоҳазалари, эҳтиросли кечинмалари, теран мушоҳадалари, энг муҳими, маънавий жасорати билан муштарақ бўлиб, ўша пайтдаги ўта қалтис ва мураккаб сиёсий-ижтимоий ҳолатлар китобхон тасавурида бутун зиддият ва карама-қаршилиги билан яққол намоён этилади.

Ўша суровли даврда Юртбошимиз томонидан халқимиз қалбидаги асрий орзу — истиқлол ғояси улкан жасорат билан илгари сурилиб, уни амалга ошириш учун тарихий қадамлар қўйилгани, Президентимиз ўша долғали йиллардаёқ, Ватанимиз мустақиллиги, янги ҳаёт, янги жамият биноси учун замин бўлган ҳал қилувчи дастурий мақсад ва ғояларни аниқ ва равшан тасаввур этгани, сиёсий кескин вазиятларда Ислон Каримовнинг яққо ягона тўғри йўлни топа олгани, халқимизнинг

тинчилиги ва хавфсизлигини таъминлаш учун кечаю кундуз тинимсиз машаққатли фаолият олиб боргани мустақиллигимиз тарихида абадул-абад муҳрланиб қолиши шубҳасиздир.

Китоб билан танишган ҳар бир одам Ўзбекистоннинг истиқлол арафасидаги чуқур инкироз ҳолати ва бу инкироздан чиқиш йўлидаги изчил ҳаракатлар, миллий ўзликни англаш, маънавий тикланиш жараёнларининг назарий ва амалий негизлари асослаб берилгани, истиқлол арафасида янги авлод кадрларни тайёрлаш концепциясига асос солиниши, Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ислохотлар назариясининг шаклланиш жараёнлари, ижтимоий-иқтисодий ислохотлардан — сиёсий мустақиллик сари саъй-ҳаракатлар борасида Юртбошимиз томонидан воқеалар ривожини олдиндан кўриб, узоқни кўзлаб сиёсат олиб борилганига ишонч ҳосил қилади.

Давлатимиз раҳбарига хос бўлган бундай ноёб фазилат — воқеалар ривожини олдиндан кўра билиш салоҳияти ўша йилларда ҳам, мустақиллик даврида ҳам яққол намоён бўлади. Масалан, китобга киритилган “Биз бундан буён эскича яшай олмаймиз ва бундай яшашга замоннинг ўзи йўл қўймайди” деб номланган нутқида Ислом Каримов Фарғона воқеалари, умуман, водийдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятни ҳар томонлама таҳлил қилиб, собиқ колониялар тажрибасини ўрганиш асосида, кадрлар тайёрлашнинг замонавий миллий тизимини шакллантириш масаласини кун тартибига қўяди: “Ўзингиз дунёга қаранг, бир вақтлар катта давлатларнинг мустамлакаси бўлган Жанубий Кореяда, Таиландда, Гонконгда қандай ўзгаришлар бўлмоқда? Бу ўлкаларда қандай кадрлар, қандай ақл-заковат эгалари етишиб чиқмоқда, улар қандай мўъжизаларни яратмоқда”.

Эътиборли жиҳати шундаки, давлатимиз раҳбари ўша гоая мураккаб, барча соҳаларда жиддий молиявий танқислик сезилиб турган паллада истеъдодли ёшлар учун махсус стипендиялар белгилаш, уларни мамлакатнинг етакчи таълим марказларига юбориш, бунинг учун республика ҳукумати захирасидан бир неча миллион сўм ажратиш таклифини илгари суради. Ўша вақтлардаёқ, вазият қанчалик жиддий ва қалтис бўлмасин, ёшлар муаммолари, уларнинг дарду ташвиши Юртбошимизнинг доимий диққат маркази, эътиборида бўлиб келди. Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгач, юртимизда маънан ва жисмонан баркамол ёшларни тарбиялаб вояга етказиш иши давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Шу давр мобайнида дунё жамоатчилиги томонидан эътироф этилган “Кадрлар тайёрлаш миллий Дастури”, “Таълим тўғрисида”ги Қонун ҳамда Умумтаълим мактабларини ривожлантиришнинг 2007-2012

йилларга мўлжалланган давлат Дастури қабул қилинди. Бу тарихий ҳужжатлар мамлакатимиз келажаги бўлган ёшларнинг талаб-эҳтиёжларини назарда тутиб, дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаган ҳолда камол топиши, ҳар томонлама етук инсонлар бўлиб вояга етиши учун барча шарт-шароит, тенгсиз имкониятлар яратиб берди. Бугунги кунда ёшларимиз жаҳонга юзланаётгани, илм-фан, санъат, спорт ва бошқа соҳаларда улкан ютуқларни қўлга киритаётгани ана шу доимий эътиборнинг маҳсулидир.

Юртбошимизнинг мамлакатимиз ёшларининг юртимизнинг тараққий этиши ва гуллаб-яшнаши, унинг тақдири ва эртанги истиқболини белгилаб беришини ўша даврлардаёқ олдиндан кўра олгани туфайли мустақиллик арафасида, таъбир жоиз бўлса, Президент Ислом Каримов қадаган уруғдан шу қадар бақувват ва серҳосил дарахт вояга етдики, у ўзининг куч-қудрати, ақл-заковати ва юксак маънавияти билан юртимиз доврўғини бутун дунёга ёйиши, мамлакатимизнинг энг ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олишига муносиб ҳисса қўшиши шубҳасиздир. Аммо бугунги кунда яратилган бундай мислсиз шарт-шароит ва имкониятларга мустақиллик арафасидаги ўша суронли йилларда Юртбошимизнинг узокни кўра билиш салоҳияти, изчил саъй-ҳаракатлари, машаққатли меҳнати туфайли эришилганини асло унутиб бўлмайди.

Умуман олганда, Ислом Каримов томонидан Ўзбекистонда юзага келган муаммоларни ҳал этишнинг янгича ечимларининг илгари сурилгани унинг бутун масъулият ва жавобгарликнинг залворли юқини ўз зиммасига олишга қодирлигини, ностандарт қарорлар қабул қилиш борасидаги қобилиятини, узокни кўзлаган ҳолда стратегик қарорлар қабул қила олишини кўрсатади.

Етакчилик бу – бошқарувчилик мақоми, раҳбар мансабни амалга ошириш билан боғлиқ фаолиятдир. Яъни, бошқарув вазифаларини бажариш билан боғлиқ фаолият инсонга етакчилик мақомини беради. Жамиятни бирлаштириш, самарали қарорлар қабул қилиш, халқни қонунбузарликдан, ўзбошимчиликдан ҳимоялаш, мамлакатда тартиб ва барқарорликни сақлаш, ҳокимият билан халқни яқинлаштириш ва шу орқали фуқароларнинг бошқарувдан бегоналашувининг олдини олиш каби вазифалар етакчиларга нисбат берилади. Сиёсий жасорат, сиёсий ирода, воқеликни тўғри англаш, тўғри баҳолаш – ҳақиқий раҳбар учун ноёб фазилат.

Харизматик (“харизма” атамаси “илоҳий тухфа” маъносини англатади) етакчилар эса – ўзларининг алоҳида сифатлари, нодир фазилатлари, бошқариш қобилиятлари билан ажралиб тураувчи

кишилардир. Харизматик етакчилар тарихнинг бурилиш нуқтасини белгилаб берадилар, жараёнлар ва турмуш тарзининг бир хилдаги окимини кескин ўзгартириб юборадилар. Бутунлай янги, ҳаётбахш ва хузурбахш турмуш кечириш, аниқроғи, Инсон ва Инсоният тақдиридаги мислсиз маънавий кўтарилишлар даврини бошлаб берадилар. Ислом Каримов ўзининг яқин ўтмишдошларидан фарқли ўлароқ ана шундай етакчилик фазилатларини намоён этди. Республика раҳбари сифатида ўз юртининг барча ютуғию нуқсонларига ўзини қалқон қилди. Раҳбар сифатидаги қатъий ва мустақкам иродасини кўрсатди.

1990 йил 24 март куни ўн иккинчи чақирқ ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг биринчи сессиясида иттифоқдош республикалар орасида биринчи бўлиб ўзбекистонда республика Президенти лавозими жорий этилди. Бу эса Юртбошимиз томонидан ўзбекистоннинг давлат суверенитети ва мустақиллигига эришиш йўлида қўйилган нафақат тарихий қадам, балки чинакам сиёсий ва маънавий жасорат намунаси бўлди.

“Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида” китобидан ўрин олган Ислом Каримовнинг ўзбекистон мустақиллиги учун кураши тарихи раҳбар кадрларга ибрат ва намуна бўлиши шубҳасиз. Жумладан, унинг стратегик қарорлар қабул қилиш тажрибаси, муаммонинг ностандарт ечимларини илгари суриши, раҳбар кадрлар масъулиятини ошириш, уларнинг ишга муносабатини тубдан ўзгартириш борасидаги мулоҳазалари, раҳбар кадрларни танлаш ва уларни жой-жойига қўйишда янгича ёндашув ва мезонларни илгари суриши, раҳбар кадрларнинг халққа муносабатини ўзгартириш талабини қўйиши билан боғлиқ фикрлар раҳбар кадрлар маҳоратини оширишга хизмат қилади. Бундан ташқари:

- вазиятга ҳолис баҳо бериш;
- маррани баланд олиб фаолият юритиш;
- миллий тараққиёт йўлида барча соғлом кучларни бирлаштириш;
- одамларнинг бугунги ва эртанги кунга ишончини мустақкамлаш;
- сўз ва иш бирлиги;
- хонанишинлик, кабинетдан чиқмай иш юритиш принципининг

инкор этилиши;

- ижро интизомининг талаб этилиши каби Ислом Каримовга хос хислатларни янги авлод раҳбар кадрларида қарор топтириш муҳим аҳамият касб этади.

Шу ўринда асардан бир парча келтириш ўринли: “Элга пешвоман деб, ўртага чиқдингми, унинг ишончини қозондингми – бу ишончини энди асл виждон билан, покиза фаолият билан оқламоқ керак бўлади. Бу

талабни эскича айтсами, янгичасигами – барибир, мохияти бир хил бўлиб қолаверади.

Яъни, халқ вакили халқнинг посбони, халқ раҳбари бўлиб, халқнинг иссиқ-совуғидан хабардор бўлгувчи сирдошига айланиши шарт” (1990 йил 24 февраль куни Тошкентда СССР, Ўзбекистон ССР, маҳаллий советларнинг халқ депутатлари ва жамоатчилик вакиллари иштирокида ўтган кенгашда сўзланган маърузадан).

“Инсон, унинг талаб-эҳтиёжлари, ҳуқуқ ва манфаатлари — олий кадрият” деган улуғвор ғоя мустақиллик йилларида давлатимиз инсонпарвар сиёсати ва фаолиятининг бош мезонига айлангани аини ҳақиқат. Аммо бу ғоя мустақилликдан олдинроқ, хусусан, Қашқадарё вилояти ҳокими ва кейинчалик республика раҳбари бўлган пайтлардаёқ фаолиятининг бош мезонига айланган эди. Жумладан, ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1990 йил 24 мартада бўлиб ўтган биринчи сессиясида республика етакчиси **“Биринчи навбатда инсон, унинг эҳтиёж ва талаблари, жисмоний ва маънавий юксалиши республикада бўлажак миллий давлат ва ижтимоий иқтисодий сиёсатнинг марказида бўлиши шарт”** дея баралла айтган эди. Демак, Ислом Каримов республика раҳбари этиб тайинланган дастлабки кунларданок ушбу ғояни ўзининг ҳаётий маслағи, олий инсоний бурчи деб билган ва унга зоришиш учун бутун ақл-заковати, билим-тажрибаси, улкан ташкилотчилик салоҳиятини тўлиқ сафарбар этган эди. Чунончи, мамлакатимиз етакчиси Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг навбатдан ташқари тўртинчи сессиясида сўзлаган нутқида мамлакат олдида катта синовлар тургани ҳақида тўхталиб, **“ана шу синовлардан халқимизни, бизларга ишонган фуқароларнинг бурчини қонатмасдан, йўқотишларга йўл қўймасдан, келажакдаги порлоқ ҳаёт учун замин тайёрлаб ўтсак... шундагина зиммамиздаги бурчини бажарган, одамларнинг ишончини оқлаган бўлур эдик”** дея таъкидлаган эди.

Бир сўз билан айтганда, китобда сўз қандай масала устида бормасин, мамлакатнинг иқтисодий-ижтимоий аҳволи бўладими, илм-фан ва замонавий технологияларни ривожлантириш бўладими, бозор иқтисодиётига ўтиш тамойили ва мезонлари бўладими, маънавий кадриятларни тиклаш ва такомиллаштириш бўладими ёхуд давлатимиз ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари бўладими — барча-барчасида Юртбошимизнинг воқеалар ривожини олдиндан кўра олиш ва шу асосда изчил ва самарали қарорлар қабул қилиш салоҳияти, бугунги доруломон кунларни аниқ-тиниқ тасаввур этиш хислати яққол намоён бўлади. Бу эса барча бўғиндаги раҳбарлар, айниқса, ёш раҳбар кадрлар учун

чинакам дорилфунун, ўзига хос дастуриламалдир. Шу маънода, ушбу китоб истиқлол тарихини ҳаққоний асосда яратиш, бугунги ва келгуси авлодларнинг уни ҳар томонлама ўрганиб, англаб етишлари учун мустаҳкам замин яратиш, ўтмиш ва келажак, аждодлар ва авлодлар ўртасидаги ворислик ришталарининг мустаҳкамланишига хизмат қиладиган бебаҳо манба сифатида қимматлидир.

Бир қарашда, китобда баён этилган фикрлар ўша давр билан боғлиқдек, ҳозирда бу фикрлар ўтмишга чекингандек кўринади. Тўғри, китобда баён этилган қарашлар ва сиёсатга ёндашулар ривожланишнинг тарихий занжирини зарурий бўғини, ҳалқасига айланган. Бирок “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китоби инсонга ўша даврда мамлакатимизнинг ривожланиш мантикини тушуниш, ўтмиш билан замонавий ҳаёт ўртасидаги боғлиқликни кўра олиш, сиёсий ўзгаришлар динамикасини англаш имконини беради.

Инсоният тарихи кўп воқеаларга шоҳид. Шарқ замини саноксиз жанглар, салтанатлар алмашинуви, шоҳу саркардалар фаолиятига гувоҳ бўлган. Бирок фақат яхши ишлар, уларни амалга оширган зотларнинг номлари, шуларнинг барчасидан воқиф этган китобларгина боқий қолди. Билим хазинаси бўлган талайгина асарлар – “Темур тузуклари”, Шарафуддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Захириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома”, Низомулмулкнинг “Сиёсатнома” асарлари шулар жумласидандир. Раҳбарларга панд-насихатлар, тавсия-кўрсатмалар шаклида ёзилган бу асарлар нафақат давлат арбоблари, балки юрт тақдирига, унинг ўтмишига бефарқ бўлмаган, бошқарув масалаларига қизиқадиган барча инсонлар учун зарур қўлланма вазифасини ўтайди. Зеро, бу асарларда юртимизда мустақил давлатчилик яратиш бобида тўпланган тажриба атрофлича баён этилган. Бу асарларни мутолаа қилар экан, ҳар бир инсон ўша тараққиёт босқичини ўрганиб, ўзига жуда кўп фойдали сабоқлар олиши, ўтмишимизга жиддийроқ назар ташлаб, уни теранроқ англаш мумкин.

“Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” асари сиёсий билимларни оширишга хизмат қилади, замонавий назарий қарашларнинг таркибий қисмини ташкил этади. Таъкидлаш жоизки, сиёсий фан энг қадимий фанлардан бири саналади. Бу фаннинг тадқиқот объектларидан бири - сиёсий тафаккур тарихидир. Сиёсий тафаккур тарихи турли даврларда сиёсий ҳаёт ва унинг таркибий қисмлари ҳақидаги фикрлар, қарашларнинг тараққиёти босқичларини ўрганади. Сиёсий тафаккур тарихи шундай асарларни камраб оладики, уларда, асосан, адолат, эркинлик, тенглик, инсон ҳуқуқлари, ислоҳотлар, давлат ва шахс муносабатлари ёритилган муаммолар ўз ифодасини топади.

Фанга истъёдолли ёшларнинг кириб келишини таъминлаш учун олий мактабнинг, ҳатто, умумий таълим мактабларининг фаолияти такомиллаштирилиши режалаштирилди. Ушбу режаларни муваффақиятли амалга ошириш учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

❖ истъёдолли ва иқтидорли ёшларни излаб топиш, қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг қобилиятини ривожлантириш учун барча шарт-шароитларни яратиш;

❖ махсус республика фондини ташкил этиш ҳамда иқтидорли болалар учун мактаблар ва интернатлар тармоғини вужудга келтириш, ёш олимлар учун турли мукофотлар таъсис этиш;

❖ фанни маблағ билан таъминлаш муаммоларини ҳам пухта ишлаб чиқиш, янги институтлар ташкил этиш, мавжуд институтларни ўзгартириш;

❖ сув муаммолари ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш институти ва бошқа бир қанча институтларни тузиш;

❖ республикада ками билан 2010 йилгача илмий сиёсат концепциясини ҳамда Ўзбекистонда фан ва техникани ривожлантиришнинг тегишли дастурини ишлаб чиқиш.

Ўзбекистон раҳбари жамият тараққиётида олимларнинг ўрни масалаласига тўхталиб ўтар экан, “**Ҳозир ҳар бир олим, айниқса, жамиятшунос олим ўз илмий фаолиятини республика муаммоларига, ўз халқи ва бутун мамлакатимиз тақдирига мувофиқлаштириши лозим. Равшанки, бундай интилиш жамиятшунос олимлар илмий ва ижтимоий фаолиятининг бирлиги характерияни, уларнинг республика ижтимоий ҳаётидаги амалий иштирокчини белгилаб бериши керак**”, деб таъкидлаш билан бирга, илмий ходимлар ўз фикрларини эркин, масъулият билан ифода этишлари учун шароит яратиш, уларнинг ижодий ва ижтимоий фаоллигини рағбатлантириш, илмий тадқиқотларни бажариш учун давлат буюртмаларининг таълов системасини шакллантиришни ҳам баён этди.

“Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” асарига Ислом Каримовнинг мустақиллик арафасида жамият, давлат, сиёсат, ҳокимиятга қарашлари жамланган. Унда янги сиёсий воқеликнинг янги концептуал модели ишлаб чиқилган, аниқроғи, Ўзбекистонда тоталитаризмдан демократияга ўтиш стратегияси баён этилган, демократик жамият куриш назариясига тамал тоши қўйилган, ривожланишнинг ўзбек моделига асос солинган. Бу жиҳатдан, асар янги ғоялар, ташаббусларнинг сероблиги билан ажралиб туради. Айни пайтда

асар ҳам фундаментал, ҳам эмпирик материалларга бой эканини таъкидлаш жоиз.

“Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” асарини Ислом Каримовнинг мустақиллик арафасидаги сиёсий тажрибаси баёни сифатида ҳам баҳолаш мумкин. Зеро, асар билан танишиш давомида муаллиф қандай манфаатларни ифода этганини, ўша даврда сиёсатнинг турли масалалари бўйича қандай позицияда бўлганини кўриш, мавжуд муаммоларнинг ечимини топишда масалага рационал ёндашганига гувоҳ бўлиш мумкин. Бундан ташқари, асардан сиёсий жараёнларнинг бутунги иштирокчиларига тавсиялар, маслаҳатлар, башоратлар ўрин олган. Шу нуқтаи назардан, мустақиллик арафасида ва унинг дастлабки босқичларида юз берган сиёсий ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” асари катта аҳамият касб этади. Зеро, сиёсий воқеликни, сиёсий жараёнларни тадқиқ этишда фаннинг имкониятларини кенгайтиради. Шу даврдаги сиёсий ҳаётимиз ҳақида энг ишончли маълумотларни ўз ичига олган манба сифатида энг тўғри ва объектив хулосалар чиқариш учун асос бўлади. Мустақилликнинг 20 йиллик тўйида келгуси авлодларга муносиб мерос сифатида тухфа этилган бу асар сиёсий тафаккур дурдонасига айланиши бешак.

Келажаги буюк Ўзбекистон тараққиётига муносиб ҳисса қўшиш иштиёқида бўлган ҳар бир шахс, олим, зиёли, барча ватандошларимиз мазкур китобда баён этилган фикрлардан, Ислом Каримовнинг бошқарув тажрибасидан ўз фаолияти учун зарур сабоқ ва маънавий қувват олинлари шубҳасиз.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китоби истиқлол тарихимизни ўрганишнинг энг ишончли манбасидир. Чунки ундаги барча ҳужжатлар бирламчи асл ҳужжатлардир. Бу ҳужжатлар қуйидаги жиҳатлари билан айниқса ўта ноёб ҳисобланади:

Биринчидан, бу ҳужжатлар 1989-1991 йиллар давомида юртимизда кечган ижтимоий-сиёсий жараёнларга бевосита гувоҳ бўлган, уларнинг марказида турган инсон – Президент Ислом Каримов томонидан баён қилинган.

Иккинчидан, бу ҳужжатлар халқимизнинг мустақилликка эришиш жараёнида буюк тарихий миссиясини адо этган, яъни истиқлол ҳодисасининг сиёсий-ҳуқуқий, маънавий-мафкуравий асослари бўлиб хизмат қилган.

Учинчидан, бу ҳужжатлар ўзида жуда катта фактик ва аналитик материаллар, тарихий жараёнлар тафсилотини мужассам этади.

Тўртинчидан, бу ҳужжатлар мураккаб ижтимоий-сиёсий жараёнларга қандай ёндашиш, уларни қандай синтез ва анализ қилиш, мантикий ҳулосалар чиқариш борасида тарих, фалсафа, социология, сиёсатшунослик ва бошқа ижтимоий фанлар, уларнинг тадқиқотчилари учун назарий-методологик жиҳатдан катта билим манбаи бўлиб хизмат қилади.

Бешинчидан, бу ҳужжатлар тарихнинг бурилиш даврларида тарихий шахс ва халқ оммасининг нақадар ҳал қилувчи роль ўйнаши, ана шу икки куч бирлашган, бир мақсад сари интилган тақдирда ҳар қандай эзгу мақсадга эришиш мумкин эканини яна бир бор тасдиқлайди. Фалсафа фанидаги “тарихда шахснинг роли”, “тарихда халқ оммасининг роли” каби илмий категорияларни айнан Ўзбекистон тарихидан олинган янги мисоллар билан бойитиш имконини беради.

Олтинчидан, ушбу ҳужжатлар илм-фанда, ижтимоий-сиёсий тафаккурда кўп баҳс-мунозараларга сабаб бўладиган “демократия”, “инсон ҳуқуқлари”, “қонун устуворлиги” каби категорияларни янгича амалий мазмун билан бойитади. Яъни, бу илмий тушунчалар конкрет тарихий вазиятда, реал тарихий заминда ўзига хос, яъни ҳар бир халқ ва миллатнинг миллий манфаатлари, турмуш тарзи, анъана ва кадриятларига мослашган, улар билан бойитилган ҳолда ўзига хос маъно-мазмун касб этишини кўрсатади.

Еттинчидан, бу ҳужжатлар моҳият эътибори билан ҳар бир халқ ўз озодлиги ва мустақиллиги, эркин ва фаровон ҳаётини ўзининг мард ва донишманд йўлбошчилари етакчилигида ўз кучи билан ўзи яратади, деган умумбашарий ғояни исботлайди. Шу тарихда ўзбек халқининг дунёда ҳеч кимдан кам эмаслиги, у ўзининг салоҳияти билан ўзининг буюк келажagini барпо этишга қодир эканига ҳар бир ўқувчи қалбида яна бир бор қатъий ишонч уйғотади. Шунинг учун ҳам бу китобни юртимиздаги ҳар бир ўқувчи нафақат катта кизиқиш ва ҳаяжон, айтиш вақтда ғурур-ифтихор билан ҳам мутолаа қилади.

ОИЛА

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда оила институтини амалда мустаҳкамлаш борасида талай ижобий ишлар амалга оширилди. Энг аввало оила ва никоҳ муносабатларини такомиллаштиришнинг қонуний базаси яратилиб, оила аъзоларининг, жумладан, хотин-қизлар ва болаларнинг манфаатлари ҳимоя қилиниб, давлат сиёсатининг устивор йўналишига айлантирилди ва буни далили оилани, оналик ва болаликни муҳофаза қилишга қаратилган қатор қонунлар ва қонун ости ҳужжатлари ҳам қабул қилинди.¹¹

1998 йилда Оила кодекси қабул қилинган. У 1998 йил, 30 апрелдаги 607-1-сон “Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қонуни билан мустаҳкамланган. Кодекс мукамал ҳужжат бўлиб, у 8 бўлим, 30 бобдан иборат, унда оила муаммоларига давлатимиз бераётган аҳамияти ҳам тўла-тўқис акс эттирилади

Давлатимиз раҳбари Ислом Абдуғаниевич Каримов мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ аёллар ўртасида олиб бориладиган ишларнинг доирасини кенгайтириш, уларнинг илмий ва маданий савиясини кўтариш, яъни хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш давлатимизнинг устувор йўналишларидан бири, деб эълон қиларкан, яна бу вазифани кенг маънода тушуниш зарурлигини такрор ва такрор таъкидлаганлар. Хотин-қизлар эркин фуқаролик жамиятининг тенг ҳуқуқли аъзолари сифатида бугун давлат ва жамият қурилишининг барча жабҳаларида эркаклар билан теппа-тенг меҳнат қилиб, ўзларининг фазилатлари ва иқтидорларини ҳар соҳада намоён этмоқдалар.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясининг 16-моддасига мувофиқ «Оила – жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайраси саналади ва жамият ҳамда давлат томонидан ҳимоя қилинишга ҳақли». Декларацияда оиланинг бундай таърифланиши Ўзбекистон Республикаси Конституциясида расмий равишда ўз аксини топган.

Давлат томонидан кўриладиган ана шу чора-тадбирлардан асосий мақсад биринчи навбатда оилани, унда тарбия топаётган болаларни ҳар қандай шароитда ҳар доим ҳимоя қилиш, мақсадли ёки манзилли кўмакка муҳтож бўлганларга ёрдам бериш ижтимоий ҳимоя қилиш орқали соғлом авлодни вояга етказишдир.

¹¹ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун утказилган семинар йўналиши материалларидан, 2011 йил,

Жаҳон статистикасида “оила” тушунчаси билан бирга “уй хўжалиги” тушунчаси ҳам фойдаланилади.

Уй хўжалиги тушунчаси оиладан фарк қилиб, унда фақат қариндошлик муносабатлари асосида бириккан кишиларгина эмас балки, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар асосида бирга яшовчи бегона кишилар ҳам, алоҳида мустақил хўжалик юритувчи ёлғиз кишилар ҳам киритилади.

Оила бир қанча турларга бўлинади. Маълумки, оила ташкил бўлишига эркак билан аёл ўртасидаги никоҳ бирлиги асос бўлади.

Оилалар унда яшовчи оила аъзоларининг таркибига қараб қуйидагича бўлинади:

- оддий (нуклеар) оила. Бундай оила тури энг кўп тарқалган. Унда эр-хотин никоҳга қирмаган, яъни оила қурмаган фарзандлари билан яшайди;

- мураккаб (хўп бўғинли) оила. Бундай оилада икки ёки ундан ортик авлод вакиллари бирга яшайди. Хусусан, ота-она оила қурган фарзанди билан яшайди.

Оила ядросини ташкил этган эр-хотин ҳаётлигига, шу оилада бирга яшаш ёки яшамаслигига қараб ҳам оилалар турлича бўлади. Чунончи, тўлиқ оила, яъни эр-хотин ҳаёт бўлган ва бирга яшаган оилалар ҳамда ногўлиқ оила, эр-хотиндан бири вафот этган ёки улардан бири оилада яшамайди.

Оилаларни оила аъзоларининг миқдорига кўра уч гуруҳга бўлиш мумкин: кичик оилалар (2-4 кишилик), ўрта оилалар (5-6 кишилик) ва катта оилалар (7 ва ундан кўп кишилик).

Ўзининг ижтимоий мақоми жиҳатидан оилалар ишчи ва хизматчи, деҳқон (фермер) талбиркорлар оиласига бўлинади.

Ўзбекистонда оила ва никоҳ борасидаги ўзгаришлар йил сайин ижобий тус олмоқда.

Оила пайдо бўлиши ва ривожланишини илмий ўрганиш шуни кўрсатадики, оиланинг ташкил бўлишида асосий омил – никоҳ ҳисобланади. Никоҳ - инсоният тарихининг маълум босқичида пайдо бўлган. Жамият тараққий этиб бориши билан унинг шакли ўзгариб, ўзи эса мустақамланиб борди.

2010 йилда Ўзбекистонда 283,3 мингта янги оилалар ташкил этилган. 1991-2012 йиллар даврида республикада 4,0 млн. дан зиёд яъни оила ташкил топди ва 2012 йилга келиб республикада 7 млн. дан ортиқроқ оила мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексига мувофиқ никоҳни бекор қилиш эр-хотиндан бири ёки иккаласининг аризасига биноан суд

идоралари ва вояга етмаган болалари бўлмаган эр-хотиннинг ўзаро розилиги бўлганда фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органлари (ФХДЁ) томонидан расмийлаштирилади.

Оилавий муносабатлар билан боғлиқ туғилиш, никоҳ каби фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш ФХДЁ органлари томонидан амалга оширилишини инобатга олиб, кейинги йилларда ушбу соҳа фаолиятини такомиллаштириш мақсадида бир катор қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Жумладан, “Фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш Қоидалари”, “Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) органларида иш юритиш тартиби ҳақидаги Йўриқнома, “Фуқаролик ҳолати далолатнома ёзувларининг шакллари ва уларни тўлдириш бўйича Қоидалар” ва бошқа қонун ҳужжатлари қабул қилинди.

Шунингдек, 2010 йил 14 сентябрдаги “Адлия органлари ва муассасалари фаолияти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни билан Оила кодексининг 45, 47, 203-моддаларига ўзгартиришлар киритилди. Киритилган ўзгартиришларга асосан суд никоҳдан ажратиш ҳақида ҳал қилув қарорини чиқариш пайтида никоҳдан ажратиш тўғрисидаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органининг гувоҳномаси берилаётганда эр-хотиннинг ҳар иккаласи ёки улардан бири тўлайдиган давлат божи миқдорини белгилаши лозимлиги, никоҳ фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органида никоҳдан ажратилганлик рўйхатга олинган қундан бошлаб тугатилиши, фуқаролик ҳолати далолатномалари туман ва шаҳарларда фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш бўлимларида қайд этилиши, шаҳарча, қишлоқ ва овулларда эса, ўлим – фуқаролар йиғини раислари (оксоқоллари) томонидан ҳам қайд этилиши мумкинлиги белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 16-моддасида Насл-насаб шажараси бўйича тўғри туташган қариндошлар ўртасида, туғилган ва ўғай ака-укалар билан опа-сингиллар ўртасида, шунингдек фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ўртасида никоҳ тузишга йўл қўйилмаслиги белгиланган. Зеро, ҳозирги замон генетикаси ютуғи ва хулосаларига кўра, бундай никоҳ номақбулдир. Бироқ, яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳлар ҳанузгача ФХДЁ бўлимида яширилган ҳолда қайд этилиши ҳолатлари учрамоқда. Эр ва хотиннинг қариндош эканлигининг салбий оқибатлари фақат ногирон фарзанд туғилганидан сўнггина англанади.

Агар никоҳ тузишга монелик киладиган ҳолатларга риоя қилиниб оила қурилса, у мустаҳкам бўлади, келажак авлод баркамоллигини, қолаверса, халқимизнинг келажagini соғломлаштиришни таъминлайди.

Оила кодексининг 13-моддасига кўра никоҳ тузиш тартиби белгиланган бўлиб, диний расм-русумларга биноан тузилган никоҳ ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас. Никоҳ тузишда диний маросимларга амал қилиш инкор этилмайди, чунки бу никоҳга кирувчиларнинг шахсий эътиқодига боғлиқ бўлиб, улар никоҳни қонуний қайд этишдан олдин ёки кейин диний расм-русумларга биноан ўтказишлари мумкин. Шаърий никоҳ эр-хотинга тегишли бўлиши мумкин бўлган ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг вужудга келиши учун асос бўлмайди. Никоҳ белгиланган тартибда ФХДЕ органларида қайд этилганидан бошлаб эр-хотин ўртасида ва улардан туғилган болада ҳам қатор ҳуқуқ ва мажбуриятлар пайдо бўлади.

Юқорида назарда тутилган салбий ҳолатларни келиб чиқишини олдини олиш мақсадида фуқаролар йиғинларининг вакиллари қуйидагиларни жойларда кўпроқ тарғибот қилишлари мақсадга мувофиқ бўлади:

1. Никоҳланувчиларнинг ота-оналари ва қариндош уруғлари томонидан ортиқча сарф ҳаражатларга йўл қўймаслик мақсадида тиббий кўрик натижасидан сўнг тўй кунини белгилаш (мазкур ҳолатда келин ва куёвни даволаш чоралари белгиланган бўлса, даволаниш жараёни муддатига қараб никоҳни қайд этиш ва тўй маросимини белгилаш мақсадга мувофиқдир).

Амалда (ҳаётда) “фотиҳа” бузилмасин деб, тиббий кўрик натижалари бўйича касаллик аниқланган бўлса ҳам тўй маросими тўхтатилмай, даволанмаган келин (куёв) юқумли касалликка чалиниб, фарзанд туғилишида салбий оқибатлар келиб чиқмоқда.

2. Маҳалла маслаҳатчилари томонидан тўйларни ихчамлаштириш, қариндош-уруғлар ўртасидаги никоҳлар ва никоҳ ёшига етмаган қизларни эрта турмушга бериш бўйича ота оналарни жавобгарлиги юзасидан батафсил тушунтириш ишларини олиб бориш.

3. Никоҳини бекор қилиш юзасидан фуқаролик судларига даъво ариза билан мурожаат қилган, шунингдек, вояга етмаган фарзанди бор оилаларни яраштириш чораларини кўриш, ота-оналарга ўз фарзандлари олдидаги маънавий ва моддий бурчлари мавжудлиги, бўйин товлаган ҳолларда жавобгарлик масалалари юзасидан жойлардаги Хотин-қизлар кўмиталари, вояга етмаганлар комиссияси, васийлик ва хомийлик, ИИБ, прокуратура, суд, ФХДЕ органлари ходимлари томонидан тушунтириш ишларини кучайтириш.

4. Яраштирув комиссияларининг фаолиятини жонлантириш

юзасидан йил якуни бўйича вояга етмаган фарзанди бўлган энг кўл оилаларни яраштирган комиссияларни рағбатлантириш бўйича чора тadbирлар белгилаш.

Яраштирув комиссиялари томонидан ФХДЁ органларига тақдим этилган далолатномалар бўйича ўтказилган таҳлиллар шундан далолат берадики, баъзан оилалар билан умуман ҳеч қандай яраштириш ишлари олиб борилмайди, баъзида оилаларни яраштирув далолатномалари юзаки тузилган бўлиб, суд ёки ФХДЁ бўлимлари томонидан ажрашаётган оилалар билан суҳбат ўтказилаётган вақтда улар яраштирув комиссиясига бормаганликлари, далолатнома тақдим этилиши сўралганда, ажрашаётганлар қисқа муддатда ёки ушбу куннинг ўзида яраштирув комиссиясининг далолатномасини тақдим этиш ҳоллари тез учрамоқда.

5. Маҳалла маслаҳатчилари маҳаллаларда ўзлари учун қулай тизим яратишлари лозим. Маҳалла маслаҳатчиси ўз ҳудудидagi ҳар бир кўча маслаҳатчиси билан мунтазам равишда ўтказилаётган тўй-ҳашам, маърака ва бошқа ҳодисалардан хабардор бўлиши, зарур ҳолларда ҳукумат қарорларида белгиланган талабларга риоя этилмаётган ҳолатлар юзасидан тушунтириш ишлари олиб бориши лозимдир.

Жамиятнинг асосий таянчи ҳисобланган оилани мустаҳкам бўлиши учун фуқаролар йиғинларининг, қолаверса мутасадди барча ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорликда ҳаракат қилиши биз ўйлаймизки, қутилган натижаларни беради.

**Маҳаллада хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни
ривожлантириш ҳамда ҳудудда ёшлар учун янги иш ўринлари
ташкил этишда фуқаролар йиғинлари фаоллари олдида турган
долзарб вазифалар¹²**

Мустақил тараққиётимиз мобайнида мамлакатимизда ЯИМнинг ўсиши 3,5 баробарни, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда эса 2,5 баробарни, аҳолининг реал даромадлари 3,8 баробарни ташкил этди.

Ижтимоий соҳаларда эришилган марралар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш учун йўналтирилган давлат харажатларининг 5 баробар кўпайди, аҳоли турмуш даражасининг сезиларли равишда яхшилангани ва бунинг натижасида оналар ўлими 2 баробардан кўпроқ, болалар ўлими 3 баробар камайди, аҳолининг ўртача умр кўриши 67 ёшдан 73 ёшга етди.

Шаклланаётган бозор иқтисодиётининг муҳим белгиси кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликдан иборат бўлиб, унинг эркин ривожланиши миллий иқтисодиёт тараққиётининг муҳим шарти ҳисобланади.

Ҳаммамизга маълум кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик мамлакат иқтисодиёти ҳамда жамият тараққиётида муҳим ўрин тутади. Унинг афзаллиги бозор конъюнктураси ўзгаришларига тез мослашувчанлиги, кам маблағ талаб этиши, янгиликларни тез жорий этиш ва тарқатиш имкониятларига эгаллигида намоён бўлади.

Бугунги кунда кичик бизнес республикамизни иқтисодий ривожлантиришнинг асосий омилларидан бирига айланди ва унинг 2000-2011 йиллар давомидаги асосий ривожланиш кўрсаткичларининг тенденциялари ялпи ички маҳсулотнинг улуши 2000 йилдаги 31 фоиздан 2011 йилда 54,0 фоизга, иқтисодиётда иш билан банд бўлган аҳолининг улуши 2000 йилдаги 49,7 фоиздан 2011 йилда 74,8 фоизга, саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги ҳиссаси 2000 йилдаги 12,9 фоиздан 2011 йилда 21,1 фоизга етганида ҳамда фаолият юритаётган кичик бизнес субъектларининг фермер хўжаликларисиз 219 мингтани ташкил этаётганида кўришимиз мумкин.

Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг мамлакатимизда янги иш ўринларини ташкил қилиш, аҳолининг бандлиги, даромадлари ва фаровонлигини оширишнинг муҳим омили сифатидаги натижалари салмоқли бўлиб бормоқда. Жумладан, мамлакатимизда 2011 йилда ташкил этилган жами 970,9 минг янги иш ўринларининг 634,7 мингтаси ёки 65,4 фоизи кичик

¹² Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун утказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил.

бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига тўғри келмоқда.

Ушбу қайд этилган кўрсаткичлага эришиш иқтисодий-иқтисодий либераллаштириш ва модернизация қилиш учун ислохотларимизнинг дастлабки босқичида қабул қилинган Фуқаролик, Ер, Солик ва Божхона кодекслари, "Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида", "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида", "Чет эл инвестициялари тўғрисида", "Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида"ги қонунлар.

Шунингдек, ислохотларнинг кейинги босқичида қабул қилинган "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида", "Хусусий корхона тўғрисида", "Валютани тартибга солиш тўғрисида", "Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида", "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги қонунлар ҳамда янги таҳрирдаги Солик кодекси ва иқтисодий ислох қилиш бўйича ишлаб чиқилган бир қатор қонун ҳужжатлари хизмат қилди.

Мамлакатимиз ислохотининг мантиқи ва изчиллиги, уларнинг энг замонавий бозор нормаларига мувофиқлигини баҳолаш иқтисодий бошқариш тизимини янада чуқурлаштириш, такомиллаштириш ва либераллаштириш бўйича жиддий эҳтиёж мавжудлигини эътиборга олиб муҳтарам Президентимиз Ислон Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси" мавзuidaги маърузасининг олтинчи бўлимида демократик бозор ислохотларини ва иқтисодий либераллаштиришни янада чуқурлаштиришга оид кичик бизнес соҳасини ривожлантиришга қаратилган бир қатор Қонун ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва қабул зурурлиги таъкидланди.

Жумладан, бозор иқтисодийнинг негизи ҳисобланган хусусий мулкка нисбатан давлат томонидан берилаётган асосий кафолатларни мустаҳкамлашга қаратилган "Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида"ги, бошқарув тизимини такомиллаштириш, ортқча бюрократик тўсиқларни бартараф этиш мақсадида "Тадбиркорлик фаолияти соҳасида рухсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида"ги ҳамда кичик бизнес ва тадбиркорликни кенгайтириш учун бизнеснинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли сифатида "Оилавий тадбиркорлик тўғрисида"ги Қонунларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш зарурлиги таъкидланди.

Шунингдек, "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги ҳамда, "Тадбиркорлик

фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунларнинг янги таҳрирда тайёрлаш зарурлиги таъкидланди.

Юқорида қайд этилган концепцияга мувофиқ, Иқтисодиёт ҳамда Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирликлари томонидан мутасадди вазирлик ва идоралар билан биргаликда “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни ишлаб чиқилди, ушбу Қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинди ва Сенати томонидан маъқулланди.

Мазкур Қонунда Оилавий тадбиркорликнинг янги ташкилий-ҳуқуқий шакли қонуний белгилаб берилган ва ушбу фаолият билан шуғулланадиган фуқароларга бир қатор имтиёзлар белгиланган:

1. Оилавий тадбиркорлик фаолияти юридик шахс ташкил этган ҳолда ёки ташкил этмасдан амалга оширилиши мумкин.

2. Оилавий корхона кичик корхоналар учун белгиланган сондан оширмаган ҳолда ишчилар ёллаши мумкин ва уларнинг сони камида 2 кишидан иборат бўлиши лозим.

3. Оилавий корхона турар ва нотурар жойларда фаолият юритиши мумкин. Оилавий корхона иштирокчиларининг турар жойлари нотурар жойга айлантирилиши талаб этилмайди.

4. Оилавий корхона коммунал тўловларини аҳоли учун белгиланган миқдорда амалга оширади.

Маҳалла ҳудудида хусусий тадбиркорлик, оилавий бизнес, шунингдек касаначилик, шахсий томорка хўжалиги ва чорвачиликни ривожлантириш ҳамда ёшлар учун янги иш ўринлари ташкил этишда фуқаролар йиғинлари фаоллари туман (шаҳар) ҳокимлигининг мутасадди ходимлари билан биргаликда қуйидаги асосий вазибаларни амалга ошириши лозим бўлади.

Биринчидан, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнес соҳаларида фаолият юритаётган ҳамда фаолият юритиш истаги бўлган фуқароларга тадбиркорликка оид ахборот хизмати кўрсатиш, яъни солиқ қонунчилигида белгиланган имтиёзлар, тижорат банклари томонидан бериладиган имтиёзли кредит маблағлари юзасидан ахборотлар бериш.

Иккинчидан, янги ташкил этилаётган тадбиркорлик субъектларига бизнес-режалари ва уставларини ишлаб чиқишда, кредит ва лизинг шартномалари тузишда, инфраструктура объектларига ҳужжат тайёрлашда ҳамда уларни белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтказишда тегишли йўриқлар бериш ва қўмаклашиш, зарур ҳолларда уларга амалий ёрдам кўрсатиш мақсадида, туман (шаҳар) ҳокимлигига маълумотлар тақдим этиш.

Учинчидан, тадбиркорларнинг ҳуқуқий, бошқарувчилик ва режалаштириш соҳаларидаги саводхонлигини ошириш мақсадида, туман (шаҳар) Давлат солиқ инспекцияси, тадбиркорлик субъектларини рўйхатга олиш инспекцияси, ахборот маслаҳат маркази, тижорат банклари, қишлоқ ва сув хўжалиги бўлими, коммунал хизмат кўрсатиш идоралари ҳамда маиший хизмат кўрсатиш, ҳунармандлар, фермерлар уюшмаларининг мутасадди ходимлари иштирокида ўқув курслари ташкил этиш.

Тўртинчидан, маҳалла ҳудудида хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнес соҳасини қўллаб-қуватлаш ҳамда унинг ривожини учун энг асосий омиллардан бири бўлган, ишлаб чиқариш инфратузилмаларини ривожлантириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиб, туман (шаҳар) ҳокимлигига маълумотлар тақдим этиш.

Бешинчидан, аҳолининг товар ва хизматларга бўлган эҳтиёжларини эътиборга олган ҳолда тадбиркорларга янги инновацион ғояларни ишлаб чиқишда, яъни янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқиш, янги технология ва ихтироларни ўзлаштиришда илмий ва амалий кўмаклашиш.

Олтинчидан, аҳолига шахсий томорқа хўжаликларидан фойдаланиш даражасини ошириш мақсадида, уларга зарур бўладиган мева-сабзавот уруғлари, мевали дарахт кўчатлари ҳамда минерал ўғитлар тўғрисида аниқ маълумотга эга бўлишлари учун уларни маҳалладаги тажрибали фермер хўжалиklarининг иш фаолияти билан таништириш.

Еттинчидан, маҳалла ҳудудидаги тадбиркорлар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳамда аҳолининг шахсий томоркаларидан самарали фойдаланиш натижасида етиштирилган мева-сабзавот, полиз ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бозорга чиқариш бўйича аниқ ва мақсадли йўналтирилган маслаҳатлар бериш.

Саккизинчидан, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналарни ташкил этиш ва шу орқали маҳалла аҳолиси учун иш ўринлари ташкил этиш истаги бўлган фуқароларга ер ажратиш, замонавий минитехнологиялар ва ускуналар сотиб олиш бўйича тегишли маслаҳатлар бериш, бу борада уларга амалий ёрдам кўрсатиш мақсадида, юқори турувчи органларга маълумотлар тақдим этиш.

Ушбу қайд этиб ўтилган вазифаларнинг ижросини таъминлаш, яъни хусусий тадбиркорлик, оилавий бизнес, шунингдек қасаначилик, шахсий томорқа хўжалиги ва чорвачиликни ривожлантириш учун фуқаролар йиғини фаоллари қуйидаги ҳуқуқларга эга бўлиши лозим:

1. Маҳаллий давлат органларидан, жамоат бирлашмаларидан

марказ иши учун зарур бўлган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар ва маълумотларни бепул сўраб олиш;

2. Иш фаолиятини туғри ташкил этиш мақсадида, туман (шаҳар) ҳокимлиги орқали тегишли ташкилот ва идораларнинг мутасадди ходимларини жамоатчилик асосида жалб қилиш;

3. Тадбиркорлар иш фаолиятини юритишда уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларга қарши йўл қўйилган қонун бузилишлари юзасидан уларнинг шикоят аризаларига мувофиқ, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиниши юзасидан тегишли давлат органларига ёзма равишда мурожаат этиш.

Манба: e-mail: info@chamber.uz <http://www.chamber.uz>

Маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви ўзаро муносабатининг ҳуқуқий асослари

Маҳаллий ўзини ўзи бошқарув ролига нисбатан қарашларнинг тадрижий ривожланиб бориши давлат ҳокимияти ва фуқаролар ўзини ўзи бошқарувининг ўзаро муносабатлари замида вужудга келадиган тамойилларга олиб келмаслиги ва уни қайта баҳолашни талаб қилмаслиги мумкин эмас.

Ўзини ўзи бошқарув органларини давлат органларидан алоҳида ажратмоқ сиёсий характерга эга ва уни юридик тилда аниқ ифодалаш анча мураккаб. Ўзини ўзи бошқарув сиёсий-ҳуқуқий категория сифатида шундай пақлга эгаки, бунга кўра умуман ҳар қандай ижтимоий бошқарув жараёни ва шу жумладан давлат бошқаруви жараёнига хос қонуниятлар ижроси таъмин этилади.

Давлат ҳокимияти фуқароларнинг ўзини ўзи бошқарувида умумий тарзда тартибга солиш орқали таъсир кўрсатиши мумкин, бу эса давлат ҳокимияти бирлигини таъминлаш учун кифоядир. Ўзини ўзи бошқариш давлат ҳокимияти тизимида қирмайди, унинг тузилмасининг таркибий қисми ҳам эмас. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви – бу алоҳида таркиб топган ноёб ижтимоий-сиёсий ҳодиса, халқ ҳокимиятининг бир кўринишидир.¹³

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш мазмун-моҳиятига аниқлик киритишдаги асосий тушунча – бу мустақилликдир. Мустақиллик тамойилларини самарали амалга ошириш фуқаролар ўзини ўзи бошқариш тизимида махсус ваколат бўлишини такозо қилади, бу аҳоли манфаатини кўзлаб масалани мустақил ҳал қилиш, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш манфаатига дахлдор давлат ҳокимияти даражасидаги қарорларни ишлаб чиқиш ва қабул қилишда янгилик этиш имкониятини беради.

Ҳозирги вақтда давлат томонидан мунтазам амалга ошириладиган ҳокимият даражасидаги ваколатлар ва уларни молиялаштириш манбаларини аниқ чегаралаб қўйиш тамойили шундай механизмларни жорий қилишни талаб қиладики, бунга кўра оммавий ҳокимиятнинг энг қуйи даражаси, *биринчидан*, улар учун мақбул бўлмаган вазифа ва функцияларни ўзбошимчалик билан юқлаб қўйишдан ҳимояланган бўлиши, *иккинчидан*, баъзи ваколатларни бир даражадан иккинчи даражага ўтказишда уларни амалга ошириш учун зарурий моддий ва молиявий ресурслар билан кафолатланган бўлиши керак.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги таълимотни шакллантиришда ўзини ўзи бошқарувнинг ҳуқуқий табиатини, унинг

¹³ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил,

дуалистик (икки тарафламалик) характерини аниқлаб олиш муҳим ўрин тутди. Мазкур муаммоларни ҳал қилиш бир қатор вазиятлар туфайли анча мураккаблигига дуч келдик.

Бу, энг аввало, шу билан боғлиқки, ўзини ўзи бошқариш ҳодиса сифатида асосан ифсон ва жамиятнинг табиий ҳолатини ўзида тўлиқ ифода этади, бу билан давлат тизимидан фарқ қилиб туради. Ўзини ўзи бошқариш анъаналари илк давлат тузилмалари вужудга келмасдан олдин пайдо бўлган. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқий табиатини таҳлил қилиш ўзаро боғлиқ бир қатор масалаларни кўриб чиқишни талаб қилади. Жумладан, ўзини ўзи бошқариш анъанаси билан фуқаролар ўзини ўзи бошқаришнинг ўзаро муносабатлари, давлат ҳокимияти ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш учун умумий бўлган ва алоҳида жиҳатларига аниқлик киритиш, маҳаллий бошқарув ва фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви ўртасидаги алоқаларни аниқлаб олиш ва бошқалар.

1990 йиллар давомида фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви, унинг ҳуқуқий табиати объектив равишда илмий таҳлил қилинди, мунтазам ўтказилган ислохотлар натижасида фуқаролар ўзини ўзи бошқаришнинг конституциявий-ҳуқуқий модели мустақкамланди. Самарали ҳуқуқий сиёсат ўтказилиши фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви танлаган модел тўғрилиги, уни мавжуд давлат шакли ва анъаналари билан ўзаро мос келиши, давлат ҳокимияти тизими ва уни ташкил этишнинг умумий тамойиллари, ўзига хос ижтимоий-маданий жиҳатлари, аҳоли менталитетига боғлиқлиги, шунингдек глобал жараёнларнинг авж олиши, давлат ва жамият ривожланишининг объектив ва субъектив шартлари ва омилларига боғлиқлигини кўрсатди.

Ўзини ўзи бошқаришнинг ўзбек модели табиати, оммавий ҳокимият институти сифатида ўз ичига бир қатор жамоатчилик белгиларини олади. Бу хусусиятларнинг мавжудлиги, бошқарувнинг алоҳида даражаси мавжудлиги, маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни ҳал қилиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларнинг алоҳида соҳаси мавжудлиги айнан фуқаролар ўзини ўзи бошқарувини давлатдан ажратиш, уни мустақил ташкил этилишининг ноёб табиати билан белгилаш имкониятини беради. Бунда кўп жиҳатлари билан давлатга хос, ammo жамоатчилик белгилари мавжуд бўлган тузилмани кўрамир.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви ва давлат ҳокимияти ўзаро узвий боғланган, чунки ҳар иккисининг манбаи умумий – халқ ҳокимияти. Фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви амалга оширадиган оммавий ҳокимияти алоҳида мақомга эга, у давлат ва жамоат ҳокимиятларидан ажралиб туради. Ўзини ўзи бошқарув органининг қарори ўз ҳудудда умуммажбурий ҳисобланади. Кўпгина ҳолларда бу ҳокимият бевосита

аҳоли томонидан амалга оширилади. Бу вазифа одамларнинг кундалик эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлади. Мазкур ҳокимият жамоатчилиқка таянади, ўзини ўзи ташкил этиш ва ўзини ўзи бошқариш тамойилларига асосланади. Ўзини ўзи бошқариш органи мажбурлов аппаратига эга эмас. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи ўз табиатига кўра, жамоат, диний бирлашмалар ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари каби тўла нодавлат тузилмаси эмас. Ўзини ўзи бошқарув давлат тузилмасининг мажбурий таркибий қисми ҳисобланади. Фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви фуқаролик жамиятининг асосидир, чунки у уйимиздан, ҳовлимиздан ва шахримиздан бошланади.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоат бирлашмаларидан фарқи: ўзини ўзи бошқариш органлари давлатнинг қатъий буйруғи асосида ташкил топади, айна вақтда жамоат бирлашмалари аҳолининг маълум қатлами томонидан ихтиёрий тамойиллар асосида шакллантирилади; умумий қоидаларга кўра жамоат бирлашмалари фаолияти соҳасига давлат ишларини ҳал қилиш кирмайди, айна вақтда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари айрим давлат ваколатларини бажариши мумкин; жамоат бирлашмалари фаолияти қатъий ҳудудий чегарага эга бўлган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларидан фарқли равишда муайян маъмурий-ҳудудий бирлик билан чегараланмайди¹⁴.

Давлат самарали фаолият кўрсатиб туриши учун давлат ва ҳар бир алоҳида олинган шаҳар, қишлоқ аҳолисининг умумий манфаатлар мувозанати зарур бўлади. Маҳаллий манфаатга тегишли вазифаларнинг ифодачиси бўлиб фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари чиқади.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви давлат ҳокимиятига хос бўлган белгиларга эга. Шунинг учун фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви маҳаллий аҳамиятга эга масалаларни ҳал қилишда берилган маълум мустақиллик давлатнинг ягона иқтисодий, ижтимоий, ғоявий ва бошқа сиёсатидан ташқарида мавжуд бўлиши мумкин эмас. Фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви давлат-ҳокимият муносабатлари тизимидан ташқарида ва давлатдан мутлақо мустақил бўлиши мумкин эмас.

Давлатнинг ҳар қандай ваколати оммавий характерга эга, аммо ҳар қандай оммавий қизиқиш давлат аҳамиятига эга бўлмайди. Фуқаролар ўзини ўзи бошқарувининг давлатга қарамлигига келсак, бизнингча, унинг мавжудлиги фуқаролар ўзини ўзи бошқарувининг давлат ёки нодавлат табиати фойдасига гувоҳлик бера олмайди. Фуқаролик

¹⁴ Овчинников И. И. Местное самоуправление в системе народовластия. М., 1999. Б. 97.

жамияти ҳам, ҳар қандай алоҳида олинган шахс ҳам давлат измида бўлади. Давлатнинг табиати шундайки, у ўз юрисдикцияси доирасида бўлган ҳар қандай субъект устидан оммавий назорат ўрнатиши, уларнинг ихтиёрини мутлақ қарам қилиб қўйиши мумкин.

Шундай қилиб, масала у ёки бу ҳуқуқ субъектининг табиати қандай, у давлат белгилаб қўйган ҳуқуққа эгаллиги ёки ундай эмаслиги – гап бу тўғрида эмас, балки гап шундаки, бу субъект ўзини ўзи чеклай оладими, бошқа субъектлар билан муносабатга кириша оладими ёки йўқми – шу ҳақида. Демак, “оммавийлик” – бу шундай умумийликки, у фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви билан давлат ҳокимиятини бирлаштириб туради. Ҳар қайси ҳокимият даражаси ўзига хос белгиларга эга. Давлат ҳокимияти органи давлат аҳамиятига эга бўлган масалаларни ҳал қилади; фуқаролар ўзини ўзи бошқарув органлари эса маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалалар билан шуғулланади.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш тизимини тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсатининг устувор вазибаларидан биридир. Фуқаролар ўзини ўзи бошқарувни ривожлантириш соҳасидаги ҳозирги давлат сиёсати Ўзбекистон Республикаси Конституциясига (105-модда) асосланади ва 1999 йилда янги таҳрирда қабул қилинган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуниди ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифодасини топган.

Биринчи ўринга Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қўйилади. У Ўзбекистон Республикаси барча ҳудудларида тўғридан-тўғри таъсир доирасига, олий юридик кучга эга бўлган, ҳуқуқий нормалар мазмун-моҳиятини ифодалайди, шунингдек фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этишнинг асосий манбаи ҳисобланади. Конституциянинг ушбу қоидаси фуқаролар ўзини ўзи бошқариш билан боғлиқ давлат-ҳуқуқий табиатидан ва унинг ваколат доирасидан келиб чиқиб, ўзини ўзи бошқариш соҳасида вужудга келадиган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишни таъминлайдиган юридик мажмуани шакллантириш имконини беради. Шундай қилиб, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини конституциявий қоидалар билан мустаҳкамланганлиги унинг оммавий-ҳуқуқий характерини белгилаб беради. Демак, давлат ҳокимияти фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қонуний-ҳуқуқий база ва юридик қафолат билан таъминлаган, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари оммавий ҳокимиятни давлат воситалари ва хизмат кўрсатиш услублари етиб бора олмайдиган жойларда ташкил қилинади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини тартибга солиб туришда «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни энг муҳим ўрин тутади. Мазкур қонун бир қанча қонунчилик ҳужжатларини қабул қилинишини назарда тутади. Ўзбекистон Республикасининг қонунчилик тизимида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига сайлов институтининг ҳуқуқий асослари мустақамлаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2004 йил 29 апрелда қабул қилинган «Фуқаролар йиғини раиси (оксоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»ги қонун ана шундай қонунлар жумласига киради. Бу қонун «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги қонун нормаларини ривожлантириш мақсадида қабул қилинган бўлиб, унда ўзини ўзи бошқариш органларида сайлов ўтказиш тартиби белгиланган, аммо унинг механизми тўла баён этиб берилмаган эди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти соҳасида оммавий-ҳуқуқий характердаги ҳужжатлар жумласига Ўзбекистон Республикасининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси (246-модда), нотариат тўғрисидаги қонунчилик асослари (54, 59-моддалар), Ўзбекистон Республикасининг меҳнат кодекси, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодекси (191, 192, 194-моддалар), Ўзбекистон Республикасининг онла кодекси (87, 203-моддалар), Ўзбекистон Республикасининг ер кодекси (84, 85-моддалар), Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони ва фармойишлари – 1998 йил 23 апрелда эълон қилинган «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги Фармон, 2002 йил декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Обод маҳалла йили» дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича Республика комиссиясини тузиш тўғрисидаги Фармойиши Ўзбекистонда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тизимининг ривожланишида катта роль ўйнади; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1999 йил 19 апрелда ишлаб чиқилган «Маҳалла посбони» жамоат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузуридаги яраштириш комиссиялари тўғрисидаги Низомларни тасдиқлаш ҳақида»ги қарори; 2003 йил 7 февралда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Обод маҳалла йили» дастури тўғрисида»ги қарори ва бошқалар.

2006 йил 25 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштиришга доир 2007–2008 йилларга

мўлжалланган ҳаракат Дастури тўғрисидаги” қарори ҳам юқоридаги ҳужжатлар жумласига киради.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти тўғрисидаги бошқа ҳужжатлар маҳаллий даражада қабул қилинади.

Умуман Ўзбекистонда фуқаролар ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсати қуйидаги тамойиллар асосида шакллантирилади:

- мақсадлар бирлиги, давлат сиёсатини амалга ошириш йўналиши, вазифалари ва механизмлари;

- давлат сиёсатини амалга оширишда комплекс ёндашув;

- давлат сиёсатини амалга ошириш жараёнида жойлардаги давлат ҳокимияти органлари билан фуқаролар ўзини ўзи бошқарув органларининг биргаликдаги ҳаракати ва ҳамкорлиги;

- ўтказилаётган ислохотларнинг турли босқичларида давлат сиёсатининг изчиллиги;

- давлат томонидан фуқаролар ўзини ўзи бошқарувни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш;

- давлат ҳокимияти органларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ваколатлари доирасидаги ишларга аралашмаслик. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси белгилганидек, давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи кўп миллатли халқ, у ўз ҳокимиятини тўғридан-тўғри, шунингдек давлат ҳокимияти органлари ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари орқали амалга оширади.

Аҳолига энг яқин бўлиш, оммавий ҳокимият сифатида, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви маълум бир ҳудудда биргаликда яшаётган ва шу масканда умргузаронлик қилаётган фуқаролар манфаатини ҳимоя қилади. Шунинг учун фуқаролар ўзини ўзи бошқариш халқ ҳокимиятчилиги тизимида мустақкам асослардан бири ҳисобланади. Айни вақтда фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви – маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этадиган, алоҳида олинган ҳар бир шахс ва умуман аҳолининг кундалик эҳтиёжларини таъминлайдиган фуқароларнинг ўзи ташкилий уюшган шакли сифатида давлат томонидан эътироф этилади ва қафолатланади.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқарув – энг муҳим институтлардан бири бўлиб, ўзини ҳуқуқий ҳисоблайдиган ҳар бир давлатнинг давлат ва ижтимоий ҳаётининг демократик ташкил этишининг таркибий қисмидир¹⁵.

¹⁵ Овчинников И.И. Теоретико-правовые основы местного самоуправления в Российской Федерации (системный анализ концепция и методологии правового регулирования): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2000. Б.17-18.

Давлат фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди, улар учун зарур бўлган ҳуқуқий кафолатлар яратиб беради. 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасига мувофиқ давлатнинг нодавлат сектордаги ташкилотлар билан алоқаларини маҳаллий даражада ҳуқуқий тартибга солиб, ҳокимиятнинг вакиллик органлари ва ҳокимлар билан фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро алоқалари ва ҳамкорлиги амалга ошмоқда. Айниқса давлатнинг фуқаролик жамияти институтлари – ҳокимият ижро органлари билан фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида алоқалар мустаҳкамланмоқда, бунда давлатнинг иқтисодиёт, таълим, маданият, соғлиқни сақлаш, жамоат тартибини сақлаш соҳасидаги сиёсий-ҳуқуқий қарорлари маълум қисмини бевосита амалга оширишда иштирок этмоқда.

«Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги (02.09.1993 й.) қонуннинг 4-моддасида шундай дейилади: «Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгаши ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими тегишли ҳудудда ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга қўмаклашадилар, ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини йўналтириб турадилар». 1999 йил 14 апрелда янги таҳрирда қабул қилинган «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги» қонуннинг 6-моддасида бу қоида янада ривожлантирилди, жумладан унда шундай дейилган: «Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг шаклланиши ва ривожланиши учун зарур шарт-шароит яратадилар, уларнинг ишларига аралашшига йўл қўймайдилар, фуқароларга ўзини ўзи бошқаришга доир ҳуқуқларини амалга оширишда қўмаклашадилар».

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг халқ ва давлат ҳаётидаги алоҳида аҳамияти ўтказилаётган кенг миқёсли ислохотларда кўринади, уларнинг ролини янада ошириш зарурлиги таъкидланади. Айнан ҳудудлардаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида сиёсат ва иқтисодиёт, таълим ва маданий ҳаётнинг долзарб масалаларига доир умумий фикр шаклланади, одамларнинг жамиятда тутган ўрни, хулқ-атвори қоидалари белгиланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўзаро мустақил тузилма бўлсада, уларнинг ўзаро ҳамкорликда иш юритиши ижтимоий ривожланишга эришишда асосий омил бўлади.

Ҳокимият тизимида бу органлар юқорида таъкидланганидек, қанчалик мустақил бўлмасин, улар ўзаро алоқада фаолият кўрсатади.

Чунки уларнинг мустақил вазифалари билан бир қаторда, умумий вазифалари ҳам мавжуд.

Ҳар икки орган:

фуқароларга жамият ва давлат ишларини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқини амалга оширишда кўмаклашади;

ўз ҳудудда ижтимоий ва ҳўжалик вазифаларини ҳал қилиш, оммавий-маданий тадбирларни ўтказишда иштирок этадилар;

Ўзбекистон Республикаси қонуларининг, Президент ва ҳукумат ҳужжатларининг бажарилишини таъминлайдилар¹.

Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг шаклланишида етакчи ўринларни эгаллайди. Жумладан, фуқаролар йиғини раиси (оксоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайловини эълон қилиш ва ўтказишда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати, вилоят, туман, шаҳар халқ депутатлари Кенгашларининг фаолияти қатга аҳамиятга эга.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари энг аввало аҳоли билан алоқада бўлган мустақил тузилма сифатида муҳимдир. Улар аҳоли ва давлат ҳокимияти органлари учун асосий ахборот манбалари ҳисобланади. Бинобарин, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тизими аҳолига энг яқин бўлгани сабабли одамларнинг қайфияти, манфаати, муаммолари ва интилишларини яхши ҳис қилади. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзига хос алоҳида жиҳатлари қуйидагилар:

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви жамият бошқарувининг таркибий қисми ҳисобланади;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви у шугулланаётган (маҳаллий аҳамиятга молик масалалар) жамоат ишларининг бир қисми қатъий белгилаб қўйилган бўлсагина фаолият кўрсата олади;

фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалалари икки йўналишда амалга оширилади: биринчиси, аҳоли томонидан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига муайян вазифаларни ижроси талаб этилса, иккинчиси, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига давлатнинг айрим вазифаларини босқичма-босқич ўтказиш орқали амалга оширилади.

Ёш демократик давлатлар муайян ўзига хосликлари билан ажралиб туради, уларда ўзини ўзи бошқарувнинг ҳуқуқий тамойиллари ва маҳаллий бошқарувнинг ҳақиқий тажрибаси ўртасида маълум узилиш кузатилади, яъни унинг ижросини таъминлашда аҳолининг иштироки

¹ Қараг: Ҳусанов О. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. Т.: Шарк, 1996. Б.65.

етарли даражада ривожланмаган бўлади. Ўзбекистонни ҳам шундай давлатлар қаторига киритиш мумкин.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш фаолиятига давлат ҳокимияти органларининг аралашувиغا йўл қўйилмайди, деган қоида «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонунида мустаҳкамланган. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг қарорлари ҳеч бир давлат босқичлари билан келишилмаслиги керак. Давлат ҳокимиятининг ижро органлари томонидан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ишларига аралашиви мумкин эмас.

Бироқ мазкур икки орган умумдавлат сиёсати доирасида амал қилади, турли давлат дастурларини рўёбга чиқаришда иштирок этади, улар давлатнинг умумий ҳуқуқий тизимига киритилган – фуқаролик, жиноят, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги кодекс талабларига бўйсундилар, фуқароларнинг сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларига риоя қилдилар ва х.к.

“Маҳаллий ҳокимият органларининг мунтазам тизимини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Ҳозирги шароитда маҳалланинг вазифалари янги мазмун билан бойитилиши лозим. Гап шундаки, маҳалла иқтисодий ва демократик ўзгаришларни рўёбга чиқаришда амалий мадад бўлмоғи зарур”¹⁶.

Ўзбекистонда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини ривожлантиришга қаратилган ва ушбу йўналишдаги давлат сиёсатини ақс эттирадиган бир қатор норматив актлар қабул қилинди: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 23 апрелда ПФ – 1990 “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармони; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги «Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чоратadbирлар тўғрисида» ПФ-3434-сонли фармони қабул қилинди. Ушбу фармонга асосан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан биргаликда диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчи лавозимларига ҳаёт тажрибасига эга бўлган, аҳолига, биринчи навбатда ёшларга соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, ибратли миллий-диний анъаналар ҳамда урф-одатларни сақлаб қолиш ва ривожлантириш масалаларида ижобий таъсир ўткази оладиган энг обрўли ва фаол хотин-қизларни тайинланиши йўлга қўйилган.

Маҳалла фуқаролар йигинининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш

¹⁶ И. А. Қаримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққият йўлида. Т., Ўзбекистон, 1998. Т.6. Б.139.

органи сифатидаги роли ва аҳамиятини ошириш, миллий кадрият ва анъаналарни, ўзаро меҳр-оқибат туйғуларини мустаҳкамлашдаги нуфузини кўтариш, аҳолини моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 7 февралда қабул қилинган “Обод Маҳалла йили” дастури тўғрисидаги қарори, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2006 йил 25 декабрда “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштиришга доир 2007 – 2008 йилларга мўлжалланган ҳаракат Дастури тўғрисида”ги қарори шулар жумласидандир. Мазкур қарорда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирлар ўз ифодасини топган.

Давлат ҳокимияти органлари тизимида, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида бевосита фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви фаолияти масалалари билан шуғулланадиган орган (демократик институтлар, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қўмитаси), бундан ташқари жамиятимизда фаолият олиб бораётган бошқа институтларнинг муносабатини таҳлил қилиш билан бир қаторда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига оид муаммоларни ўрганиб тадқиқ этадиган Фуқаролик жамиятини ўрганиш институти ташкил этилди. Бугунги кунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган янги нормалар ва дастурлар ишлаб чиқилмоқда. Буларнинг барчаси давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ривожланиши йўлидаги яратилаётган зарур шарт-шароитларни намоён этади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислоҳ Каримов 1999 йил 14 апрелда бўлиб ўтган Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги “Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда” номли маърузасида давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш борасида ҳокимият ваколатларини фуқароларнинг ўз ўзини бошқариш органларига босқичма-босқич ўткази бориш, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза этишни кучайтириш¹⁷ вазифаларини белгилади. Ушбу вазифаларни бажаришда қатор ишларнинг амалга оширилганига қарамай, ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш билан боғлиқ масалалар етарлича ҳал қилингани йўқ. Мавжуд муаммоларнинг таҳлили маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг

¹⁷ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. –Т.: “Ўзбекистон”, 1999. Б.380-381.

Ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги муносабатларни янада такомиллаштириб бориш зарурлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳақ-ҳуқуқларини муҳофаза этиш, уларни қўллаб-қувватлаш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда. Бугунги кундаги мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этишда “Фуқаролик жамияти институтлари, жумладан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг жамият ва давлат қурилиши тизимидаги ҳуқуқ ҳамда ваколатларини кенгайтиришга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш масаласи устувор йўналишга айланиши зарур”¹⁸ лиги таъкидланди. Ушбу вазифаларни амалга ошириш фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат, хусусан маҳаллий ҳокимият органлари билан муносабатларини тартибга солиш алоҳида аҳамият касб этади.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мустақиллиги уларнинг маҳаллий ҳокимият органлари билан муносабатларини тартибга солишга асос бўлади. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг 1-моддасига мувофиқ “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши — фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонуни билан қафолатланадиган, уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятидир”. Мазкур Қонун 7-моддасининг иккинчи қисмида эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди ва қонун билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудудда амалга ошириши алоҳида таъкидланган.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунининг 6-моддасига мувофиқ, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг шаклланиши ва ривожланиши учун зарур шарт-шароит яратадилар, уларнинг ишларига аралашшига йўл қўймайдилар, фуқароларга ўзини ўзи бошқаришга доир ҳуқуқларини амалга оширишда кўмаклашадилар. Ушбу моддага биноан давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари,

¹⁸ Қаримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Президент Ислам Қаримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонуночилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи 2010 йил 28 январь сона.

хусусан ҳукумат ва бошқа давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятига аралашмайдилар. Бундай фаолият қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган.

“Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасида маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари белгиланган. Лекин мазкур норманинг таҳлили унда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мустақиллигини таъминлаш масалалари, улар билан маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги муносабатлар тўлиқ ақс эътирилмаганлигини кўрсатади. Мазкур моддага мувофиқ халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгаши ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими тегишли ҳудудда ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга кўмаклашишлари, ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини йўналтириб туришлари белгиланган бўлсада, уларни амалга ошириш таомиллари мавжуд эмас. Энг асосийси, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат ва маҳаллий бошқарувдаги иштироки мазкур нормада белгиланмаган.

Айтиш лозимки, Ўзбекистонда ҳам демократик давлатлар каби фуқаролар йиғинларининг ижтимоий-сиёсий функциялари эътиборга олиниб, уларнинг давлат ва маҳаллий бошқарувдаги иштироки, бу борада маҳаллий ҳокимият органларининг вазифалари алоҳида эътироф этилади. Масалан, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуннинг 1-моддасида халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким ... Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлаши, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 10-моддасида эса йилнинг ҳар чорагида туман, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари раҳбарларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти соҳасига қирувчи масалалар юзасидан ҳисоботлар бериши мустаҳкамланган. Бу қонуний ҳужжатлар маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги муносабатлари тўғрисидаги моддани такомиллаштириш эҳтиёжини намоён қилади.

Маълумки, муносабат сўзининг ўзи “кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги борди-келди, олди-берди муомалаларини”¹⁹

¹⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 8000дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. П. Е.-М.Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎзРФА Тил ва адабиёт инст. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. Б.641.

англатади. Бундан маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари муносабатлари ва улар ўртасидаги барча ўзаро ҳаракатларни тартибга солиш зарурлиги англатилади. Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг барча муносабатлари меъёрларини белгилаш “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасини қуйидаги таҳрирда бериш мақсадга мувофиқ:

“Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгаши ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими тегишли ҳудудда ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга қўмаклашадилар, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини йўналтирадилар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан алоқаларини, уларни маҳаллий ва давлат бошқарувидаги иштирокини таъминлайдилар.

Йилнинг ҳар чорагида туман, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари раҳбарлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари олдида улар фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботлар берадилар.”

Маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги муносабатларни аниқ белгилаш ҳудудий жамоалар фаоллигининг ошиши, умуман, оммавий бошқарувнинг ривожланишига хизмат қилади. Ижтимоий гуруҳларнинг ижтимоий аҳамиятга эга бўлган манфаатлари ва эҳтиёжларининг сиёсий ҳокимият воситасида амалга оширилиши²⁰ ҳокимият муносабатларини аниқлаштириш заруратини белгилаб беради. Чунки Ўзбекистон қонунчилигида оммавий ҳокимият тушунчасининг мавжуд эмаслиги, давлат ва маҳаллий ҳокимиятларнинг бир-биридан ажратилмаганлиги, ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоат ташкилотлари сифатида эътироф этилиши²¹ улар билан маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги муносабатларнинг назарий ва амалий жиҳатларини мураккаблаштиради.

Ҳамма санаб ўтилган нормалар Ўзбекистонда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви ва давлат ҳокимиятининг ўзаро муносабат моделининг мустаҳкамланишида у ёки бу даражада ўз таъсирини кўрсатди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш назариясини ўзини ўзи бошқарувда “жамоа” ва “давлат” табиатининг бирикуви нуқтаи назаридан таҳлил қилиш керак (фуқаролар ўзини ўзи бошқарувда дуалистик назария). Агар фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви давлат

²⁰ Пронин Э.А. Политология. Конспект лекций. –М.: МИЭМП, 2005. С.7.

²¹ Умарова Г. Маҳалла – ижтимоий бошқарув органи // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар 2-3/2007. Б.78.

вазифаларини ҳал қилишдан озод қилинса, у ҳақиқий жамоавий институт бўлиб қолади, давлатнинг маҳаллий даражадаги масалаларини ҳал қилиш учун ҳокимият тизимининг ҳудудий “ўринбосари” вазифасини ташкил этиши керак, бу эса иқтисодий жиҳатдан самарали эмас. Агар ўзини ўзи бошқарув давлат ҳокимиятига тула қарам бўлса, бунда фуқаролар ўзини ўзи бошқарувига эга бўла олмаيمиз. Бунда маҳаллий масалаларни ҳал қилиш бўйича аҳолининг мустақил фаолиятини таъминловчи халқ ҳокимиятининг шакли ва моҳияти йўқолади. Давлат томонидан қўйилган вазифаларни самарали ҳал қилиш маҳаллий даражадаги давлат бошқарувига юклатилган тақдирда, алоҳида олинган ҳудуд аҳолиси манфаати етарли эътиборга олинмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисида Президент Ислон Каримов “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” маърузасида таъкидлаганидек, «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти – маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазифалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш алоҳида долзарб аҳамият касб этмоқда»²².

Давлат ҳокимияти ва фуқаролар ўзини ўзи бошқарув муносабатларини амалга оширишдан мақсад ташкилий демократик тамойилларни ривожлантириб ҳам давлат, ҳам маҳаллий манфаатлардан келиб чиққан ҳолда фуқаролар ўзини ўзи бошқарувни йўлга қўйишни таъминлашдан иборат.

Шундай қилиб, мустақиллик тамойили эълон қилинган шароитда давлат ва фуқаролар ўзини ўзи бошқарувнинг ўзаро алоқалари таъсирчан механизмини вужудга келтириш ҳанузга қадар ва бутунги кунда ҳам энг долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Ҳокимиятнинг ҳар бир даражаси ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Давлат ҳокимияти органлари давлат аҳамиятига эга бўлган масалаларни ҳал қилади; фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни ҳал қилади. Бу ҳокимиятларнинг фаолият кўрсатиш доираси ҳар хил: давлат ҳокимияти бутун мамлакат ҳудудини қамраб олади, фуқаролар ўзини ўзи бошқарув ҳокимияти аниқ ўз ҳудуди билан чегараланган бўлади. Айнан давлат

²² Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Т.: «Ўзбекистон», 2010. Б.45.

фуқаролар ўзини ўзи бошқарувнинг умумий ташкилий тамойилларини белгилайди ва худди шунинг ўзи фуқаролар ўзини ўзи бошқариш билан ўзаро муносабат моделини шакллантиради. **Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш давлат ҳокимиятига боғлиқ, у давлат ҳокимияти томонидан белгилаб берилган даражада мустақилликка эга бўлади.**

Маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилишда фуқаролар ўзини ўзи бошқарувига берилган мустақиллик давлатнинг ягона иқтисодий, ижтимоий, ғоявий ва бошқа сифатларидан ўзгача мавжуд бўлиши мумкин эмас. Фуқаролар ўзини ўзи бошқарув фаолияти давлат ҳокимияти тизимидаги мавжуд муносабатлардан ва давлатдан мутлақо мустақил бўла олмайди. Фуқаролар ўзини ўзи бошқарувда давлатга хос оммавийлик хусусиятлари мавжуд бўлиб, фуқаролар ўзини ўзи бошқарув табиатида бу ҳолат янада кучайтирилади. Фуқаролар ўзини ўзи бошқарув томонидан ҳал қилинадиган вазифалардан келиб чиқиб, мазкур ҳокимиятни давлатга хос, аммо алоҳида жамоа белгиларига эга, деб қабул қилиш керак²³. Айнан шу маҳаллий ўзини ўзи бошқариш пировардида, ҳокимият билан эркинликнинг муштарақ бирлиги таъминланади, ташқи (веритикал) бошқарув ва аҳолининг ички ўзини ўзи ташкил этиш вужудга келтирилади.

Бугунги кунда ҳуқуқ тизимида қуйидаги механизмлар мустаҳкамлаб қўйилиши зарур: 1) барқарорлик ва изчиллик; 2) самарадорлик, яъни ижтимоий мажбуриятларни ўз вақтида ва сифатли ижро этиш; 3) аҳолининг эркин ва тушуниб етган хоҳиш-иродаси; 4) ҳокимият манфаати билан кўпчилик аҳолининг манфаатларини мумкин қадар мувофиқ қилиши; 5) фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини аҳоли томонидан ҳақиқий назорати ва аҳоли зарарига ушбу ҳокимиятни суниестемол қилиш мумкин эмаслиги; 6) фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари иш фаолияти ва қабул қилинган қарорлари тўғрисидаги ахборотнинг очик-ошкоралиги, уларнинг мазмуни аҳоли учун тушунарли бўлиши.

Шубҳасиз, санаб ўтилган бу вазифалар ҳал этилиши керак. Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, фуқаролар ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришнинг асоси – энг аввало, унинг иқтисоди ташкил этади, фақат шу иқтисодийёт маҳаллий ишларни бошқаришда аҳолида ҳақиқий манфаатдорликни шакллантиради.

Е.М.Ковешников давлат ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш муносабатлари масалаларини таҳлил қилиб, қуйидагиларни алоҳида таъкидлайди: маҳаллий ўзини ўзи бошқарув давлат ҳокимияти органлари тизимида қирмайдиган фуқаролик жамиятининг мустақил

²³ Қўрағон: Авакьян С. А. Конституционное право России. Учебный курс. Т. 1. М., 2006. С. 339.

институти сифатида жамиятнинг давлат-ҳуқуқий тузилмасида алоҳида рол ўйнайди, у ҳам маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни аҳоли билан мустақил ҳал қилади, ҳам давлат қурилиши вазифаларини бажаради, ишончли демократияни тўғридан-тўғри амалга оширади²⁴.

Шундай қилиб, худди давлат ҳокимияти каби фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви – булар ягона оммавий ҳокимиятнинг турли шакллари эканлиги, давлат бошқаруви ва фуқаролар ўзини ўзи бошқарув моҳият жиҳатидан турли кўринишдаги ягона ижтимоий бошқарувни ташкил этишини кўриш мумкин. Уларнинг фаолиятини оммавий характери, маълум умумийлик услублари бирлаштириб туради, аммо бунда фуқаролар ўзини ўзи бошқарувнинг алоҳида ўзига хос томонлари, яъни улар фаолияти маълум ҳудудда яшаётган аҳолига йўналтирилганлиги, айна вақтда давлат ўз буйруқларини, қонда тарикасида, субъектларнинг ноаниқ гуруҳи – фуқаролар, бошқа шахслар ва ҳоказоларга қаратган бўлади.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни мустақил ва ўз зиммасига масъулият олиб ҳал этади, бундай ҳолат фуқаролар ўзини ўзи бошқарувни давлат бошқарувидан жиддий фарқини кўрсатади.

Шу билан бирга давлат бошқаруви ва фуқаролар ўзини ўзи бошқаруви ўртасидаги маълум ўхшашликни кўриш мумкин, баъзи ҳолатларда уларни «ажратиш» бошқарувда самара бермайди. Бу энг аввало, ижтимоий соҳада кузатилади. Бинобарин, бу давлатнинг молиявий ва ташкилий имкониятлари учун ўта муҳим. *Масалан*, фуқаролар ўзини ўзи бошқарув “манзилли” эканлиги, аҳолига, ижтимоий ҳимояга муҳтож объектларга энг яқин туради. Давлат бир қатор ҳолатларда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари иштираксиз ўз вазифаларини самарали ҳал қила олмаган бўлар эди. *Масалан*, сайловларда айнан фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари сайлов кампанияси вақтида сайловчилар ҳисобини юритадилар, сайлов комиссиясини бино билан таъминлайдилар, овоз бериш учун тегишли жой ҳозирлайдилар ва ҳ.к.

Эндиликда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари давлат томонидан бир неча вазифалар ижросини таъмин этиб келмоқда. Бу вазифалар орасида ижтимоий ҳимоя билан боғлиқ чора-тадбирлар муҳим ўрин тутаяди. Кам таъминланган оилаларни қўллаб-қувватлаш, уларга моддий ёрдам кўрсатиш, болали оналарга нафақа тайинлаш, маҳаллий ҳомийлар иштирокида муҳтожларга ёрдам бериш каби

²⁴ Қараңг: Ковешников Е.М. Государство и местное самоуправление в России: теоретико-правовые основы взаимодействия. М., 2001. С. 38.

тадбирлар шулар жумласига киради. Давлат бюджети ҳисобидан тўланадиган маблағни мақсадли йўналтириш фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасидадир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ижтимоий ҳимоя йили” давлат дастури тўғрисидаги қарориди аҳолининг ночор қатламлари – муҳтож оилалар, ногиронлар, ёлғиз қарияларни аниқ ижтимоий ҳимоя қилиш, моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш тадбирларини рўёбга чиқаришда маҳаллалар ролини ошириб бўйича чора-тадбирлар комплексини амалда жорий этиш зарурлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган²⁵.

Демак, маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни ҳал этишда давлат ҳокимияти фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари билан узвий ҳамкорлик қилади, бошқача айтганда бири иккинчисига боғлиқ ҳолда белгиланган вазифаларни ижро этади. Давлат ҳокимияти аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш учун ажратган маблағини фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органи иштирокисиз муҳтожларга етказиб бера олмаган бўлар эди. Бунга сабаб ушбу маблағни тайинлаш чоғида аниқ мақсад йўлида фойдаланиш, ошқоралик ва ижтимоий адолат тамойилларига риоя этиш талаби қўйилган. Бу вазифаларни фақат фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари муваффақиятли ижро эта олади. Чунки бу орган аҳолига жуда яқин туради, бутун фаолияти давомида аҳоли билан ишлайди, ҳар бир оила имкониятларини яхши билади. Қайси оила қўллаб-қувватлашга ёхуд ижтимоий ҳимояга муҳтож, кимлар боқимандалик кайфиятида юради – буларни маҳалла масъуллари ва фаоллари аниқ ва равшан билади ва кўра олади. Фақат бугина эмас.

Аҳолининг кам таъминланган, яқка-ёлғиз, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламини тизимли равишда кучли ижтимоий ҳимоялаш, бу мақсадда давлат бюджетидан ажратилган маблағдан ташқари маҳалланинг ички имкониятларидан кенгрок фойдаланиш, тадбиркорликни ривожлантириш ва ҳомийларни жалб этиш юзасидан маҳаллаларда ташкилий-амалий ишлар амалга ошириб келинмоқда. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўз маблағлари ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан, юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий хайрия маблағлари ҳисобидан моддий мададга муҳтожларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатади.

Булардан ташқари, ҳар бир маҳаллада кам таъминланган оилалар рўйхати ва улар учун ҳужжатлар жамламаси тайёрланади. Рўйхатга

²⁵ Каримов И.А. Мамлакатимиз тараққиёти ва халқимизнинг ҳаёт даражасини юксалтириш – барча демократик янгиланиш ва иқтисодий ислохотларимизнинг пировард мақсадидир. –Т.: Ўзбекистон. 2007. Б.100.

киритилганлар тиббий-ижтимоий муассасаларда имтиёзли равишда даволанадилар. Маҳаллаларда кам таъминланганлар буйича олиб борилган бундай тадбирлар ажратилган маблағларни мақсадли йўналишда фойдаланиш, шунингдек боқимандалик ҳолатларининг олдини олиш имкониятини яратади.

Давлат ҳокимияти билан фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги узвий ҳамкорлик ва ўзаро боғлиқлик билан чекланиб қолмайди. Шу билан бирга фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллий аҳамиятга молик барча масалалар: ҳудудни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, турли солиқлар ва мажбурий коммунал тўловларни ўз вақтида туширишни таъминлаш, ёшларни тарбиялаш, уларни ҳарбий хизматга тайёрлашда кўмаклашиш, турли ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, оммавий-сиёсий, маданий-маърифий, спорт тадбирларини ташкил этиш ва ўтказишда маҳаллий давлат ҳокимиятига яқиндан кўмаклашиб келмоқдалар. Давлат ҳокимияти ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органи бирга ишлайди, бери иккинчисини тўлдиради, ягона сиёсатни юритади.

Айни вақтда уй-жойларини яхшилашга муҳтожларга, кам таъминланган фуқароларга ёрдам кўрсатиш, жамоат тартибини сақлаш, жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш, ёшлар билан ишлаш масалаларини давлат сиёсати ва унинг ресурсларини ишга солмай амалга ошириб бўлмайди.

Шундай қилиб, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш тизими давлат бошқаруви тизимида ўзига хос фарқли томонлари бор. Аmmo кўриниб турибдики, фуқаролар ўзини ўзи бошқариши ва давлат бошқаруви тизимининг кўпгина белгилари уларни бирлаштириб туради. Ижтимоий бошқарув шаклидаги маълум фарқлар ва айни вақтда уларнинг ягона мақсади, ўзаро узвий алоқалари асосида келинган ҳолда фаолият кўрсатишларини таъкидлаш керак, бир катор тадқиқотчилар асосли равишда «оммавий бошқарув» категориясини қўллашни таклиф этмоқдалар. Бу оммавий бошқарув тизимига шундай таъриф берилади, “давлат бошқаруви ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни энг мақбул тарзда қўшиб олиб бориш – бу ижтимоий бошқарувнинг алоҳида, бошқалардан фарқ қиладиган бошқарув турига бўлган эҳтиёжидир”²⁶.

«Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 6-моддасида фуқаролар ўзини ўзи бошқаришни эътироф этиш ва кафолатлаш тўғрисидаги қондани давлатдан алоҳида ҳокимият институти сифатида давлат томонидан

²⁶ Қаранг: Бялкина Т.М. Местное самоуправление и государственное управление // Вестник ВГУ. Серия «Гуманитарные науки». 2003. №1. С. 322.

берилган кўрсатма деб қабул қилмаслик керак, балки оммавий ҳокимиятнинг кўп босқичли тизими сифатида қайд этиш зарур, бу босқичларнинг маълум бир қисми фуқаролар ўзини ўзи бошқариш тизими зиммасига тўғри келади, бу унинг давлат тизимига тегишли айрим қисмларидан сифат жиҳатидан фарқ қилишини кўрсатади. Бошқарувни амалга оширадиган давлат тизими ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш тизими бир-бирига узвий боғлиқ, уларни сунъий равишда “давлат” ва “жамоа” даражаларига кескин ажратиб қабул эмас. **Фуқаролар ўзини ўзи бошқарув жамоа белгиларига эга, аммо у оммавий ҳокимият даражасида давлат ҳокимияти билан узвий боғлиқ, уни давлатнинг бир бўлаги дейиш мумкин.**

«Бошқарув тизимининг асосий, ҳал қилувчи жойларида замонавий фикр юритадиган, ўз халқи, ўз Ватани манфаатларига зоят садоқатли, юқори малакали кадрлар ишлаши лозим».

Ислом Абдуғаниевич КАРИМОВ

**«Маҳалланинг давлат бошқарув органлар фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифалар»
мавзуси бўйича материаллар**

Мамлакатимизда жамиятни янада демократлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлаш борасида амалга ошириб келинаётган кенг кўламли ислохотлар бугунги кунда янгича мазмун билан бойитилди.

Президентимиз Ислом Каримов Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида фуқаролик институтлари, чунончи маҳалланинг макоми ва ролини оширишни устувор йўналишлардан бири сифатида белгилади. Маҳалла фаолиятини такомиллаштиришга доир асосий вазифаларга алоҳида эътибор қаратди.

Маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазифалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш, маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий кўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш ҳамда унинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифаларни янада кенгайтириш бўйича талаблар қўйилди²⁷.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлардан кўзланган натижаларга эришишда жамоатчилик назоратини ривожлантириш долзарб вазифа ҳисобланади. Жамоатчилик назоратини ўрнатишнинг зарурлиги энг аввало, коррупция, таъмағирлик, маҳаллийчилик, ўз вазифасини суниистеъмол қилиш, фирибгарлик, одамлар онгини ҳар хил унсурулар билан заҳарлаш каби таҳдидларнинг олдини олиш ҳамда уларга барҳам беришга хизмат қилиши билан изоҳланади. Давлатимиз раҳбари Ислом Каримов жамоатчилик назоратини қуйидагича изоҳлайди: «Жамоат назоратининг туб моҳияти шулким, барча жамоат ташкилотлари, маҳалла оқсоқоллари, халқ депутатлари ва фаоллар, боринги, ёшун кекса, эркагу аёл - ҳамма ватандошлар бир

²⁷ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун утказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил.

ёқадан бош чиқариб, амалга оширилаётган ислохотлар суръатини, уларнинг сифатини, ислохот бошида турган раҳбарларнинг ғайратини, лаёқатини ҳолисона ўрганиб, ҳолисона назорат қилиб, уларнинг ютуқларини эътироф этиб, камчиликларни рўй-рост очиб ташлашимиз керак».

Дарҳақиқат, фуқаролик жамиятида кишиларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга бефарқ бўлмаслиги, давлат органларида ишлаётган ҳар бир раҳбар ходимнинг ўз фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканини чуқур ҳис этиши жамият ривожига муҳим аҳамиятга эга.

Жамоатчилик назорати жамиятда ижтимоий адолат барқарор бўлиши учун шахс, жамият ва давлат алоқаларида тенглик, масъулият ва жавобгарлик бўлиши учун хизмат қиладиган омилдир. У инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатланиши, балки давлат органлари фаолиятида уларнинг устувор бўлишини таъминлайди, жамоатчилик назоратининг мавжудлиги сиёсий ҳокимият том маънода халқ қўлида бўлишининг кўрсаткичи ҳисобланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлашда Концепцияда илгари сурилган «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида», «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги, «Экологик назорат тўғрисида»ги қонунларнинг қабул қилиниши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Албатта, маҳаллалар фаолиятининг давлат томонидан кафолатланиши ислохотларни янада чуқурлаштириш учун кенг имкониятлар яратади ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг давлат органлари билан ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлашга, жамоатчилик назоратининг янада кучайишига хизмат қилади.

Концепцияда фуқароларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги ошиб боргани сари, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан яқин ҳамкорликни таъминлаган ҳолда, давлат вазифаларини нодавлат тузилмалар ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиш зарурлиги қайд этилган. Бу ўз навбатида фуқаролар йиғинига аҳоли фикрини ифода этган ҳолда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолияти устидан кучли жамоатчилик назорати ўтказиш масъулиятини юклайди.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари устидан жамоатчилик назорати фуқаролик жамиятининг муҳим шартидир. Бинобарин, одамларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга аниқ муносабати, ҳар бир давлат хизматчисининг ўз фаолияти жамоатчилик назорати остида

эканини хис этиши фукаролик жамиятида адолат устувор бўлишига хизмат қилади.

Президентимиз давлат назорат функцияларига нисбатан жамоатчилик назорати афзал ва муҳим эканига тўхталиб, шундай дейди: «Шуни унутмайдики, биз давлатнинг назорат функцияларини қанча кучайтирсак назорат билан шуғулланувчи давлат тузилмалари ва органларини қанча кўпайтирсак, амалдорларнинг зўравонлиги ва коррупция шунча авж олаверади. Шунинг учун биз жамоатчилик назоратини, давлат фаолияти, шу жумладан, унинг куч ишлатувчи тузилмалари устидан ҳам жамоат назоратини ҳар томонлама кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Бу масалада бундан бошқа муқобил йўл йўқ».

Жаҳон тажрибасидан маълумки, жамоатчилик назоратининг асосий мақсади-давлат органлари ва маҳаллий бошқарувнинг самарадорлигини кучайтириш, давлат сиёсатини белгилаш ва амалга оширишда мансабдор шахслар томонидан қонунга риоя қилиш ҳамда фуқаролар, ташкилотлар ва мансабдорларнинг самарали фаолият олиб бориши учун кўмаклашишдан иборат. Жамоатчилик назорати фақат давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятини эмас, шунингдек нодавлат тармоқни ҳам қамраб олади. Шу билан бирга бундай шаклдаги жамоатчилик назорати давлат назоратини амалга оширадиган маҳкамалар устидан ҳам олиб борилади.

Масалан, оммавий ахборот воситалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини қай даражада таъминлаётганини таҳлил этади. Шу тариқа бу органлар фаолияти самарадорлигига таъсир ўтказиши. Назоратнинг бу турида ахборотнинг ошқоралиги фукаролик жамияти институтларига мазкур органлар устидан назорат ўтказиш имконини туғдиради. Ўз навбатида давлат назорат органлари фаолиятининг ошқоралиги тизимнинг бюрократия ва коррупциядан халос бўлишига, қонун устуворлигига замин яратади.

Аҳоли бандлигини таъминлашда ишлаб чиқариш корхоналари билан касаначилик алоқаларини ташкил этиш орқали оилалар даромад манбаининг кўпайишида, аҳолининг иш билан бандлик даражасини оширишда ҳам маҳаллалар томонидан амалга оширилаётган жамоатчилик назорати муҳим омил бўлиб хизмат қилаётир.

Умуман, жамоатчилик назорати фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат ҳокимияти органларига муайян қарорларни қабул қилиш бўйича мурожаат этиш, давлат ҳокимияти органлари ваколатига қирувчи масалалар бўйича сўровларни амалга ошириш, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллалар ҳудудларидаги

корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш каби шаклларда йўлга қўйилгани ўз самарасини бермоқда. Қолаверса, бугунги кунда давлат Дастурлари талабларининг фуқаролар йиғини ҳудудидаги ижросини таъминлашда жамоатчилик гуруҳларини тузиш ва ўрганиш, натижалари бўйича тегишли маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳисоботларини эшитиш ва шу орқали аниқланган камчиликларни бартараф этиш чораларини кўриш, шунингдек маҳаллий давлат органлари фаолиятига кўмаклашиш тадбирлари самарали амалга ошириб келинмоқда.

Бу эса, жамоатчилик назоратининг жамиятда ижтимоий адолатнинг қарор топиши, шахс, жамият ва давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омил эканидан далолатдир.

Ўзбекистонда тизимли, комплекс ва босқичма-босқич ташкилий-ҳуқуқий чоралар амалга оширилмоқда. Бу чоралар, бир томондан, давлат аппарати фаолиятини, ҳокимият тармоқларини босқичма-босқич демократлаштириш бўлса, иккинчи томондан, аҳолининг кенг қатламлари, аҳоли ва халқ ўртасида чуқур томир отган ва аҳоли томонидан қўллаб-қувватланиб келинаётган турғун ва мустақил нодавлат ноижорат ташкилотлари ташкил этилаётганлиги ва ривожланаётганлигидир.

Аҳолининг мамлакатимиз ижтимоий ва сиёсий ҳаётидаги иштироки кўламини янада кенгайтириш, ҳар бир фуқаронинг сиёсий фаоллигини ошириш масалалари фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳаллалар олдига салмоқли вазифалар қўймоқда.

Маълумки, ўзбек халқининг тарихи узоқ ўтмишга бориб тақаладиган, асрлар оша ривожланиб келаётган анъанавий институт бўлмиш ўзини ўзи бошқариш идораси - маҳалла мустақиллик йилларида янада сайқалланиб, тараққий этиб келмоқда. Бинобарин, мамлакатимиз раҳбари Ислоҳ Каримов таъбири билан айтганда, **бизда шундай бир ноёб, бетакрор ижтимоий бошқарув идораси борки, уни ҳеч нарса билан солиштириб бўлмайди. Бу - юз йиллар давомида ривожланиб келаётган ва айниқса, мустақиллик даврида тубдан янгиланиб, замон талаблари асосида такомиллашиб бораётган маҳалла тизимидир.**

Бугунги кунда маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига бозор ислохотларини амалга ошириш, тадбиркорликни рағбатлантириш, хусусий мулкни ривожлантириш, аҳолини иш билан таъминлаш, истеъмол бозорини тўлдириш, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, одамларнинг

моддий фаровонлигини ошириш ва аҳолини кучли ижтимоий муҳофаза қилиш каби муҳим вазифалар қўйилган.

Юқорида таъкидлаб ўтилган вазифаларни бажариш борасида мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлардан кўзланган натижаларга эришишда жамоатчилик назоратини ривожлантириш долзарб вазифа ҳисобланади.

Дарҳақиқат, фуқаролик жамиятида кишиларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга бефарқ бўлмаслиги, давлат органларида ишлаётган ҳар бир раҳбар ходимнинг ўз фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканини чуқур ҳис этиши жамият ривожига муҳим аҳамиятга эга.

Жамоатчилик назорати жамиятда ижтимоий адолат барқарор бўлиши учун шахс, жамият ва давлат алоқаларида тенглик, масъулият ва жавобгарлик бўлиши учун хизмат қиладиган омилдир. У инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатланиши, балки давлат органлари фаолиятида уларнинг устувор бўлишини таъминлайди, жамоатчилик назоратининг мавжудлиги сиёсий ҳокимият том маънода халқ қўлида бўлишининг кўрсаткичи ҳисобланади.

Жамоатчилик назоратининг объектлари нималар бўлиши, яъни у қандай фаолиятни ўз назоратига олиши мумкин? Юртбошимиз таърифича, жамоатчилик назорати:

- а) қабул қилинган қонунлар ва қонун ҳужжатлари ижроси;
- б) ҳокимият қарорлари қандай қабул қилиниши ва ижро этилиши;
- в) қонун ва бошқа қонун ҳужжатларининг тайёрланиш жараёни;
- г) давлат органлари ҳамда улар мансабдор шахсларининг фаолияти;
- д) давлатнинг куч ишлатувчи тузилмалари фаолияти устидан олиб борилади.

Жамоатчилик назоратини ташкил этишда, аввало, жамоатчилик вакилларининг сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий савиясини ўстириш керак. Ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсон ўз ҳақ-ҳуқуқини яхши билиши ва уни ҳимоя қила олиши керак.

Ҳар қайси инсон Конституция ва қонунларга ҳурмат билан қарагандагина бошқалардан, давлатдан, давлат идораларидан, қонунни муҳофаза қиладиган, унинг ижроси устидан масъул бўлган ходимлардан ҳам қонунни сўзсиз бажаришни талаб қила олади. Ана шундагина бутун жамият тафаккурида қонунга ҳурмат ва унга итоат билан қараш ҳукмрон бўлади.

Аниқроқ қилиб айтганда, одамларнинг қонунларга нисбатан ҳурмати, ҳеч шубҳасиз, аҳолининг ҳокимиятга бўлган ҳурмати билан чамбарчас боғлиқ бўлади.

Бунинг учун одамларни ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, жоиз бўлса, умумий маданиятни ўстириш зарур. Маҳаллаларда, ўқув юртларида, ташкилотлар ва корхоналарда, турли жамоат жойларида аҳолининг барча катламлари ўртасида бу ишни мунтазам олиб бориш муҳим аҳамиятга эга.

Истиқлол йилларида фуқаролик жамияти институтларини эркин ривожлантириш, фуқаролар манфаатларини ҳимоя қилиш, муҳим ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни бажариш борасида маҳаллалар фаолияти самарадорлигини оширишни таъминлайдиган меъёрий-ҳуқуқий база, иқтисодий ва ҳуқуқий кафолатлар яратилди.

Қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари асосида ўзаро мутаносиблик ва мувозанатни сақлаш бўйича самарали тизим бунёд этилиб, бу пировардида аҳолининг мамлакатимиз ижтимоий ва сиёсий ҳаётидаги иштироки кўламини янада кенгайтириш имконини бермоқда.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада такомиллаштириш демократияни амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб, бунда жамиятнинг барча институтлари маҳаллалар билан ҳамкорликда амалий ҳаракатлар олиб бориши мақсадга мувофиқдир.

Бу борада мамлакатимиз Президентининг 1998 йил 23 апрелдаги 1190-сонли Фармонида маҳаллий ҳокимликларга, жойлардаги жамоат ташкилотларининг иш фаолиятларини маҳаллалар билан узвий боғлаган ҳолда олиб боришни ташкил қилиш топширилгани ҳам эътиборлидир.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонунда фуқаролар йиғинларининг қонунлар ва бошқа қонун ости ҳужжатларининг, шунингдек ўз қарорларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириши белгилаб қўйилган бўлиб, жамоатчилик назорати ваколатларини маҳаллий давлат органлари фаолияти устида амалга оширишда, фуқаролар йиғинлари “йилнинг ҳар чорагида туман, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари раҳбарларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитади деб ва фуқаролар йиғинларининг ҳисоботлар тўғрисидаги баённомалари тегишли вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликларига юборилади, улар бу баённомаларнинг ҳисобини юритадилар, фуқароларнинг мурожаатлари бажарилишини назорат қиладилар” деб белгилаб қўйилган.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан жамоатчилик назоратининг амалга оширилиши ўз навбатида қонун ҳужжатларининг устуворлигини таъминлашда, уларнинг амалиётга тўлиқ татбиқ этилишида, фуқароларнинг, айниқса, ёшларнинг ҳуқуқий

маданиятини оширишда, улар томонидан турли хил ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олишда, фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини такомиллаштиришда, тадбиркорликни ривожлантиришда, соғлом рақобат муҳитини яратишда, энг муҳими, фуқароларнинг фаровон турмуш тарзини кучайтириш тизимини янада такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Фуқаролар йиғинлари Ўзбекистон Республикасининг **“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”**ги Қонунида берилган ваколатлардан фойдаланган ҳолда, жамоатчилик назоратини қуйидаги йўналишларда амалга ошириши мумкин:

- қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг, шунингдек, ўз қарорларининг ижро этилишида. Мазкур йўналишда жамоатчилик назорати йилнинг ҳар чорагида туман, шаҳар ва вилоят ҳокимликлари раҳбарларининг фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиш, улар чиқарган тегишли қарорларининг бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги учун мансабдор шахсларни жавобгарликка тортиш тўғрисида қонунда белгиланган тартибда тегишли идораларга тақдимномалар киритиш орқали амалга оширилади;

- ҳудудда комплекс ривожлантиришни таъминлашда. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллани хусусий тадбиркорликни ривожлантириш ва оилавий бизнес марказига айлантириш, ўзига тегишли бўлган ҳудудда иш жойларини яратиш, касаначиликни тараққий топтириш, юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини ихтиёрийлик асосида бирлаштириш масалалари юзасидан қарорлар қабул қилиш ваколатига эгадирлар. Уларга қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда кичик корхоналар, сартарошхоналар, пойабзал таъмирлаш ва тикиш устахоналари, халқ ҳунармандчилиги цехларини ва аҳолига маиший хизмат кўрсатувчи бошқа корхоналарни ташкил этиш ҳуқуқлари берилгандир. Албатта, мазкур ваколатларни лозим даражада амалга ошириш устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш муҳим аҳамият касб этади;

- ҳудудни ободонлаштириш, иморатлар қуриш ҳамда ҳовлилар ва уйлар атрофидаги ҳудудларни ораста сақлаш коидаларига риоя этилишида, шунингдек, уларнинг санитария ҳолатини яхшилашда. Ушбу йўналишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш учун уларга кўплаб ваколатлар берилганки, бу ўз навбатида маҳаллани ораста сақлаш, тозаликка эътибор бериш, ҳашарлар ташкил этилиб, бир-бирларининг оғирини

енгил қилиш каби ота-боболаримизнинг азалий урф-одатлари билан уйғунлашиб кетгандир.

- ҳудудда тўйлар ва бошқа маросимларни ўтказишда. Халқимизда «топганинг тўйларга буюрсин» деган ҳикматли гаплар мавжуд бўлиб, ота-боболаримиздан бизларга яхши тўйлар қилиб элга ош тарқатиш каби хайрли ишлар қилиш мерос сифатида ўтиб келмоқда. Шу асосда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан жамоатчилик назорати ҳудудда яшайдиган фуқароларга муқаддас динимиз, кадриятларимиз, урф-одатларимиз ва анъаналаримизнинг ҳақиқий моҳиятини ҳаётий, таъсирчан мисоллар асосида мунтазам тушунтириш ишларини олиб бориш, тегишли маслаҳатлар бериш, замон талабларига мос, халқимизнинг қарашларига мувофиқ келадиган янги, намунавий анъаналарни ташкил қилиш ва жорий этиш орқали амалга оширилади;

- пул маблағларининг мақсадли сарфланишида. Бу йўналишдаги жамоатчилик назорати фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўзлари устидан ўзлари ўрнатадилар. Бунда ҳудудни комплекс ривожлантириш, ободонлаштириш, умумий фойдаланишдаги жойларни таъмирлаш, шунингдек, кам таъминланган оилаларнинг уйлари ва квартираларини таъмирлашда ёрдам кўрсатиш учун аҳолидан ихтиёрийлик асосида йиғилган маблағлар, шу мақсадда, корхона ва ташкилотлардан ҳомийлик сифатида берилган маблағларнинг қанчалик даражада мақсадли сарфланиши устидан ички назорат олиб бориш орқали амалга оширилади;

- хотин-қизларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги, оилада маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантиришдаги, ёш авлодни тарбиялаш ишидаги мавқеини оширишда;

- тегишли ҳудудда жамоат тартибини таъминлашда, шу жумладан, фуқароларнинг келиши ва кетишини ҳисобга олишни ташкил этишда, ўсмирлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ишида, вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда.

Маълумки, жамоатчилик назорати мамлакатимизда тарихий илдишларга эга. Чунончи, у азал-азалдан маҳаллалар, оқсоқоллар кенгаши кўринишларида амал қилиб келган. Жумладан, ҳар бир оилада ота-оналар томонидан фарзандлар тарбиясига бефарқ бўлмаслик, огоҳ бўпишлик каби фазилатлар сингдирилган ва жамоатчилик назоратини амалга оширишида фарзандларнинг масъулияти маълум бир меъёрлар билан белгилаб берилган. Ёши улуғ кексаларимизнинг айтишича, азал-азалдан бирор бир маҳаллага нотаниш киши меҳмон кириб келса, унга "Кимсиз?", "Қардансиз?", "Қандай юмуш билан маҳаллаимизда

юрибсиз?" каби саволлар берилган ва бу ҳолат жамоат назорати сифатида намоён бўлган.

Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг ўрнатилиши фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг муҳим шартларидан биридир. Фуқароларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга дахлдорлик ҳиссининг ортиши ҳамда ҳар бир давлат хизматчисининг ўз фаолияти жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиб бориши фуқаролик жамияти шаклланиши жараёнининг муҳим шартларидандир. Яъни давлат органлари халққа ўз сиёсати, ҳаракатларини тушунтириб бериши, унинг олдида ҳисобот бериб бориши лозимдир.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан амалга оширилаётган жамоатчилик назорати натижасида, жойларда ислоҳотлар, Давлат дастурлари ижроси тўғрисида жамоатчилик кенг хабардор этилиб, аҳоли манфаатларини ҳимоялаш ҳамда маҳаллий давлат органларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари билан мустаҳкам ҳамкорлиги таъминланмоқда.

Умуман, жамоатчилик назорати бугунги кунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан у ёки бу қонун талабларининг фуқаролар йиғини ҳудудида ижросини жамоатчилик гуруҳлари тузиб ўрганиш, натижалари бўйича тегишли маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳисоботларини эшитиш орқали аниқланган камчиликларни бартараф этиш чораларини кўриш тартибида ёки маҳаллий давлат органлари фаолиятига кўмаклашиш орқали ҳам амалга ошириб келинмоқда.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Соғлом авлодни шакллантириш, оналар ва болалар саломатлигини муҳофаза қилиш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида” 2009 йил 13 апрелдаги 1096 - сонли ва “2009-2013 йилларда аҳолининг репродуктив саломатлигини мустаҳкамлаш, соғлом бола туғилиши, жисмоний ва маънавий баркамол авлодни вояга етказиш борасидаги ишларни янада кучайтириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари Дастури тўғрисида” 2009 йил 1 июлдаги 1144-сонли қарорлари билан тасдиқланган Давлат дастурларининг ижроси доирасида республикамиздаги мавжуд 3,5 мингдан ортиқ кишлоқ врачлик пунктлари (оилавий поликлиникалар) ҳамда тез тиббий ёрдам идоралари раҳбарларининг ҳисоботлари ҳар ойда маҳалла фуқаролар йиғинларида эшитиб келинмоқда.

Ушбу ҳисоботлар ҳар чоракда туман “Маҳалла” жамғармаси ҳузурида жамоатчилик вакиллари иштирокида туман (шаҳар) микёсида ҳам эшитилиб тегишли қарорлар қабул қилинмоқда.

Аҳоли бандлигини таъминлашда ишлаб чиқариш корхоналари билан касаначилик алоқаларини ташкил этиш орқали оила даромад манбаининг кўпайишига, аҳолининг иш билан бандлик даражасини оширишда амалга оширилаётган жамоатчилик назоратининг аҳамияти ҳам катта бўлмоқда.

Умуман, жамоатчилик назорати фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат ҳокимияти органларига у ёки бу қарорларни қабул қилиш бўйича мурожаатлар қилиш, давлат ҳокимияти органлари ваколатига кирувчи масалалар бўйича сўровларни амалга ошириш, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллалар ҳудудларидаги корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш каби шаклларида йўлга қўйилган.

Бу эса жамоатчилик назоратининг жамиятда ижтимоий адолатнинг қарор топиши, шахс, жамият ва давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омил бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябридаги қўшма мажлисида Президентимиз томонидан тақлиф этилган «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»да давлат ҳокимияти органлари ва бошқарувининг қонун ҳужжатларини ижро этиш устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг самарали ҳуқуқий механизмини ташкил этишга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунининг лойиҳасини ишлаб чиқиш кўзда тутилган. Қонунда жамоатчилик назорати субъектлари, назорат предмети, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмлари, ҳуқуқий оқибатлари, шунингдек, мазкур соҳадаги қонунларни ижро этмаган мансабдор шахсларнинг жавобгарлик шартлари белгиланиши лозим. Бунда давлат ва жамият қурилиши тизими соҳасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш долзарб вазифадир.

Маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш марказига айлантиришнинг аҳамияти ва моҳияти. Фуқаролар йиғинлари томонидан нафақалар ва моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тўғрисидаги масалаларни амалга ошириш тартиб-тамоийллари²⁸

Ижтимоий ҳимоя тизими мустақиллик даврида ўзига хос равишда янгидан шаклланди. Айниқса, миллийлик, ўзликни англаш, эътикод ва анъаналарнинг тикланиши тизимига муҳим янгилик бўлиб қўшилди.

Ижтимоий ҳимоянинг асосий йўналишларидан бири – бу аҳолининг муҳтож, кам таъминланган қисмларига моддий ёрдам, нафақалар ва бошқа имтиёзлар беришдан иборат.

Республикаimizда ижтимоий ҳимоянинг ҳуқуқий муҳити яратилган бўлиб, унга қонуний асос солинган. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг 39-моддасида “Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга.

Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас”, - деб қайд этилган.

Аҳолининг энг кам ҳимояланган ва муҳтож табақаларини уз вақтида қўллаб-қувватлаш халқ фаровонлиги, инсонпарварлиги йўлида амалга оширилаётган ислохотлар муваффақият гаровидир. Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаёқ Юртбошимиз аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламини давлат томонидан муҳофаза қилиш масаласини кечиктириб бўлмайдиган, устувор вазифалардан бири сифатида белгилаб бердилар.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлатнинг аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган вазифаларни ҳал этишдаги роли хусусида гапирганда аввалом бор Муҳтарам Президентимизнинг “Юксак маънавият-енгилмас куч” асарларида маҳалла ҳақида билдирган қуйидаги фикирлари ҳаммамиз учун дастури амал деб ўйлайман.

Жумладан, муҳтарам Президентимиз шундай деганлар: “Мустақиллик йилларида маҳалла ҳаёти билан боғлиқ қўллаб-қувватлаш кадриятлар, удум ва анъаналаримиз қайта тикланиб, замон талаблари асосида бойиб бормоқда. Шу билан бирга, маҳалланинг

²⁸ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғинидаги материалларидан, 2011 йил

хукук ва ваколатлари кенгайтирилмоқда, улар бугун ўзини ўзи бошқариш идораси, ҳақиқий демократия дарсхонаси сифатида кенг кўламли фаолият олиб бормоқда. Давлатчилигимиз тарихида биринчи марта “маҳалла” тушунчаси Конституциямизга киритилиб, унинг жамият бошқарувидаги ўрни ва мақоми катъий белгилаб қўйилди. Маҳалла бошқарувиغا бундай катта эътибор бугун мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсатнинг халқчиллигидан далолат беради. Айни пайтда у юртимизда амалга оширилаётган “Кучли давлатдан – кучли жамият сари” деган тамойилнинг амалий ифодасидир”.

Маҳаллаларда шаклланган миллий ва маънавий кадриятларни эъозлаш ва изчил тарғиб қилиш, халқимизнинг энг яхши удум ва анъаналарини кенг оммалаштириш, республика маҳаллалари ўртасида маданий ва маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш, республиканинг маҳаллалари ўртасида маданий ва маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш, шунингдек уларни ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан янада мустаҳкамлаш чораларини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1992 йил 12 сентябрдаги Фармониغا мувофиқ республика “Маҳалла” хайрия жамғармаси ташкил этилди. 1993 йил сентябрида “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида” биринчи марта қонун қабул қилинди.

Маҳалла ўзини ўзи бошқаруви амалиёти ҳамда фуқаролик жамиятини қуриш тамойилларидан келиб чиқиб, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич давлат ҳокимияти вазибалари ўтказиб келинмоқда. Бу амалиёт ҳаёт тажрибасида ўзини тўла оқламоқда.

Эндиликда давлат ўз вазибаларини, ваколатларини ҳокимиятни кучайтириш ҳисобига эмас, балки демократик омиллارни кенгайтириш ва кенг халқ оммасини бошқаришга жалб этиш йўли билан амалга ошириш йўлида фаол иш олиб борилмоқда.

Президентимиз И.А.Каримов асарларида шундай таъкидланган: **“Биз бозор муносабатларига яқинлашган сайин ижтимоий сиёсатнинг устувор йўналишлари – аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш чоралари ҳамда воситалари ўзгариб бориши керак, деган муҳим сабоқ чиқариб олдик”.**

Амалиёт ва тажрибалар таҳлили аҳолининг турли қатламларига катъий табақалаштирилган тарзда ёндошиб, ялли ижтимоий ҳимоялаш тизимидан, ишончли ижтимоий қафолатлар ва аҳолини аниқ мақсадли ҳамда манзили ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимига ўтиш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди.

Шунга биноан, 1994 йил 23 августда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоялашни кучайтиришга оид тадбирлар тўғрисида”ги 938-сон Фармони қабул қилинди.

Кам таъминланган оилаларга ҳар ойда бериладиган моддий ёрдам аҳолини давлат томонидан ижтимоий ҳимоялашнинг бутунлай янги тури сифатида мамлакат ижтимоий ҳимоя сиёсатида биринчи мартаба жорий қилинди.

Жорий этилган ижтимоий ҳимоянинг янгилиги шундан иборат бўлдики, унда муайян оилани кам таъминланган деб топиш масаласини маҳалла, қишлоқ, овул фуқароларининг йиғини мустақил равишда белгилайдиган ва ана шу оиллага моддий ёрдам тайинлайдиган бўлди. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари 1994 йилнинг 1 октябридан бошлаб ҳар ойлик тўловлар тарзида моддий ёрдам кўрсатишни амалга ошира бошлашди. Шу билан маҳалла фуқаролар йиғинининг ижтимоий ҳимоя фаолияти шаклланишига дастлабки қадамлар қўйилди.

Бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда болали оилаларга давлат йўли билан мадад беришни кучайтириш, бунда қонунийлик, ижтимоий адолат ва ошқораликни таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 10 декабрида “Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида”ги 1657-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 декабрдаги 437-сонли қарори 2002 йил 25 январдаги 33-сон қарори таҳрири билан тасдиқланган “Вояга етмаган болаларни бўлган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида”ги Низом қабул қилиниб, болали оилаларга ижтимоий ёрдамнинг аниқ берилишини кучайтириш ва аҳолини ижтимоий ҳимоялашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари роли ва масъулиятини ошириш мақсадида, мазкур Фармон ва Низом асосида 16 ёшгача (умумтаълим мактабларида, академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларида таълим олаётган 16 ёшдан 18 ёшгача) болалари бўлган оилаларга нафақаларни шундай нафақага муҳтож оилаларгагина бериш фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан амалга ошириладиган бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 25 январдаги “Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш

тўғрисида”ги Фармони ижтимоий ҳимоя сиёсатининг навбатдаги қонуний ифодаси бўлди. Унга кўра, боласи икки ёшга тўлгунга қадар уни парвариш қилиш бўйича ишламайдиган оналарга маҳаллалар орқали бериладиган ойлик нафақалар миқдори 2002 йил 1 февралдан бошлаб энг кам иш ҳақининг 170 фоизи, 2003 йилнинг 1 январидан бошлаб эса, 200 фоизи миқдорига белгиланди. Шунингдек, 16 ёшгача болалари бўлган нафақа олувчи оилалар тоифаси кенгайтирилиб, умумтаълим мактабларида, академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқийдиган 18 ёшгача болалари бўлган мухтож оилалар ҳам шу тоифага қўшимча равишда киритилди.

Келинг яна бир бор кўрсатиладиган ижтимоий ёрдамлар аҳолининг қандай катламларига берилишини яхшилаб англаб олайлик. Зеро, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларига қандай амалий ва услубий ёрдам зарурлигини тўлақонли билиб олишга ёрдам беради.

Моддий ёрдам объектив сабабларга кўра, оила аъзоларининг биринчи навбатда эҳтиёжларини таъминлай олмайдиган маҳалладаги оилаларнинг даромадларига нисбатан кам даромад олувчи оилаларга уларнинг фаровонлигини ошириш мақсадида тайинланади ва тўланади.

Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 августдаги 434-сон қарори билан тасдиқланган **“Кам таъминланган оилаларни ҳисобга олиш, уларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”**ги Низомнинг 2-моддасига асосан **“Кам даромадли оилаларга ҳар ойлик моддий ёрдам тайинлаш ва унинг миқдорини белгилаш тўғрисидаги қарор фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари – кўрғон, қишлоқ, овул ва шаҳар маҳаллалари фуқаролари йиғинлари, йиғинни ўтказиш имкони бўлмаганда кўчалар, турар жойлар, қишлоқ, овул маҳаллалари фуқаролари вакилларининг йиғилиши томонидан қабул қилинади.**

Фуқаролар йиғини томонидан кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш учун вакил қилинган комиссия таркиби фуқаролар йиғини (вакиллар йиғилиши) томонидан фуқаролар йиғини ҳудудида истиқомат қилувчи энг обрў-эътиборли ва ҳурматга сазовор фуқаролар орасидан сайланади. Ушбу комиссияга фуқаролар йиғинининг раиси бошчилик қилади. **Комиссия аъзолари 2 йил муддатга, фуқаролар йиғини раиси эса унинг бутун ваколати даврига сайланади. Мазкур комиссия аъзоларининг таркиби камида 20 киши. Бунда комиссия таркиби, раисдан ташқари, ҳар йили 50 фоизга янгиланади”.**

Моддий ёрдам фуқароларнинг доимий яшаш жойидаги ўзини ўзи бошқариш органларига ёки кўрғон, қишлоқ, овул маҳалласига ёзма равишда ариза билан ёрдам сўраб мурожаат қилган оилаларга, айрим

ҳолларда эса фуқаролар йиғини раиси (оқсоқолининг) тавсиясига биноан тайинланади.

Объектив сабабларга кўра оиланинг биринчи навбатдаги эҳтиёжларини таъминлай олмайдиган кам даромадли оилалар ва ёлғиз фуқаролар (балоғатга етмаган бодалари бўлган кўп болали оилалар, боқувчиси ногирон ёки меҳнат қобилиятини қисман йўқотган сурункали касал оилалар, ишсизларнинг оилалари; ёлғиз пенсионерлар ва бошқа ўта муҳтож оилалар) ҳар ойлик моддий ёрдам олиш ҳуқуқига эгадирлар.

Оилага моддий ёрдам кўрсатиш ҳақидаги ариза ва тўланадиган ёрдамни ҳисобга олиб бориш кўрғон, қишлоқ, овул ёки маҳалла фуқаролар йиғини раисининг (оқсоқолининг) масъул котиби томонидан юритилади.

Аризачининг моддий ёрдамга муҳтожлик даражасини ва унга бериладиган ойлик моддий ёрдамнинг миқдорини белгилаш учун фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузурида махсус комиссиялар тузилади, унинг таркибига

- ушбу органларнинг маслаҳатчилари,
- котиби,

- шунингдек, зарурат бўлганда туман (шаҳар) солиқ ҳамда молия органларининг, Бандликка кўмаклашиш марказларининг вакиллари қирадилар.

Махсус комиссия ёрдам сўраган оиланинг моддий ва мулкий аҳволини текширади.

Оиланинг моддий ва мулкий аҳволини текширганда қуйидагиларга эътибор этилади:

- текшириладиган оиланинг таркиби, унда бирга яшовчиларнинг ҳаммаси, қариндошлиги бўлган ва бирга умумий рўзғор юритувчилар ҳисобга олинади;

- оиланинг доимий даромад манбаига эга бўлмаган ва Бандликка кўмаклашиш марказларида рўйхатга олинмаган меҳнатга қобилиятли ёшдаги аъзолари, бола икки ёшга тўлгунга қадар унга қаровчи аёллар, шунингдек, 18 ёшгача бўлган ўқувчилар бундан мустасно;

- оиланинг текшириш вақтидаги жами пул даромадларининг манбалари ва миқдори;

- томорқа участкаси майдони ва ундан даромад олиш имкониятлари;

- оила мол-мулкнинг қиймати (дала ҳовли, автомобиль, мотоцикл ва зеб-зийнатларнинг мавжудлиги);

- оиланинг муҳтожлик даражаси ҳақидаги комиссия ҳулосаси.

Оилага моддий ёрдам тайинлаш ҳақида қарор қабул қилишда аризачининг фуқаролар йиғинида (йиғилишида) ёки комиссия йиғилишида қатнашиши шарт.

Аризачининг йиғинда (йиғилишда) ёки комиссия йиғилишида катнашишига имкон бермайдиган касаллик, бошқа узрли сабаблар бўлганда йиғинда (йиғилишда) ёки комиссия йиғилишида оиланинг вояга етган аъзоларидан бири унинг ваколатли вакили бўлиб катнашиши шарт.

Фуқаролар йиғини (йиғилиши)га, комиссияга, унинг мажлисига аризачи ишлайдиган корхона ёки муассаса раҳбарларини, туман солиқ, молия органлари, Бандликка кўмаклашиш марказлари ва бошқа идораларнинг вакилларини таклиф қилиш тавсия этилади.

Махсус комиссия оиллага моддий ёрдам тайинлаш ҳақидаги аризани оилада моддий таъминотнинг етарлилиги, анчагина мол-мулк жамғармаси мавжудлиги, шунингдек, меҳнат фаолиятидан бош тортиш ҳоллари аниқланган тақдирда рад этиш ҳуқуқига эгадир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари кам таъминланган оилаларни аниқлашда ва уларга моддий ёрдам тайинлашда қуйидаги асосий қоидаларга амал қилишлари керак:

- ижтимоий адолатга сўзсиз катъий риоя қилиш;
 - кўрсатилаётган моддий ёрдамнинг манзилли бўлишини, ҳақиқатан муҳтож оилаларга берилишини таъминлаш;
 - оилалар ва фуқаролар томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чораларига боқимандаларча ёндошишга йўл қўймаслик;
- оила аъзоларининг, айниқса болаларнинг моддий фаровонлигини оширишда оила масъулиятини ошириш, ҳар томонлама жисмоний ва маънавий ривожланиш, билим ва касб-ҳунар даражасини ошириш учун уларга зарур шарт-шароитлар яратиш.

Кам таъминланган оилаларга тайинланадиган моддий ёрдам миқдори ва кўлами жиҳатидан аҳолининг моддий ёрдамга муҳтож қисмини тобора кенг қамраб олиб, бу ҳол фуқаролар йиғинларининг фаолиятини янада жадаллашувини таъминламоқда.

Шу тарикда, ижтимоий ночор оилаларга моддий ёрдам кўрсатишда маҳалланинг ўрни ва роли расман белгиланди ва маҳаллаларга давлатнинг ушбу ваколати қонун йўли билан ўтказиб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида”ги 1996 йил 10 декабрдаги ПФ-1657-сон ва “Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида”ги 2002 йил 25 январдаги ПФ-3107-сон фармонларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 декабрдаги 437-сон қарори билан тасдиқланган “Вояга етмаган болалари бўлган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида”ги Низомни ишлаб чиқилди.

Мазкур Низом 16 ёшгача болалари бўлган, шунингдек умумтаълим мактабларида, академик лицейларда ва касб-хунар коллежларида таълим олаётган 16 ёшдан 18 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақа тайинлаш ва тўлаш тартибини белгилайди.

Оилаларга нафақа тайинлаш ва тўлаш тўғрисидаги қарор шаҳарча, қишлоқ, овул фуқаролар йиғини (вакиллар йиғилиши) томонидан қабул қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида” 2002 йил 25 январдаги ПФ-3017-сон Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашнинг 2002-2003 йилларга мўлжалланган дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2002 йил 25 январдаги 33-сон қарори ижроси бўйича Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, Молия вазирлиги, Республика “Маҳалла” жамғармаси ва Халқ банкининг 2002 йил 8 февралдаги 11/501, 32, 16, 8-сонли қарорлари билан тасдиқланган **“Ишламаётган оналарга болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича ҳар ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида”**ги Низом ишлаб чиқилган ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан ишламаётган оналарга болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича ҳар ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби белгиланди.

Болани парвариш қилиш бўйича нафақа фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан, бола икки ёшга етгунга қадар ҳақиқатда унинг парвариши билан банд бўлган шахсларга, шу жумладан:

а) ишламаётган оналарга ёки уларнинг ўрнини босувчи бошқа шахсларга (одатда, отасига, фарзандликка олган шахсга, васийига ёки бошқа қариндошларига);

б) ишлаб чиқаришдан ажраган ҳолда тўлов-шартнома асосида олий, ўрта махсус ва касб-хунар таълим муассасаларида ўқиётган оналарга ёки уларнинг ўрнини босувчи бошқа шахсларга;

в) юридик шахс бўлмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи ҳамда юридик шахс мақомига эга бўлмасдан фаолият юритувчи деҳқон хўжалигининг аъзоси бўлган оналарга (онанинг ўрнини босувчи шахсларга) тайинланади.

Болани парвариш қилиш бўйича нафақани тайинлаш учун асос шаҳарча, қишлоқ, овул, маҳалла фуқароларининг йиғини ёки фуқаролар

йигини томонидан ушбу нафақани тайинлаш ва тўлаш масалаларини ҳал этиш учун вакил қилинган комиссия томонидан қабул қилинган қарор ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, бу борадаги ижтимоий сиёсат кейинги йилларда ҳам мунтазам давом эттирилди. Жумладан, Президентимизнинг 2007 йил 12 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2008 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджет параметрлари тўғрисида”ги 744-сонли қарори асосида бюджет соҳасида ишлаётган оналарга боласи икки ёшга тўлгунга қадар уни парваришлаш бўйича илгари корхоналар томонидан тўланиб келинган ижтимоий нафақаларни тўлаш ваколати 2008 йил 1 январдан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ўтказилди ва бюджет соҳасида ишлаётган оналарга болани парваришлаш нафақалари фуқаролар йигинларида тайинланиши ва тўланиши жорий этилди.

Бола парваришлаш учун нафақа парваришланаётган болалар сонидан ва нафақа олувчи шахснинг меҳнат стажидан катъи назар, ҳар ойда қуйидаги миқдорларда тўланади:

2002 йил 1 февралдан – Ўзбекистон Республикасида ўрнатилган энг кам иш ҳақинининг 170 фоизи миқдорида;

2003 йилдан бошлаб – Ўзбекистон Республикасида ўрнатилган энг кам иш ҳақининг 200 фоизи миқдорида.

Болани парвариш қилиш бўйича нафақа оиланинг ушбу нафақага муҳтожлигидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Нафақа онага ёки унинг ўрнини босувчи шахсга, унинг фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига мурожаат қилган ойдан, бироқ бола туғилган ойдан кейинги ойдан илгари бўлмаган муддатдан бошлаб тўланади. Нафақа ўн икки ой муддатга, аммо боланинг икки ёшга тўладиган ойдан қўшиб ҳисобланганда, ушбу ойдан ўтмайдиган муддатга тайинланади.

Ушбу нафақани кейин ҳам олишга муҳтожлик бўлган ҳолатда, уни олиб келаётган шахс, нафақани тўлаш учун олдинги ўн икки ойлик муддатнинг тугашига бир ой қолганда, болани парвариш қилиш бўйича нафақани бола икки ёшга тўлгунга қадар узлуксиз тўлашни давом эттириш масаласини ҳал этиш учун белгиланган тартибда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Агар икки ва ундан кўп туғилган, фарзандликка ёки васийликка олинган болалар парваришланаётган бўлса, унда болани парвариш қилиш бўйича нафақа битта миқдорда энг кичик бола икки ёшга тўлгунга қадар тўланади.

Нафақа тайинлаш тўғрисида қарор қабул қилишда ариза берувчи шахс фуқаролар йиғини ёки комиссия йиғилишида қатнашиши шарт. Ариза берувчи шахс узрли сабабларга кўра қатнаша олмаган тақдирда (қасаллик ва бошқа узрли сабаблар) фуқаролар йиғини ёки махсус ваколатли комиссия йиғилишида оиланинг бошқа вояга етган аъзоси иштирок этиши шарт. Ариза берувчи шахс ёки оиланинг бошқа вакили иштирок этмаган тақдирда мазкур оилага нафақа тайинлаш масаласи кўриб чиқилмайди ва фуқаролар йиғини ёки махсус ваколатли комиссиянинг кейинги йиғилишига қолдирилади.

Меҳнат шартномаси (контракт) асосида мавсумий ишларда банд бўлиб, болани парвариш қилиш бўйича нафақа олувчи шахсларга мавсумий ишларни бажариш даврида болани парвариш қилиш бўйича нафақа мавсумий ишларни бажариш жойидан, мавсумий ишлар тугагандан сўнг (мавсумлараро даврда) эса яшаш жойидаги фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан муҳтожлигидан келиб чиққан ҳолда умумий асосларда тўланади. Кейинги мавсумда ишлаш учун меҳнат шартномаси тузилган тақдирда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида болани парвариш қилиши бўйича нафақа тўлови ишга чиқиш белгиланган ойдан бошлаб бекор қилинади.

Туман (шаҳар) молия бўлими нафақаларни тўлаш учун маблағларни тайинланган миқдорлар доирасида, аммо бюджетда назарда тутилгандан ортиқ бўлмаган миқдорда алоҳида тўлов топшириқномалари билан ҳар бир фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг Халқ банки бўлимлари томонидан очилган “Ишламайдиган аёлларга бола икки ёшга тўлгунга қадар парвариш қилиш бўйича нафақалари” махсус ҳисоб рақамига тўлов ўтказилади. Бунда тўлов варақаси бўйича қисман молиялаштириш ман этилади.

Ойнинг охириги иш кунида тўлов варақалари ёпилади, тайинланган, аммо ўз вақтида талаб қилинмаган нафақа махсус депозит ҳисоб рақамига нафақа олувчининг номига ўтказилади ва унинг биринчи талаби бўйича тўланади.

Демак, бундан кўриниб турибдики, кам таъминланган аҳолини қўллаб-қувватлаш бўйича фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида шакллантирилган ижобий иш тажрибаси ўзини оқлаб, у мунтазам кенгайтиришни истисно этмайди.

Хулоса ўрнида мухтарам Президентимизнинг маҳаллага берган ушбу баҳосини айтиш ўринли: **“маҳалланинг ҳар қандай масалани**

ечишга қурби етади, нега деганда, энг адолатли мухит, энг адолатли ижтимоий шароит, вазият фақат маҳаллада бўлиши мумкин. Хеч бир корхона, идора ёки жамоат ташкилоти бу борада маҳалла билан тенглаша олмайди. У ерда ҳаёт тажрибаси катта, заминга яқин, кўпни қурган, барча ишни жой-жойига қўядиган фидоий одамлар яшайди ва ишлайди”.

**Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилган
вазифаларни амалга оширишда давлат бошқаруви органлари,
жамоат ташкилотлари билан ижтимоий шерикчилик
муносабатларининг аҳамияти**

Бугунги кунда “кучли давлатдан – кучли жамият сари” тамойилининг ҳаётга изчил татбиқ қилиниши натижасида аҳолининг кенг қатламлари ишончи ва қўллаб-қувватлашига сазовор бўлаётган фуқаролик жамиятининг турли хил институтларининг шаклланиши ва ривожланиши жараёни бормоқда. Мазкур жараёнда фуқаролик жамияти фаолиятини тартибга солиш, уларни қўллаб-қувватлаш, жамиятдаги долзарб ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда уларнинг ролини оширишга қаратилган 200 дан ортиқ қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинди²⁹.

Шу ўринда фуқаролик жамияти институтларига қандай ташкилотлар киришига аниқлик киритиш зарур. Фуқаролик жамияти институтларига нодавлат нотижорат ташкилотлар (яъни, жамоат бирлашмалари, жамоат фондлари, муассасалар ва қонунда белгиланган бошқа ташкилотлар), фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат оммавий ахборот воситалари ва бошқалар киради. Айтиш лозимки, бугунги кунда фуқаролик жамияти институтлари ривожланган ва кенг тарқалган ташкилотларга айланди. Республикамизда ҳозирги кунда 5100 дан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилотлари, 10.000 га яқин фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолият юритиб келмоқда.

Фуқаролик жамиятининг ажралмас қисми бўлмиш фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда нодавлат нотижорат ташкилотлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ижтимоий шериклиги масалалари муҳим аҳамиятга эга.

Энг аввало, “ижтимоий шериклик нима?” деган саволга куйидагича жавоб берса бўлади.

Ҳуқуқий давлатнинг асосий тамойилларидан бири давлат ва шахснинг ўзаро жавобгарлиги тамойили бўлиб, бунда устуворлик фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларига берилади.

Мазкур тамойилнинг мазмуни шундан иборатки, давлат ижтимоий адолат, фуқароларнинг фаровонлиги, уларнинг ижтимоий ҳимояси ҳақида қайғуриш мажбуриятини олади, ижтимоий йўналтирилган

²⁹ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил,

сиёсатни ўзининг асосий вазифаси деб тан олади ва мазкур сиёсатнинг Конституцияда белгиланган йўналишларини самарали амалга оширади. Ушбу тамойилдан келиб чиққан ҳолда давлат, ўз органлари орқали доимий равишда иқтисодий ва ижтимоий соҳани ривожлантириш, ижтимоий соҳадаги муаммоларни ҳал этиш бўйича чораларни амалга оширади. Нодавлат нотижорат ташкилотлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фуқаролик жамиятининг асосий элементлари ҳисобланадилар, шу сабабли уларнинг давлат билан ҳамкорлиги юқорида кўрсатилган тамойил асосида шаклланиб боради.

Жамиятдаги барча ташкилотлар шартли равишда уч секторга бўлинган:

“биринчи сектор” – давлат органлари ва муассасалари,

“иккинчи сектор” – тижорат ташкилотлари,

“учинчи сектор” – фуқаролик жамияти институтлари.

Жамият, ундаги ижтимоий муносабатлар ривожланиб борган сари мазкур учта сектор ҳам ривожланиб, уларнинг манфаатлари кенгайиб боради. Ушбу манфаатларнинг тўқнашиш эҳтимоли ҳам йўқ эмас.

Яна бир нарса. Давлатнинг ижтимоий соҳадаги барча масалаларни ҳал этиш вазифасини ўз зиммасига олиши жамиятда давлат иштирокининг ошиб кетиши, бу соҳага давлат маблағларининг кўп қисми сарфлаб юборилиши, фуқароларнинг фаоллигини сусайтириб қўйиш хавфини ошириб юборади. Шу сабабли, 1) давлатнинг ўз вазифаларининг бир қисмини фуқаролик жамияти институтлари (фуқаролар йиғинлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари)га ўтказиши; 2) фуқароларнинг фаоллигини ошириш орқали фуқаролик жамиятини шакллантириш ҳамда унинг институтларини ривожлантириш; 3) бизнеснинг ижтимоий масъулиятини ошириш, бюджет ҳаражатларини камайтириш масалалари долзарб аҳамият касб этади.

Юқоридаги муаммоларни ҳал этишда мазкур учта секторнинг ҳамкорлигига эҳтиёж туғилади.

Ижтимоий шериклик – бу учта секторнинг манфаатларини мувофиқлаштириш ва келишувга эришиш, ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда ўзаро ҳамкорлигидир.

Давлат, тадбиркорлик субъектлари ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг ижтимоий шериклиги муайян ижтимоий муаммони ечишда интеллектуал потенциални, инсон, моддий-техник ва молиявий ресурсларни бирлаштириш имконини беради.

Ижтимоий шерикликнинг муҳим хусусиятларидан бири – бу ижтимоий шериклик тарафларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларга риоя

килиш ҳақидаги ўзаро келишуви эмас, балки улар ўртасидаги юксак ахлоқий қоидалар мажмуидир.

Ижтимоий шерикликни бозор иқтисодиётига асосланган маданиятли жамиятга хос бўлган ижтимоий муносабатларнинг ўзига хос тури сифатида қараш мумкин. Ижтимоий шериклик – бу, **биринчидан**, умумий манфаатлар ва қарашлар билан бирга мутлақо фарқ қилувчи ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий манфаатларга эга тарафлар ўртасидаги муносабатдир, **иккинчидан**, у тарафларнинг қарама-қаршилигига эмас, балки ижтимоий консенсус (келишув)га эришишга асосланади, учинчидан, бу шундай муносабатлар турики, уни амалга оширишдан барча ижтимоий гуруҳлар ҳамда давлат манфаатдор бўлади, чунки айнан ижтимоий шериклик шароитида жамиятда ижтимоий барқарорликка, унинг ривожланишига ҳамда ижтимоий-иқтисодий ривожланишига эришилади.

Қонунчиликда “ижтимоий шериклик” тушунчасига таъриф берилмаган бўлса-да, давлат ва бошқа ҳуқуқ субъектлари ўртасидаги шериклик муносабатларини рағбатлантиришга қаратилган, шерикликни ривожлантириш шартлари ва тамойилларини белгилловчи қўллаб қоидалар ўз аксини топган. Масалан, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонун давлат томонидан нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатланиши, улар томонидан ижтимоий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этишда давлатнинг молиявий кўмаги ва қўллаб-қувватлаши масалалари тартибга солинган.

2008 йил 3 июлда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма қарори билан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ташкил қилиниши ҳамда Жамоат фонди маблағларини бошқариш бўйича парламент комиссиясининг тузилиши ижтимоий шерикликнинг ривожланишида яна бир муҳим амалий кадам бўлди.

Сўнгги уч йил ичида турли ижтимоий муаммоларни ҳал этишга қаратилган лойиҳаларни амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди томонидан фуқаролик жамияти институтларига 11 млрд. сўмдан ортиқ маблағ ажратилди. Мамлакатимиз раҳбари томонидан белгиланган мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан келиб чиққан ҳолда 2010

йилда Жамоат фонди томонидан бир қатор йўналишлар бўйича лойиҳаларни амалга ошириш бўйича шартномалар тузилган.

Ижтимоий шериклик, ижтимоий муносабатларнинг бошқа соҳалари каби ҳуқуқий тартибга солишни талаб қилади, чунки давлатнинг фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорлиги учун қулай ҳуқуқий, ташкилий ва иқтисодий шароитларнинг яратилишига зарурат туғилади.

Ижтимоий шериклик муносабатларини, ижтимоий шерикликни амалга ошириш тамойиллари ва механизмини тартибга солишга қаратилган, соғлиқни сақлаш, атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, аҳоли, айниқса ёшларни иш билан таъминлаш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш ҳамда муҳим ижтимоий аҳамиятга эга бошқа муаммоларни ҳал этишга қаратилган давлат дастурларини амалга оширишда фуқаролик жамияти институтларининг иштирокига ҳуқуқий асослар яратувчи қонун лойиҳаси яратиш бугунги кундаги долзарб масалага айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида юртимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва бошқа фуқаролик институтлари ролини янада кучайтириш фуқаролик жамиятини шакллантириш, демократлаштириш ва мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви бўйича ўз олдимизга қўйган мақсадимизни рўёбга чиқаришда ҳеч бир муболағасиз ҳал қилувчи омил эканини алоҳида таъкидлаб ўтди. Фуқаролик жамияти институтларининг очик-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда, уларнинг ролини кучайтиришда “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Ушбу қонунда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар кўзда тутилиши даркор.

Ижтимоий шерикликни амалга оширишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг иштироки бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга бўлади:

биринчидан, фуқаролар йиғинининг ўзига хос хусусиятларидан

бири – унинг муайян ҳудуддаги барча фуқароларнинг умумий муаммоларини ҳал этиш йўлида бирлашувидир;

иккинчидан, фуқаролар йиғинининг ҳудудийлик хусусияти, яъни фуқаролар йиғини муайян ҳудудда тузилиб, ўз фаолиятини ўша ерда амалга ошириши;

учинчидан, фуқаролар йиғини ваколатларининг кенг камровлиги. Нодавлат нотижорат ташкилотлар ўз уставида белгиланган вазифаларидан келиб чиқиб асосан битта йўналишда ижтимоий шериклик юзасидан фаолият олиб борса, фуқаролар йиғини қонунда белгиланган вазифалардан келиб чиқиб турли хил йўналишларда ижтимоий лойиҳаларни амалга ошириш имкониятига эга бўлади.

Юқорида таъкидлаганидек, ижтимоий шериклик масалалари қонунларда бевосита ёзиб қўйилмаган бўлса-да, унга оид муносабатлар қонунларда ўз аксини топган.

Масалан, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг бир қатор моддаларида фуқаролар йиғини, унинг кенгашининг давлат органлар ва бошқа ташкилотлар билан муайян масалалар бўйича ҳамкорлиги масалалари назарда тутилган. Шунга алоҳида эътибор бериш лозимки, айнан ижтимоий-иктисодий ривожлантириш, фуқароларнинг ижтимоий муҳофазасига оид, ижтимоий фойдали мақсадни кўзловчи масалалар ижтимоий шерикликнинг объекти бўлади.

Қонуннинг 10-моддасига мувофиқ шаҳарча, қишлоқ, овул фуқаролар йиғини ва шаҳардаги маҳалла фуқаролар йиғини:

атроф-муҳитни муҳофаза қилишга кўмаклашади;

ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш ва санитария-тозалаш ишлари ўтказиш учун тегишли ҳудудда жойлашган корхоналар ва ташкилотларнинг маблағларидан шартнома асосида фойдаланиш тўғрисида қарорлар қабул қилади;

ўз ҳудудидаги ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш учун юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини ихтиёрийлик асосида бирлаштириш масалалари юзасидан қарорлар қабул қилади.

Шунингдек, Қонуннинг 12-моддасига мувофиқ фуқаролар йиғинининг кенгаши:

оммавий-сиёсий, маънавий-маърифий, маданий, спорт тадбирларини ва бошқа тадбирларни ўтказишда маҳаллий давлат ҳокимияти органларига кўмаклашади;

тарбияга оид масалалар юзасидан таълим муассасалари билан ҳамкорлик қилади;

бошқаларнинг парвариши ва ёрдамига муҳтож кекса фуқароларга шафелик (патронажлик) ёрдами шу мақсадда ажратилган давлат бюджети маблағлари ҳисобидан кўрсатилишига кўмаклашади;

мазкур ҳудудда яшовчи фуқароларни иш билан таъминлашга, шу жумладан касаначиликни ташкил этишга кўмаклашади;

тегишли ҳудудда жамоат тартибини таъминлашда, шу жумладан фуқароларнинг келиши ва кетишини ҳисобга олишни ташкил этишда, ўсмирлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ишида, вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга кўмаклашади;

аҳоли пунктлари, сув таъминоти манбалари, турар жойлар, мактаблар ва бошқа таълим муассасаларининг санитария ва экология ҳолати устидан назорат амалга оширилишига кўмаклашади;

ёнғинга қарши хавфсизлик талабларига, жониворларни сақлашга оид ветеринария қондаларига риоя этилиши устидан назорат амалга оширилишига кўмаклашади.

Кўриб турганингиздек, фуқаролар йиғини ҳамда фуқаролар йиғини кенгашининг турли давлат органлари – ҳокимликлар, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, маданият ва спорт ишлари бўйича, ички ишлар, халқ таълими, олий ва ўрта махсус таълим, соғлиқни сақлаш, табиатни муҳофаза қилиш ва бошқа давлат органлари, турли корхоналар билан ҳамкорлик қилиши Қонунда ўз аксини топган.

Бугунги кунда фуқаролар йиғини томонидан юқоридаги органлар билан ижтимоий шериклик муносабатлари биргаликда чоралар кўриш шаклида амалга оширилмоқда, жумладан:

2008 йил 17 апрелда қабул қилинган "Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида"ги Қонунга мувофиқ, одам савдоси жинояти билан шуғулланувчи шахслар жавобгарлигининг муқаррарлиги, одам савдосидан жабрланганларнинг камситилишига йўл қўймаслик, ижтимоий ҳамкорлик одам савдосига қарши курашишнинг асосий принциплари сифатида белгиланиши бежиз эмас. Мазкур Қонунга биноан, давлат бошқаруви ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, корхоналар, муассасалар, мансабдор шахслар, шунингдек, фуқаролар ҳам одам савдосига қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи давлат органларига кўмаклашиши ҳамда зарур ёрдам кўрсатишлари лозим.

Фуқаролар йиғинлари фаолиятининг асосий йўналишлари буйича комиссиялар, диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчилар ҳамда "Маҳалла посбони" жамоатчилики

тузилмалари томонидан маҳалланинг маънавий муҳитига салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган турли иллатларни бартараф этиш, носоғлом муҳит юзага келган оилаларни аниқлаш ва уларга ёрдам бериш, бундай оилалар билан яқка тартибда ишлаш ва суҳбатлар ўтказиш, хотин-қизлар, айниқса, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини ва миллий анъаналар, урф-одатларни тарғиб этиш каби амалий ишларнинг “маҳалла посбони” сардорлари ва турли йўналишдаги комиссиялар билан ҳамкорликда амалга ошириб келмоқдалар.

Маънавий-ахлоқий муҳит бу ҳар қандай инсонлар яшайдиган ҳудуд - маконидаги мавжуд ижтимоий, сиёсий, маънавий вазиятдир.

Барқарор муҳит деганда ҳудудда истиқомат қилаётган жамиятнинг барқарорлиги, тинч-тотувлиги ва фаровонлигини тушунамиз. Бу борада маҳалладаги барқарор маънавий-ахлоқий муҳитни сақлаш ва унга салбий таъсир кўрсатувчи омилларни таҳлил этиш мақсадга мувофиқдир.

“Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш соҳасида амалга ошириш чоралари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 14 январдаги Ф-3562-сон фармойиши ижросини таъминлаш мақсадида “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш бўйича эксперт гуруҳи тузилиб, мазкур эксперт гуруҳи томонидан тегишли қонун лойиҳаси тайёрланган ва ҳозирги кунда кенг муҳокама қилинмоқда.

Мазкур Қонун лойиҳасида ижтимоий шерикликни амалга ошириш шакллари ва механизми тартибга солиниши назарда тутилмоқда. Қонуннинг қабул қилиниши билан фуқаролар йиғинлари томонидан ижтимоий шериклик муносабатларининг бошқа шакллари ҳам қўллана бошлайди, деган умиддамиз.

Жумладан, Қонуннинг қабул қилиниши билан фуқаролар йиғинлари ва давлат органлари ўртасидаги ижтимоий шериклик муносабатлари доимий асосда йўлга қўйилади. Бунда ижтимоий шериклик муносабатлари тарафлар ўртасида тузилган бош келишувлар ва ижтимоий лойиҳаларни амалга ошириш бўйича шартномалар асосига қурилиши, мазкур бош келишувлар ва шартномалар билан ижтимоий шерикликни амалга ошириш механизми, уларни молиявий таъминлаш, тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тартибга солиниши лозим бўлади.

Шунингдек, фуқаролар йиғинлари Ўзбекистон Республикаси Олий

Мажлиси хузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фукаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди маблағларидан фойдаланиш учун кенгроқ жалб қилиниши лозим, бунда, Жамоат фондига давлат гранти олиш учун тегишли хужжатларни тайёрлаш, лойиҳалар ёзишни ўргатиш мақсадида Фукаролик жамиятини ўрганиш институти масъул ходимлари, Нодавлат нотижорат ташкилотлар миллий ассоциацияси мутахассислари томонидан фукаролар йиғинлари ходимлари ўртасида уқув семинарлари ташкил қилинса мақсадга мувофиқ бўлур эди.

Ижтимоий шериклик муносабатлари ривожлангани сари давлат органлари томонидан фукаролик жамияти институтларига бериладиган давлат грантлари ва давлат ижтимоий буюртмалари кўпайиб боради. Шу сабабли ижтимоий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этиш учун давлат грантлари ва давлат ижтимоий буюртмаларидан фойдаланишни кенгайтириш мақсадида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари хузурида ҳам маҳаллий бюджетлар ҳисобидан молиялаштириладиган жамоат фондларининг тузилиши айни муддао бўлиб, маҳаллий миқёсдаги муаммоларни ҳал этиш самарадорлигини оширишга хизмат қилган бўлур эди.

Фуқаролар йиғинлари ҳузуридаги комиссиялар фаолиятини самарали ташкил этиш ва мувофиқлаштириш масалалари

Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 8-моддасида фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар – фуқаролар йиғини органи деб кўрсатилган. Фуқаролар йиғини ҳузурида ҳудуддаги муаммолар ечимини ҳал қилиш мақсадида турли комиссиялар тузилади. Уларга фуқаролар йиғини ходимлари, маҳалла фаоллари жалб этилади. Ҳар бир комиссия ҳудуддаги муаммоларни ўрганиб чиқади ва шу асосида иш фаолиятини режалаштиради ва вазифалар тақсимотини қилиб, фуқаролар йиғинида тасдиқлаштирилади оладилар ва қилинган ишлар юзасидан ҳар чорақда ҳисобот бериб борадилар.

Бундан ташқари фуқаролар йиғинида тафтиш комиссияси тузилади. Тафтиш комиссияси фуқаролар йиғини томонидан унинг ваколат даври учун сайланади ва камида уч аъзодан иборат бўлади¹⁰. Тафтиш комиссияси сайловини ўтказиш учун фуқаролар йиғини қарори билан ишчи гуруҳ тузилади. Ишчи гуруҳ тафтиш комиссияси аъзоларини сайлаш учун фуқаролар йиғинига номзодларни тақдим этади. Тафтиш комиссияси аъзоси бошқа фуқаролар йиғинида лавозим эгаллаши мумкин эмас.

Тафтиш комиссияси фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг молия-ҳўжалик фаолиятини текшириш учун тузилади ва у ўз фаолиятида мустақилдир ва фақат фуқаролар йиғинига ҳисобдордир.

Тафтиш комиссияси ўз фаолияти доирасида қуйидаги ваколатларга эга:

- пул ва материал бойликларнинг тўғри сарфланишини, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мулкнинг сақланишини текширишга;
- фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан тузилган турли фондларнинг тўғри тузилганлигини ва ишлатилишини;
- ҳисобчи ҳисоботлари бўйича мавжуд товар-материал бойликларнинг мавжудлигини ва унинг мақсади ишлатилишини;
- бухгалтер ва статистик ҳисоботларнинг тўғри юритилишини.

Туман марказидан олисда жойлашган ва бориш қийин бўлган шаҳарчалар, қишлоқлар ва овулларда қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда маъмурий комиссия тузилади.

¹⁰ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғилиши материалларидан, 2011 йил,

Маъмурий комиссия фуқаролар йиғини томонидан ўзининг ваколат даври учун 6 одамдан кам бўлмаган миқдорда тузилади. У ўз фаолиятида мустақилдир ва фақат фуқаролар йиғинига ҳисобдордир. Унинг низоми фуқаролар йиғини томонидан тасдиқланади. Маъмурий комиссия маҳаллий ҳокимият томонидан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи, ички ишлар бўлими ва бошқа манфаатдор органлар тақдимномасига асосан тузилади.

Шундай комиссиялардан яраштириш ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш комиссиялари фаолияти устида тўхталиб ўтмоқчиман.

1999 йил 19 апрелдаги Вазирлар Маҳкамасининг 180-сон қарори билан тасдиқланган **“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузуридаги яраштириш комиссиялари тўғрисидаги Низом”**га асосан фуқаролар йиғини ҳузурида яраштириш комиссияси тузилади.

Яраштириш комиссиялари Ўзбекистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, мамлакатимизда соғлом авлодни тарбиялашга муносиб ҳисса қўшиш, фуқароларнинг оилада ва маҳалладаги тинч-осойишта ҳамда ҳамжихатликда яшашларини таъминлаш, оилавий келишмовчиликларни тинч йўл билан ҳал этиш, соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб қилиш мақсадида тузилади.

Яраштириш комиссиялари ҳудуддаги оилаларнинг барпо этилиши, тўйлар, шунингдек, тўйлар олдидан тўйдан кейинги тадбир-ҳашамларнинг ўтказилиши, оилалардаги ижтимоий-руҳий вазиятнинг мўътадил бўлиши учун масъул бўлган асосий тузилмадир.

Келинлар яраштириш комиссияси вазифалари билан танишиб чиқсак.

1. Яраштириш комиссиялари ҳудудда соғлом турмуш тарзини кенг тарғиб-ташвиқ қилиш мақсадида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида бўладиган тадбирларда, йиғилишларда иштирок этади ва уларда ичкиликбозлик ҳамда гиёҳвандликнинг оилавий низоларнинг асосий сабабларидан бири эканлиги, оилаларнинг тўқислиги уларнинг тинч-тотувлигига боғлиқ эканлиги тўғрисида чиқишлар қилади.

2. Ҳудуддаги намунали оилалар, уларда фарзандлар тарбияси, эр-хотинлар ҳамда фарзандлар орасидаги муносабатлар бўйича оммалаштиришга аризулик масалалар тўғрисида маҳаллий матбуотда мақолалар ва телевиденида туркум кўрсатувлар ташкил этади

3. Тўй, маъракани ва улар олдидан ҳамда улардан кейин ўтказиладиган бошқа тадбирларни ортикча дабдабаларсиз ўтказиш, ортикча сарф-ҳаражатлар оила турмушида салбий из қолдириши, оилалардаги ижтимоий-руҳий муҳитнинг бузилишига олиб келиши мумкинлиги тўғрисида аҳоли орасида тушунтириш ишлари олиб боради.

4. Маҳаллаларда, кўчаларда ва бошқа жамоат жойларида спиртли ичимликларни, гиёҳвандлик моддаларини истеъмол қилиш ҳолларини олдини олади. Инсон кадр-қимматини таҳқирлаб кўчаларда маст ҳолда юрувчи шахсларга жамоатчилик таъсирини ўтказиш мақсадида уларни оила аъзолари, маҳалла фаоллари иштирокида муҳокама қилиш чораларини кўради.

5. Спиртли ичимликларга ашаддий ружу қўйган ва гиёҳвандлик касалига мубтало бўлган шахсларни аниқлаб, зарур ҳолларда уларни белгиланган тартибда мажбурий даволанишга юбориш чораларини кўради.

6. Милиция ҳисобида турган, айниқса илгари судланган, оилада ва турмушда мунтазам равишда ҳуқуқбузарликларга йўл кўювчи шахслар билан профилактик иш олиб боришда иштирок этади. Зарур ҳолларда уларнинг хулқ-атвори ва турмуш тарзини ўз мажлисларида муҳокама қилади.

7. Жазони ижро этиш муассасаларда озод этилган шахсларнинг оилаларига ўз вақтида қайтишини назорат қилади, уларга турмуш ўртоғи ва фарзандлари билан тез фурсатда ҳукм этилмасдан олдинги муносабатларини тиклашда, ҳалол меҳнат билан кун кечиришга тезроқ киришишда руҳий жиҳатдан мадад беради. Улар ўртасидаги ўзаро ишончнинг йўқолмаслиги учун, агар йўқолган бўлса уни тиклаш учун халқимизнинг синалган қадриятлари ва зурур ҳолларда ислом дини йўналишидаги паял-насихатлардан фойдаланадилар.

8. Турмуш ўртоғи, фарзандлари ёки кекса ота-онаси билан мунтазам равишда нотинч яшаётган ҳамда оила-турмуш муносабатлари доирасида ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларни аниқлаш мақсадида ҳар бир оиланинг турмуш тарзи ва муҳит чуқур ўрганиб боради.

9. Худуддаги кам таъминланган оилаларни аниқлайди, уларга ўз даромадларини ошириш бўйича йўл-йўриқлар кўрсатади, кўшимча вақтбай, шунингдек уй шароитида ишлаш, хунар ўрганиш, касаначилик билан шуғулланиш бўйича имкониятлар яратиш чораларини кўради. Бундай оилаларга белгиланган тартибда ижтимоий ҳамда моддий ёрдам кўрсатилиши тўғрисида таклифлар киритади.

10. Хотин-қизлар маънаватларини ҳимоя қилади. Уларнинг ижтимоий ҳаётда, оилада маънавий-ахлоқий, шунингдек, руҳий муҳитни шакллантиришдаги, ёш авлодни тарбиялаш ишидаги мавқеини оширишга қаратилган кенг камровли ишларни амалга оширади.

11. Миллий қадриятларимизга зид ҳолда ахлоқ-одоб доирасида ноҳўя хатти-ҳаракатларга йўл қўяётган шахсларни, айниқса, аёлларни

аниқлаш ва уларга нисбатан тегишли чора-тадбирларни кўришда фуқаролар йиғинларига фаол кўмаклашилади.

12. Оилавий жанжаллар оқибатида юзага келган эр-хотин, ака-ука, опа-сингил, ота-она ва фарзанд, қайнона ва келин, кўни-қўшнилар ўртасидаги бузилган муносабатларни тиклаш чораларини кўради.

13. Ҳар бир аниқланган оила-турмуш муносабатлари доирасидаги жанжаллар бўйича қонуний чоралар кўрилишини таъминлайди.

14. Оилавий жанжалларнинг сабабларини аниқлайди ва уларни бартараф этиш бўйича зарур чора-тадбирларни амалга оширади.

15. Яраштириш комиссиялари ўз ишларини ҳар ой якунига кўра умумлаштириб, бу тўғрида манфаатдор ташкилотларга ахборот бериб боради.

Яраштириш комиссиясига фуқаролар йиғини раиси (оксоқоли) раислик қилади. Унинг таркибига хотин-қизлар кўмитаси раиси, милиция ҳудудий инспектори, вояга етмаганлар иши билан шуғулланувчи милиция инспектори, ҳудудаги мактабларнинг директорлари ёки уларнинг маънавий-маърифий тарбия ишлари бўйича ўринбосарлари, шунингдек, маҳаллада истикомат қилувчи намунали оилаларнинг бошлиқлари, имом-хатиблар, фахрийлар ва нуронийлар қиради.

Яраштириш комиссияси маҳаллада ижтимоий-маънавий муҳитга салбий таъсир кўрсатувчи омиллари аниқлайди ва уни бартараф этиш чора-тадбирларини амалга оширади.

Белгиланган вазифадан келиб чиқиб тўй, маъракаи ва улар олдидан ҳамда улардан кейин ўтказиладиган бошқа тадбирларни ортиқча дабдабаларсиз ўтказиш, ортиқча сарф-ҳаражатлар оила турмушида салбий из қолдириши, оилалардаги ижтимоий-руҳий муҳитнинг бузилишига олиб келиши мумкинлиги тўғрисида аҳоли орасида тушунтириш ишлари олиб боради ва ўз ишларини ҳар ой якунига кўра фуқаролар йиғини Кенгашига, ҳар чорак якуни бўйича маҳалла фуқаролар йиғинига ҳисобот бериб боради.

Кўриб турганингиздек битта яраштириш комиссияси ўзи бир неча комиссия вазифасини Низомдан келиб чиқиб қилади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлатнинг аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган вазифаларни ҳал этишдаги роли хусусида гапирганда аввалом бор Муҳтарам Президентимизнинг “Юксак маънавият-енгилмас куч” асарларида маҳалла ҳақида билдирган қуйидаги фикрлари ҳаммамиз учун дастуриламал деб ўйлайман.

Жумладан, мухтарам Президентимиз шундай деганлар: “Мустақиллик йилларида маҳалла ҳаёти билан боғлиқ кўплаб кадриятлар, удум ва анъаналаримиз қайта тикланиб, замон талаблари асосида бойиб бормоқда. Шу билан бирга, маҳалланинг ҳуқуқ ва ваколатлари кенгайтирилмоқда, улар бугун ўзини ўзи бошқариш идораси, ҳақиқий демократия дархонаси сифатида кенг кўламли фаолият олиб бормоқда. Давлатчилигимиз тарихида биринчи марта “маҳалла” тушунчаси Конституциямизга киритилиб, унинг жамият бошқарувидаги ўрни ва мақоми қатъий белгилаб қўйилди. Маҳалла бошқарувиغا бундай катта эътибор бугун мамлакатимизда олиб борилаётган сиёсатнинг халқчиллигидан далолат беради. Айни пайтда у юртимизда амалга оширилаётган “Кучли давлатдан – кучли жамият сари” деган тамойилнинг амалий ифодасидир”.

Маҳалла ўзини ўзи бошқаруви амалиёти ҳамда фуқаролик жамиятини қуриш тамойилларидан келиб чиқиб, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич давлат ҳокимияти вазифалари ўтказиб келинмоқда. Бу амалиёт ҳаёт тажрибасида ўзини тўла оқламоқда.

Кам таъминланган оилаларга ҳар ойда бериладиган моддий ёрдам аҳолини давлат томонидан ижтимоий ҳимоялашнинг бутунлай янги тури сифатида мамлакат ижтимоий ҳимоя сиёсатида биринчи мартаба жорий қилинди. Жорий этилган ижтимоий ҳимоянинг янгилиги шундан иборат бўлдики, унда муайян оилани кам таъминланган деб топиш масаласини маҳалла, қишлоқ, овул фуқароларининг йиғини мустақил равишда белгилайдиган ва ана шу оилга моддий ёрдам тайинлайдиган бўлди. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари 1994 йилнинг 1 октябридан бошлаб ҳар ойлик тўловлар тарзида моддий ёрдам кўрсатишни амалга ошира бошлашди. Шу билан маҳалла фуқаролар йиғинининг ижтимоий ҳимоя фаолияти шаклланишига дастлабки қадамлар қўйилди.

Бозор муносабатлари шаклланаётган шароитда болали оилаларга давлат йўли билан мадад беришни кучайтириш, бунда қонунийлик, ижтимоий адолат ва ошқораликни таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 10 декабрда “Болали оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш тўғрисида”ги 1657-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 декабрдаги 437-сонли қарори 2002 йил 25 январдаги 33-сон қарори таҳрири билан

тасдиқланган “Вояга етмаган болалари бўлган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида”ги Низом қабул қилиниб, болали оилаларга ижтимоий ёрдамнинг аниқ берилишини кучайтириш ва аҳолини ижтимоий ҳимоялашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари роли ва масъулиятини ошириш мақсадида, мазкур Фармон ва Низом асосида 16 ёшгача болалари бўлган оилаларга нафақаларни шундай нафақага мухтож оилаларгагина бериш фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан амалга ошириладиган бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 25 январдаги “Аҳолининг ижтимоий ҳимояга мухтож катламларини аниқ йўналтирилган тарзда қўллаб-қувватлашни кучайтириш тўғрисида”ги Фармони ижтимоий ҳимоя сиёсатининг навбатдаги қонуний ифодаси бўлди. Унга кўра, боласи икки ёшга тўлгунга қадар уни парвариш қилиш бўйича ишламайдиган оналарга маҳаллалар орқали бериладиган ойлик нафақалар миқдори 2002 йил 1 февралдан бошлаб энг кам иш ҳақининг 170 фоизи, 2003 йилнинг 1 январидан бошлаб эса, 200 фоизи миқдорига белгиланди. Шунингдек, 16 ёшгача болалари бўлган нафақа олувчи оилалар тоифаси кенгайтирилиб, умумтаълим мактабларида, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ўқийдиган 18 ёшгача болалари бўлган мухтож оилалар ҳам шу тоифага қўшимча равишда киритилди.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш комиссиялари самарадорлигини ошириш учун қуйидаги асосий қоидаларга амал қилиниши керак:

- ижтимоий адолатга сўзсиз катъий риоя қилиш;
- кўрсатилаётган ижтимоий ёрдамнинг манзилли бўлиши, ҳақиқатдан мухтож оилаларга берилишини таъминлаш;
- оилалар ва фуқаролар томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чораларига боқимандаларча ёндопишга йўл қўймаслик;
- оила аъзоларининг, айниқса болаларнинг моддий фаровонлигини оширишда оила масъулиятини ошириш, ҳар томонлама жисмоний ва маънавий ривожланиш, билим ва касб-ҳунур даражасини ошириш учун уларга зарур шарт-шароитлар яратиш.

Оилалар ва фуқаролар томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш чораларига боқимандаларча ёндашишга йўл қўймаслик қонидасидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да кўрсатилганидек маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий

бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш даркор. Бунинг учун:

1. Маҳалла аҳолисининг манфаатларини яна ҳам тўлиқроқ таъминлаш мақсадида қонунчилик ва норматив-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлаш.

2. Маҳаллада ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмани янада ривожлантириш асосида турмуш сифатини ва бандлик даражасини ошириш.

3. Фуқаролар соғлигини муҳофаза қилишни яхшилаш, аҳолининг тиббий маданиятини ошириш, таълим тизимини янада ривожлантириш, унинг даражаси ва сифатини ошириш керак бўлади.

Фуқаролар йиғинлари фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялари таркиби асосан маҳалла ҳудудидаги фаол, ҳаётий тажриба ва обрў-эътибор, ҳурматга эга бўлган фуқаролардан ва зарур ҳолларда маҳаллий давлат ҳокимияти идоралари вакилларида иборат бўлади.

Амалдаги қонунчилик ҳужжатларида республикамизнинг барча фуқаролар йиғинларида тафтиш, яраштириш ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш комиссияларининг фаолият олиб боришлари белгилаб қўйилган. Ушбу комиссиялар фаолияти билан боғлиқ масалалар ҳар бир маҳаллага хос бўлиши билан бирга доимийлик характериға ҳам эгадир.

2007 йилда Ўзбекистон Республикаси “Маҳалла” хайрия жамғармаси томонидан ишлаб чиқилиб, жойларға етказилган “Маҳалла фуқаролар йиғини тизимининг намунавий тузилмаси ва иш юритиш услублари” китобчасида фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссияларнинг намуналари келтирилган.

Жойларда тузилган комиссиялар фаолияти ўрганилганда комиссиялар барча фуқаролар йиғини йиғилишларида тузилганлиги, раис ва аъзолари фуқаролар йиғини йиғилишларида сайланганлиги маълум бўлди.

Баъзи маҳалла фуқаролар йиғинларида “Ариза ва шикоятлар билан ишлаш”, “Ишға жойлаштириш”, “Мудофаз ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш”, “Ҳомийлик кенгаши комиссияси”, “Маҳалла фуқаролар йиғини кенгаши ҳамкорлиги комиссияси” тузилган.

Низомлари ишлаб чиқилган **Яраштириш** (Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 19 апрелдаги 180-сон қарори билан тасдиқланган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузурдаги яраштириш комиссиялари тўғрисида Низом”), **Ижтимоий** (Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 24 августдаги 434-сон қарори билан тасдиқланган “Қам таъминланган оилаларни ҳисобға олиш, уларға моддий ёрдам тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида Низом”, 1996 йил 10 декабрдаги 437-сон қарори билан тасдиқланган “Вояға етмаган

болалари бўлган оилаларга нафақалар тайинлаш ва тўлаш тўғрисида Низом” ва Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 14 мартда рўйхатга олинган 1113-сонли “Ишламаётган оналарга болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича ҳар ойлик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида Низом”), **Хотин-қизлар билан ишлаш** (Мазкур комиссиянинг намунавий Низоми “Маҳалла” жамғармаси республика бошқаруви ва Хотин-қизлар қўмитаси билан биргаликда ишлаб чиқилган), **Ёшлар билан ишлаш** (Мазкур комиссиянинг Низоми 2008 йил 16 апрелда “Маҳалла” жамғармаси республика бошқаруви ва “Камолот” ЁИХ Марказий кенгашининг қўшма қарори билан тасдиқланган) комиссияларидан бошқа комиссиялар ўз Низомларига эга эмас.

Шундан келиб чиқиб, ҳозирда фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича қуйидаги комиссияларни ташкил этиш режалаштирилмоқда:

Маънавият тарғибот комиссияси. Бу комиссия маҳаллаларда фуқароларнинг ҳуқуқий билими, маънавияти, маданиятини ривожлантириш, уларнинг ижтимоий фаолиятини ҳамда давлат ислохотларини қабул қилиш ва жойларда амалга ошириш жараёнларида очик ва фаол қатнашишларини таъминлаш учун алоҳида гуруҳлар билан тадбирлар, давра суҳбатлари, учрашувлар ташкил қилади. Ҳуқуқий тарғибот муассасалари билан самарали ҳамкорлик ўрнатади. Ёшлар тарбияси, миллий қадриятларимиз, ватанпарварлик ҳиссиётларини ҳар бир фуқаро онгига сингдиришга эришади. Ёшларни спорт билан шуғулланишларига имконият яратиб, оилавий спортни ривожлантириш ва маҳалла ҳудудда спорт иншоотларини қуриш ва улардан маҳалла аҳолисининг самарали фойдаланишига кўмаклашади.

Оммавий-сиёсий, маънавий-маърифий, маданий, спорт тадбирларини ва бошқа тадбирларни ўтказишда маҳаллий давлат ҳокимияти органларига кўмаклашади.

Жамоатчилик назоратини амалга ошириш комиссияси. Қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг, шунингдек ўз қарорларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

тегишли ҳудуддаги ерларнинг фойдаланилиши ва муҳофаза этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

савдо ва маиший хизмат кўрсатиш корхоналарининг иши, савдо ва фуқароларга хизмат кўрсатиш маданияти қоидаларига риоя этилиши устидан назорат амалга оширилишига кўмаклашади;

аҳоли пунктлари, сув таъминоти манбалари, турар жойлар,

мактаблар ва бошқа таълим муассасаларининг санитария ва экология ҳолати устидан назорат амалга оширилишига кўмаклашади;

ёнғинга қарши хавфсизлик талабларига, жониворларни сақлашга оид ветеринария қоидаларига риоя этилиши устидан назорат амалга оширилишига кўмаклашади;

иморатлар қуриш ҳамда ҳовлилар ва уйлар атрофидаги ҳудудларни ораста сақлаш қоидаларига риоя этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

давлат органлари ва уларнинг раҳбарлари томонидан фуқароларнинг муурожаатлари бажарилишини назорат қилади.

Яраштириш комиссияси. Яраштириш комиссияси мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, фуқароларнинг оилада ва маҳаллаларда тинч-осойишта, ҳамжихатликда яшашлари, оилавий низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, ёш авлодни соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, аҳоли саломатлиги ва соғлом турмуш тарзини миллий ва маънавий кадриятларимизга таянган ҳолда кенг тарғиб этиш орқали маънавий муҳит барқарорлигини таъминлаш мақсадида тузилган.

Рўйхатдан ўтмаган диний ташкилотлар фаолият кўрсатишининг олдини олиш, фуқароларнинг диний эътиқод эркинлиги ҳуқуқларига риоя этилишини таъминлаш, диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўради, виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши билан боғлиқ бўлган бошқа масалаларни кўриб чиқади.

Тегишли ҳудудда жамоат тартибини таъминлашда, шу жумладан фуқароларнинг келиши ва кетишини ҳисобга олдинги ташкил этишда, ўсмирлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ишида, вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга кўмаклашади.

Ҳазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларни ижтимоий-меҳнатга тиклаш ва жиноятчиликнинг олдини олишга доир тадбирларни ижтимоий мослашув марказлари билан биргаликда амалга оширади.

Илгария судланган ҳамда ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бошқа шахсларга тарбиявий таъсир ўтказилади.

Яраштириш комиссиялари ҳудуддаги оилаларнинг барпо этилиши, тўйлар, шунингдек, тўйлар олдидан ва тўйдан кейинги тадбирларнинг ўтказилиши, оилалардаги ижтимоий-руҳий вазиятнинг мўтадил бўлиши учун масъул бўлган асосий тузилмадир.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш комиссияси. Маҳаллалар томонидан бутунги кунда кам таъминланган оилаларга моддий ёрдам ва

вояга етмаган болалари бўлган оилаларга ҳамда ишламаётган оналарга болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича нафақалар тайинлайди.

Хотин-қизлар билан ишлаш комиссияси. Хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилади, уларнинг жамиятдаги ўрнини юксалтириш, фарзандлар тарбиясидаги маъсулияти ва билимларини оширишга кўмаклашади.

Хотин-қизларнинг соғлигини сақлаш, соғлом оилани шакллантириш, аёллар ва оила спортини ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқади ва амалга оширади.

Бошқаларнинг парвариши ва ёрдамга муҳтож кекса фуқароларга пафелик (патронажлик) ёрдамини уюштиради.

Ёшлар ва вояга етмаганлар билан ишлаш ҳамда спорт ишлари бўйича комиссия.

Маҳаллаларда ёшларнинг ижтимоий-сиёсий оягини ошириш, билим доирасини кенгайтириш, жисмоний чиниқтириш, иш билан банд бўлишига кўмаклашиш, ҳарбий хизматга тайёрлашда оилаларга ва давлат органларига яқиндан ёрдам бериш.

Вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича жамоатчилик ишларини ташкил этади, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар ҳақидаги маълумотларни васийлик ва ҳомийлик органларига тақдим этади, шунингдек бундай болаларни тегишли давлат муассасаларига жойлаштиришга кўмаклашади.

Спорт тадбирларини ва бошқа тадбирларни ташкил қилади ва ўтказди, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига шу масалада кўмаклашади.

Экология ва табиатни муҳофаза қилиш, ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш комиссияси. Ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари юзасидан аҳоли ўртасида ташвиқот-тарғибот ва амалий ишларини олиб боради.

Аҳолининг уйлари, ҳовлилардаги биноларни, ҳовлилар ва уйлар атрофидаги ҳудудларни ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш ва ораста сақлаш, болалар ва спорт майдончаларини жиҳозлаш, йўллар, кўприклар, кўчалар, йўлкалар, коммунал тармоқларни қуриш, қайта қуриш, таъмирлаш ва яроқли ҳолда сақлаш, тарих ва маданият ёдгорликларини, қабристонларни таъмирлаш ишларида ихтиёрийлик асосида қатнашишларини ташкил этади.

Ўз ваколати доирасида тегишли ҳудудда жойлашган корхоналар,

муассасалар, ташкилотлар раҳбарлари билан ҳудудни ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш ва экологияга қаратилган ишларни ташкил қилади.

Ҳудудда аҳоли томорқаларидан самарали ва оқилона фойдаланилишини таъминлаш юзасидан ташвиқот-тарғибот ва амалий ишларини олиб боради.

Тегишли ҳудуддаги ерларнинг фойдаланилиши ва муҳофаза этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади.

Маҳаллада тадбиркорлик, оилавий бизнес ва касаначиликни ривожлантириш ишлари бўйича комиссия. Мазкур ҳудудда яшовчи фуқароларни иш билан таъминлашга кўмаклашади.

Мулкдорлар ва тадбиркорларнинг ҳамкорлигини таъминлаш, кичик корхоналар очиш, оилавий бизнес ва касаначиликни ривожлантириш, миллий хунармандчилик устахоналарини тузиш ва янги иш жойлари очиш ишларни ташкил қилишда кўмаклашади.

Савдо ва маиший хизмат кўрсатиш корхоналарининг иши, савдо ва фуқароларга хизмат кўрсатиш маданияти қондаларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширилишига кўмаклашади.

Деҳқон ва фермер хўжалиklarини ривожлантиришга кўмаклашади.

Барча комиссияларнинг низом лойиҳалари ишланмоқда.

Хулоса ўрнида шунини айтиш жоизки, фуқаролар йиғинлари ҳузуридаги асосий фаолият йўналишлари бўйича комиссиялар фаолиятини тартибга солиб турувчи низомларни такомиллаштириш, шунингдек комиссиялар таркибини ўз хоҳиши бор, йиғин ҳудудида истиқомат қилаётган обрўли, аҳолига ўз таъсирини ўтказа оладиган фуқароларни (масалан, ҳожи ота-оналар) жалб этиш лозим.

Шуни унутмаслигимиз керакки, келажагимиз пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқимизнинг эртанги кунни қандай бўлиши фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ.

Бунинг учун ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида аввало шахсни кўриши зарур. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш — таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим, деб қабул қилишимиз керак. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади. Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдаё ажратиб бўлмайди — бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси.

Бу ҳақда фикр юритганда, мен Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё ҳалокат, ё саодат — ё фалокат масаласидир» деган чуқур маъноли сўзларини эслайман. Буюк маърифатпарвар бобомизнинг бу сўзлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги вақтда ҳам биз учун шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарб аҳамият касб этади.

И. КАРИМОВ

Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада ҳушёрлик ва сезирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб қўйдиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўзрилган ва улардан озикланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир-оқибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин.

Ўзбекистонда халқ таълими ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳамда давлат сиёсатининг моҳияти, мақсади, асосий йўналиш ва босқичлари

1997 йил 29 августда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да таълим тизимини тубдан

ислоҳ қилишнинг давлат сиёсати ишлаб чиқилди. 1997 йил 6 октябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Таълим-тарбия ва Кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш, баркамол авлодни вояга етказиш тўғрисида»ги фармони билан «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни ҳаётга татбиқ этиш ишлари давлат сиёсатининг устувор йўналиши қилиб белгиланди.

Давлат ҳокимиятининг вужудга келиш жараёнининг бошидаёқ давлатни ким ёки кимлар бошқариши масаласи ечимини тез суръатда топишни тақозо этади. Давлат ҳокимиятининг тузилиш жараёнида уни бошқарадиган одамлар гуруҳи ҳам шакллана боради. Демак, бу икки жараён давлат ҳокимиятининг тузилиши ҳамда уни амалга оширадиган ижтимоий-сиёсий гуруҳнинг шаклланиши бир-бири билан боғлиқликда ёнма-ён содир бўлади. Шундай қилиб, давлат ҳокимиятининг вужудга келиши уни амалга оширадиган мутахассис кадрлар корпуси шаклланиши заруриятини туғдиради. Ўз навбатида мазкур зарурият туфайли тайёрланган кадрлар давлат ҳокимиятининг изчил ва омилкор амал қилиш динамикасини таъминлаб беради.

Давлат ҳокимиятининг амал қилиш кўлами кенгайиб борган сари, жамиятни сиёсий бошқариш мураккаблашиб ва чуқурлашиб боради. Бунинг учун одамларни тайёрлаш, танлаш, уларни жой-жойига қўйиш даркор. Албатта, кадрлар масаласи билан шугулланиш ва уни ҳал қилиш режаларини амалга ошириш давлат ҳокимияти кадрлар сиёсатининг асосий мазмунини ташкил этади.

Кадрлар масаласи ва уни ҳал қилиш жараёнида ўтказиладиган кадрлар сиёсати ҳар қандай давлат ҳокимияти воситасида жамиятни бошқаришнинг энг муҳим ва долзарб вазифаларидан биридир. Давлат ҳокимиятининг муттасил самарали ишлаб туришини таъминлашга хизмат қиладиган кадрлар сиёсатини манфаатдорлик ва тезкорлик руҳида шакллантириб ишга солмаган жамият илгарига қараб бир қадам ҳам ташлай олмайди, бундай жамиятни бошқариб ҳам бўлмай қолади. Шунинг учун ҳам Кадрлар сиёсатининг моҳияти, асосий мазмуни, йўналишлари, муҳим ақидалари, стратегия ва тактикаси муаммолари сиёсатшунослик назарияси ва амалиётининг улкан аҳамиятга молик бўлган таҳлил ва тажриба объекти бўлиб хизмат қилади. Шу боис кадрлар сиёсатининг моҳият ва мазмунини англаш жуда муҳимдир.

Мактабгача таълим-тарбия, умумий ўрта таълим, ўрта махсус ва олий таълим-тарбия ишларининг барчаси бир-бири билан узвий боғланиб кетган бўлиб, уларнинг барча бўғинларида йўлга қўйилган таълим-тарбия ишларининг асосий мазмуни давлат ҳокимиятининг туб манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган.

Ўзбекистонда Кадрлар тайёрлаш сиёсатининг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий-ахлоқий тараққиётни юксалтиришга мўлжалланган стратегик йўлини амалга ошириш халқ хўжалигининг барча тармоқларини етук, ватанпарвар, миллатпарвар, фидойи, ҳалол, пок мутахассис кадрлар билан таъминлаш вазифасини ифода этади.

Ҳозирги даврда ўтказиладиган кадрлар сиёсатининг яна бир муҳим томони шундаки, ташқи иқтисодий муносабатларни тубдан янгилаш учун зарур бўлган тadbиркор мутахассис кадрлар тайёрлаб, бу тармоқка жойлаштирилмоқда.

Республикада олиб борилаётган кадрлар сиёсатининг барча йўналишлари босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Айниқса, юқори маалакали мутахассислар тайёрлаш сиёсати ёки давлат ҳокимиятининг «мактаб сиёсати» устувор равишда амалга оширилмоқда.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг биринчи босқичида белгиланган асосий вазифалардан бири, бу – умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш эди. Умумий ўрта таълим бўйича 23 та ўқув фанидан давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилиб, 1998–1999 ўқув йилида республикадаги 346 та мактабда тажриба-синов ўтказилди. Синов натижалари асосида такомиллаштирилган давлат таълим стандартлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 16 августдаги 390-сонли қарори билан тасдиқланди ва 1999–2000 ўқув йилидан эътиборан янги ўқув дастурлари билан биргаликда босқичма-босқич ўқув-тарбия жараёнига жорий этилмоқда.

2001 йилга келиб Республикадаги 6742 та мактабгача таълим муассасасида 610 мингга яқин кичкинтой фарзандларимиз таълим-тарбия олмақда. Уларга 64 мингга яқин ўқитувчи ва тарбиячлар устозлик қилмоқдалар.

Бугунги кунда мамлакатимизда умумтаълим мактабларининг сони 9860 тани, шу жумладан алоҳида махсус фанларга ихтисослашган ўқув дастурларини чуқур ўргатадиган мактаблар 3147 тани, гимназиялар 195 тани, лицейлар 326 тани, умумий ўқувчилар сони 6 млн.га яқинни ташкил қилади. 2001 йилнинг сентябригача ўқув тизими 11 йилликка асосланиб, тузилмавий жиҳатдан 3 қисмга бўлинган эди: бошланғич таълим – 4 йил; тўлиқсиз ўрта маълумот олиш – 9 йил; тўлиқ ўрта маълумот олиш – 11 йил. Эндиликда эса $9+3=12$ йиллик тизими йўлга тушмоқда. Умумтаълим мактабларида 450 минг нафар олий маълумотли (70-75 фоиз) ва ўрта махсус (20–25 фоиз) таълимга эга ўқитувчилар ишламоқда.

Бугунги кунга келиб мамлакатимизда қатор олий ўқув юртлиари

қошида 5 та гимназия, 16 та лицей-интернат, 11 та лицей, 47 та академик лицей ёшларга таълим бермоқда («Ўзбекистон овози», 2001 йил, 12 апрель).

2001 йилга келиб Ўзбекистонда 61 та олий ўқув юрти, жумладан (20 та университет) олий ва халқ таълими вазирликларида бевосита 8 та педагогик ихтисосликдаги университет ва институтлар, 3 та тиббиёт институти филиаллари фаолият кўрсатмоқда. Бу олий ўқув юртларида 18486 нафар профессор-ўқитувчилар (уларнинг 1462 нафари фан доктори, 7201 нафари фан номзодлари) меҳнат қилмоқда («Маърифат», 2001 йил, 27 июнь). Миллий дастурга мувофиқ 4 йиллик бакалаврият ва 2 йиллик магистратура орқали олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг замонавий тизими яратилди. 2000-2001 ўқув йилида олий ўқув юртларида 166 мингдан ортиқ талаба, фақат кундузги бўлимларда эса жами 141 минг 841 нафар талаба таҳсил олди.

Кадрларни тайёрлаш билан бирга уларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш сиёсати ҳам кўпиб олиб борилаётганлиги алоҳида диққатга сазовордир, сўнгги йилларда кадрларни қайта тайёрлаш ва улар малакаларини ошириш тизими тубдан қайта қурилиб, етук мутахассис кадрлар жамланган йирик шаҳарларда мужассамлаштирилди. Олий педагогика институти, Олий техника педагогикаси институти, Олий иқтисодий таълими институти каби марказларнинг очилиши кадрлар сиёсатининг бу соҳадаги муҳим босқичи бўлиб, ягона узлуксиз миллий таълим тизими барпо этилди. Кадрлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида 23 институт, 16 факультет, 4 марказ ва 14 курслар мавжуд. Хусусан, Республика Педагогика малака ошириш институтлари 18 та бўлиб, уларда ҳар йили 80 минг ўқитувчи ўз малакаларини турли фанлар бўйича оширмоқда («Туркистон», 2000 йил, 27 сентябрь).

Давлат ҳокимиятининг кадрлар сиёсатида иқтидорли ёшларни хорижий мамлакатларнинг етакчи ўқув, илмий марказлари ва фирмаларига ўқишга ҳамда стажировкага юбориш ижобий аҳамият касб этмоқда. Ўтган давр мобайнида (1997 йилдан буён) «Умид» йўлланмаси билан 785 нафар иқтидорли талаба хорижий мамлакатлар АҚШ, Германия, Франция, Буюк Британия, Италия, Канада ва бошқа мамлакатларга бакалаврлик ва магистрлик даражасини олиш учун ўқишга юборилди.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

1. Таълим ва тарбиянинг инсонпарвар, демократик характерда эканлиги.
2. Таълимнинг узлуксизлиги ва изчиллиги.

3. Умумий ўрта, шунингдек ўрта махсус, касб-хунар таълимининг мажбурийлиги.

4. Ўрта махсус, касб-хунар таълимининг йўналишини: академик лицейда ёки касб-хунар коллежида ўқишни танлашнинг ихтиёрийлиги.

5. Таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги.

6. Давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун очиклиги.

7. Таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ёндашув.

8. Таълимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш.

9. Таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини уйғунлаштириш.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари:

1) шахс;

2) давлат ва жамият;

3) узлуксиз таълим;

4) фан;

5) ишлаб чиқариш.

Таълим-тарбия соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»га мувофиқ қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. **Биринчи босқич** – ўтиш даври бўлиб, у 1997–2001 йилларни ўз ичига олди. Давлат томонидан бу босқични амалга ошириш учун қўшимча 65 млрд. сўм сарфланди.

2. **Иккинчи босқич** – 2001–2005 йилларни ўз ичига олади.

3. **Учинчи босқич** – 2005 ва кейинги йилларни ўз ичига олиши мўлжалланган.

Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш йўлида

Ҳуқуқ соҳаси - бу ўзига хос ижтимоий муносабатларнинг муайян соҳасини тартибга солувчи махсус ҳуқуқ нормалари ва ҳуқуқ институтларининг йиғиндисидир. Масалан, молиявий муносабатлар - молия ҳуқуқи соҳаси билан, меҳнат муносабатлари меҳнат ҳуқуқи соҳаси билан тартибга солинади.

Ҳуқуқ соҳаси ҳуқуқ тизимининг асосий ва мустақил бўғинидир. Демак, ҳуқуқ нормалари йиғиндисидан ҳуқуқ институтлари, ҳуқуқ институтлари йиғиндисидан ҳуқуқ соҳалари ва ҳуқуқ соҳалари йиғиндисидан ҳуқуқ тизими ташкил топади.

Ҳуқуқ соҳаси

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқ тизими ҳуқуқнинг қуйидаги асосий соҳаларини ўз ичига олади:

- Конституциявий ҳуқуқ;
- Фуқаролик ҳуқуқи;
- Маъмурий ҳуқуқ;
- Меҳнат ҳуқуқи;
- Оила ҳуқуқи;
- Ер ҳуқуқи;
- Аграр ҳуқуқ;
- Экология ҳуқуқ;
- Молия ҳуқуқи;
- Жиноят ҳуқуқи;
- Фуқаролик-процессуал ҳуқуқ;
- Жиноят-процессуал ҳуқуқ;
- Халқаро ҳуқуқ ва бошқалар.

Конституциявий ҳуқуқ суверенитет, давлат ҳокимиятини ташкил этиш принциплари, фуқаролик масалалари, маъмурий ҳудудий тузилиш, ташқи сиёсат, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, бурчлари, давлат органлари тизими, сайлов тизими каби ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Конституциявий ҳуқуқ соҳаси 9-синфда алоҳида фан сифатида ўрганилади.

Маъмурий ҳуқуқ - давлатни бошқариш, ижроия ҳокимият соҳаси, Вазирлар Маҳкамаси, яъни ҳуқуқат фаолияти, ижроия ҳокимиятнинг бошқа органларида юзага келадиган муносабатларни тартибга солади. Маъмурий ҳуқуқ ўз номидан кўриниб турибдики, “маъмур” (“бошқарувчи”) деган сўздан келиб чиққан. Бу соҳа бошқарувчи ва бошқарилувчилар ўртасидаги муносабатларни тартибга солади.

Масалан, мактаб директори билан ўқитувчи, прокурор билан прокурор ёрдамчиси ва ҳоказолар.

Фуқаролик ҳуқуқи - давлат, фуқаролар (жисмоний шахслар), юридик шахслар (корхона, муассаса, ташкилот) ўртасидаги мулкӣ ва у билан боғлиқ бўлган шахсий номулкӣ муносабатларни тартибга солади.

Ер ҳуқуқи - ерга эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солади.

Азрар ҳуқуқ - қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ва қайта ишлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солади.

Оила ҳуқуқи - фуқароларнинг никоҳда бўлиш шартлари, болалик, оналик ҳамда оталикни ҳимоя қилиш, эр-хотин, ота-оналар, фарзандлар ва оиланинг бошқа аъзолари ўртасидаги шахсий ва мулкӣ муносабатларни, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, ота-оналар, фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, никоҳни бекор қилиш асослари, фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) тартибини ва бошқа оилавий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндисидир.

Меҳнат ҳуқуқи - меҳнат жараёнидаги ишга кириш, бошқа ишга ўтиш, меҳнат шартномаси ва уни бекор қилиш, иш вақти, дам олиш вақти, иш ҳақини белгилаш тартиби, меҳнат муҳофазаси, меҳнат низолари, ёшлар, аёллар ҳуқуқини муҳофаза қилиш ва бошқа муносабатларни тартибга солади.

Экология ҳуқуқи - жамият билан табиат ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқ соҳаларидан биридир.

Экология ҳуқуқи Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиат ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш, экологик ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик асослари билан боғлиқ муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солади.

Молия ҳуқуқи - Ўзбекистон Республикаси давлатининг молия соҳасида ўрнатган ҳуқуқий қоидалар ва қонулар йиғиндисидир. Молия ҳуқуқи давлатнинг пул ресурсларини махсус ташкил этилган органлар воситасида тўплаш, тақсимлаш, кредит, сугурталарни назорат қилиш, ҳисоб-китобини ташкил этиш, банк ва омонат кассаларига раҳбарлик қилиш масалаларини тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндисидир.

Жиноят ҳуқуқи - қандай ижтимоий хавфли қилмишларнинг жиноят эканлигини ва уларни содир этганлик учун қандай жазолар

тайинланиши мумкинлигини белгилаб берувчи нормаларни тартибга солади.

Фуқаролик-процессуал ҳуқуқи - суд томонидан фуқаролик ишлари курилайётганда, томонларнинг ҳуқуқ ва бурчларини белгилайдиган ҳуқуқий нормалар йиғиндисидир.

Жиноят процессуал ҳуқуқи - суд, прокуратура, тергов органларининг жиноятчини жиноий жавобгарликка тортили ва жазо тайинлаш фаолиятини ва жиноий ишларни куриш тартибини белгилайдиган ҳуқуқий нормалар йиғиндисидир.

Халқаро ҳуқуқ - унинг принциплари ва нормалари давлатлар, халқаро ташкилотлар ва ушбу ҳуқуқнинг бошқа субъектлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солади.

Ҳар бир ҳуқуқ соҳалари асосида юридик фанлар мавжуд бўлиб, бу соҳалар умумий ўрта мактабнинг 9-синфида, академик лицей, касб-хунар коллежлари ҳамда олий таълимнинг юридик институтларида чуқур ўрганилади. Ушбу ҳуқуқ соҳаларининг биринчи манбаъ Конституция ва ўз соҳаларига мос Ўзбекистон Республикасининг Кодекслари, қонунлари ва бошқа манбалардан иборат.

Таянч иборалар:

Жамият - (арабча “жамият” - жамланган, бирлашган), деган маънони билдиради.

Кенг маънода: тарихан қарор топган, муайян эҳтиёж ва манфаатлар асосида ўзаро бирлашган гуруҳлар синфлар, қатламлар фаолиятларининг мажмуидир.

Тор маънода: ижтимоий муносабатларнинг муайян шаклидир.

Уруғ бу экзогамия никоҳ тартиби ва қариндошликнинг бир томонлама (ота ёки она томонидан) ҳисобланиши билан, жамоавий меҳнат, ҳудуднинг умумийлиги, ном ва одат эътиқоднинг бирлиги, ижтимоий ҳаётдаги демократик талаб ва тартиблари билан таърифланади.

Давлат инсон манфаатлари ва ҳуқуқлари, унинг тинч-тотув ҳаёти ва келажагини ташкил этиш ва ҳимоялаш каби улуғвор мақсадларга хизмат қилувчи ташкилотдир.

Давлат бу - муайян ҳудудни ишғол этган ва ягона ҳокимиятга уюшган халқдир, давлат бу - инсонларнинг яшаш қондаси шакли.

Давлатнинг шакллари деганда, ҳокимиятнинг ташкил этилиши, унинг ички тузилмаси ва ҳокимиятни амалга оширишнинг асосий усуллари тушунилади.

Монархия олий давлат ҳокимиятни монарх ифодалайдиган

бошқарув шакли бўлиб, у одатда тахтга меросхўрлик эгалик қилади, баъзан эса умрбод сайланади.

Жамоат бирлашмалари нормалари - барча ташкилотлар ўртасидаги, шунингдек, бу ташкилот аъзолари ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи хулқ - атвор қоидаларидир.

Ахлоқ нормалари инсон ҳаёти билан чамбарчас боғланиб кетган, инсон онгида жуда узоқ йиллар мобайнида шаклланган туйғулар - эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик, бурч ва масъулият, адолат ва ноҳақлик, меҳрибонлик ва шавқатсизлик, ҳурмат ва ҳурматсизлик қабиладарга мос равишда ўрнатилган хулқ-атвор қоидаларидир.

Ҳуқуқ бу давлат томонидан ўрнатилган ва қўриқланидиган, ҳамма учун мажбурий бўлган яшаш қоидалари йиғиндисиدير.

Ҳуқуқ тизими - бу жамиятдаги мавжуд ҳуқуқ нормаларининг бир бутун воқелик сифатида ҳаракатланиши, ҳуқуқ нормалари ва соҳаларини муайян изчилликда, ўзаро узвий алоқадорликда жойланишидир.

Ҳуқуқ нормаси - бу ҳуқуқ тизимининг энг асосий, дастлабки элементиدير. **Ҳуқуқ институтлари** - бу ўзаро боғланган, бир турдаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар гуруҳидан иборат. **Ҳуқуқ соҳаси** - бу ўзига хос ижтимоий муносабатларнинг муайян соҳасини тартибга солувчи махсус ҳуқуқ нормалари ва ҳуқуқ институтларининг йиғиндисидир.

Ҳуқуқ манбаи давлат иродасини муайян ҳуқуқий норматив ҳужжатлар, конун актларида ифодалаш, баён қилиш усули ва шаклидир.

Ҳуқуқ ва ҳуқуқий онг

Ҳуқуқий онг деганда жамиятда қишлоқларнинг ҳуқуқ тўғрисидаги қарашлари тушунилади. Ҳуқуқий онг ҳуқуқий нормаларни қабул қилиш, уларни амалда қўллаш учун хизмат қилади. Ҳуқуқий онг – ҳуқуқий психология ва ҳуқуқий мафкурадан иборат.

Ҳуқуқий психология бу ҳуқуқий хис-туйғулар, ҳуқуқий одатлар, анъаналар йиғиндисидир.

Ҳуқуқий мафкура бу ҳуқуқий ғоялар, назариялар, тушунчалар, принциплар йиғиндисидир.

Ҳуқуқий онг яхлит ижтимоий онг тизимига унинг алоҳида элементи сифатида киради. У ижтимоий турмушнинг мураккаб таркибида алоҳида ижтимоий ҳодиса бўлганлиги сабабли мафкуравий ва сиёсий қарашларнинг таъсирига учрайди. Ҳуқуқий онгнинг амалий функцияси икки йўл билан рўёбга чиқади:

- ҳуқуқий онг ҳуқуқ нормаларининг ғоявий манбаи бўлади;
- у одамларнинг хулқ-атворида мафкуравий ва психологик таъсир кўрсатади.

Хукукий онг хукукий устқурманинг етакчи элементи ҳисобланади, унга шунингдек хукукий онг, хукукий муносабатлар, юридик нормаларни қўллаш ҳужжатлари, конунчилик, ҳуқуқ-тартиботлар киради. Хукукий онг давлат белгилаб қўйиши керак бўлган умумий аҳамиятга молик хулқ-атвор қоидаларига бўлган эҳтиёж жамият, ижтимоий гуруҳ, индивид томонидан англаб олиниши ҳам, шунингдек амалдаги хукукий тартибнинг адолатли эканлиги, ҳуқуқни янада ривожлантириш истикболлари, йўналишлари баҳоланишини ҳам ўз ичига олади.

Хукукий онг таркибига зарур тарзда учта дастлабки элемент киради:

- хукукий тушунчалар;
- хукукий ҳис – туйғулар;
- хоҳиш ирода.

Ҳар бир элемент хукукий онгни келтириб чиқарган эҳтиёжга хизмат қилишда ўз ҳолича қатнашади ва хукукий онгнинг амал қилиши жараёнида ўзига хос бўлган алоҳида ролни бажаради. Хукукий онг ҳуқуқ билан муштарак табиатга эга ва у жамият, турли ижтимоий гуруҳнинг объектив равишда келиб чиққан эҳтиёжлари ҳамда манфаатларининг бевосита таъсири остида шаклланади, ўзгариб бораётган объектив шарт-шароитлар ва жараёнлар таъсири остида доимий ривожланади. Хукукий давлат томон илгарилаб борган сари хукукий нормалар эмас, балки айнан хукукий онг ижтимоий жиҳатдан хулқ-атворни рағбатлантирувчи сифатида намоён бўлади.

Хукукий онгни ва юксак хукукий маданиятни шакллантириш хукукий таъсир кўрсатиш механизмнинг самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Маълумки, жамиятда яшаб туриб, ундан ҳоли бўлиш мумкин эмас. Шу сабабли, ижтимоий мажбуриятларни ихтиёрий ва онгли равишда бажариш – демократияни янада ривожлантириш, ижтимоий интизомни мустаҳкамлаш, инсонни тарбиялашнинг зарур шартидир.

Хукукий билимлар, билиш натижаси сифатида, хукукий онгнинг асосини ташкил этади. Шу сабабли, ҳуқуқ нормаларида мустаҳкамлаб қўйилган хулқ-атвор қоидалари фуқароларга албатта маълум бўлиши, улар томонидан тушунилган ва англаб олинган бўлиши шарт. Айни вақтда, ҳуқуққа хукукий онгнинг бир элементи деб қараш хукукий билимларнинг ҳажми ва теранлигига катта таъсир кўрсатади. Бу элемент хукукий онг мазмуни ва даражасининг асосий кўрсаткичидир. Фуқаронинг бутун хулқ-атвори ижтимоий хукукий воқеликка муносабатнинг намоён бўлиш шаклидир.

Қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот

Жамиятда қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот бир-бири билан узвий боғлиқдир. Ҳуқуқий демократик давлат қуриш учун мустаҳкам пойдеворни яратишда фақат яхши қонунларнинг қабул қилинишининг ўзи кифоя эмас. Қонун-ҳуқуқий давлатнинг пойдевори бўлса, қонунийлик ҳуқуқий давлатнинг асосий тамойили шартидир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти ўзининг асарларида, нутқларида қонунийлик масаласига, қонунларнинг ижросига жуда катта эътибор беради ва бу масаланинг муҳимлигини таъкидлайди. Қонунийлик бир неча принциплари мавжуд. Улар:

- қонуннинг устунлиги;
- фуқароларнинг қонун олдида тенглиги;
- қонунийликнинг ягоналиги;
- қонунийликнинг мақсадга мувофиқлиги;
- қонунийликнинг демократия билан боғлиқлиги;
- қонунийликда халқ иштироки;
- юридик нормаларни бузганлик учун барча субъектларнинг жавобгарлиги ва бошқалар киради.

Қонунийлик ҳуқуқий тартибот орқали амалга оширилади. Ҳуқуқий тартибот жамоа тартиботининг бир қисми бўлиб, у фақат ҳуқуқий нормалар орқали амалга оширилади ва кишилар ўртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Чунки қонунларни бузиш, уни ижро этмаслик, қонунларни турли йўллар билан айланиб ўтишга уриниш давлатни обрўсизлантиради, тараққиётга тўсқинлик қилади.

Қонунийлик деганда, барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан амалдаги қонунлар ва норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг бажарилиши тушунилади. Қонунийликнинг асосий вазифаси давлат ва ижтимоий тузумни мустаҳкамлаш, бозор иқтисодиётига ўтаётган ҳозирги вақтда мулкнинг турли шакллари кўриқлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва бурчини мустаҳкамлашдан иборат.

Жамиятда қонун муқаддас нарсага айлангандагина мақсадга эришиш мумкин.

Қонунга итоаткорлик ҳуқуқий маданиятнинг зарурий унсури бўлиб, у қонунларни пухта билиб, ўрганибгина қолмай, балки уларга тўла риоя қилиш, улар асосида эркин фаолият юргизишни тақозо этади.

Мамлакатимиз ўзининг истиқлол йўлига кириши билан демократик жараёнларнинг жадаллашуви ҳуқуқий давлат қуриш тамойилларини ишлаб чиқишга, қонунга итоаткорликни эса ҳуқуқий

давлат, қолаверса, ҳуқуқий маданиятнинг ажралмас бир қисми каби баҳолаш зарур.

Юртбошимиз И.А.Каримов ишлаб чиққан беш тамойилдан бири, мамлакатда Конституция ва қонунлар устуворлиги, қонунларнинг ҳурмат қилинишини таъминлашдир. Чиндан ҳам, Президентимиз айтганларидек, “қонунчилик ва ҳуқуқ-тартибот тантана қилмас экан, ҳуқуқий давлат қуришни тасаввур қилиб бўлмайди. Иқтисодий жамиятнинг, тадбиркорлик ва меҳнатнинг давлат томонидан қароқўлланган эркинлиги, мулкчиликнинг барча шаклларидаги тенг ҳуқуқлиги ва ҳуқуқий ҳимояланганлиги қонунчилик ва ҳуқуқ тартибот тантанасининг энг муҳим омилдир”. Шу боисдан: “Қонунга бўйсунуш бозор муносабатларига ўтишнинг барча амал қилиши керак бўлган етакчи принципларидан биридир”, - деб уқтиради Юртбошимиз.

Қонунга бўйсунуш-юксак ҳуқуқий онглилик, жамият ва давлат манфаатларини чуқур тушуниб етиш, ижтимоий бурч, яъни ўз қилмишлари учун давлат олдида жавобгарлик туйғуси билан узвийдир. Ҳар бир қонунга итоаткор фуқаро қонунларнинг талаблари жамиятнинг юксак манфаатларини ифода этишини, ҳуқуқий қонунларга риоя қилиш фақат халқ манфаатларига эмас, балки унинг ўз манфаатларига ҳам хизмат қилишини яхши тушунади. Мазкур маънода қонунларга итоат қилишни халқ бирлиги ва куч-қудратининг манбаи деб аташ мумкин. Қонун одамларни бирлаштиради, қонунларни бузиш эса ҳуқуқбузарларни қонун доирасидан ташқарига чиқариб қўяди. Албатта, қонунларни бузиш билиб-билмай, эҳтиётсизлик оқибатида ҳам содир этилади.

Ҳуқуққа хилоф хатти-ҳаракатларда ҳуқуққа зид қилмишларда, шунингдек, ҳуқуққа зид бўлган ҳаракатсизликларда ҳам намоён бўлиш ҳоллари учрайди. Конституция, барча фуқаролардан асосий қонунда мустақамланган ўз мажбуриятларини оғинмай адо қилиш, бошқа кишиларнинг ҳуқуқ, эркинликлари, кадр-қиммати ва шаънини иззат-икром қилиш, республика тарихий, маънавий ва маданий меросини асраб-авайлашда иштирок этиш, агар муҳитга эҳтиёткорлик ва эъзоз билан муносабатда бўлиб, қонун билан белгиланадиган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни ўз вақтида тўлаб туриш, Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш ва ҳ. к. мазкур бурчлар қаторидан жой олган мажбуриятлардандир.

Фақат кишилар ахлоқий кадриятлари эмас, балки жиддий ҳуқуқий тарбия, Ватанга муҳаббат, жамият фаровонлиги учун ғамхўрлик, ижтимоий ва давлат манфаатлари учун қайғуриш ҳам қонунга итоаткорлик заминидagi муҳим тамойиллардандир. Қонунга

итоаткорлик ақл-идрок, виждон, ички эътиқод махсули бўлиб, инсоннинг бундай олижаноб фазилати ҳар қандай шароитларда ҳам, ҳар қандай йўллари билан қувватланиши, тарбияланиши ва рағбатлантирилиши даркор. Жамият аъзоларининг аксарияти қонунларга онгли равишда қанчалик оғишмай риоя қилса, мазкур жамиятнинг ҳуқуқийликка яқинлигига, уларнинг эътиқоди қанчалик мустаҳкам бўлса, юртимизда инсон ҳуқуқлари ва демократиянинг пойдор тамойиллари шунчалик кучли қафолатланган бўлади.

Таянч иборалар:

Ҳуқук – давлат томонидан белгиланган ёки рухсат этилган ва унинг кучи билан ҳимоя қилинадиган умуммажбурий ҳулқ-атвор қоидалари йиғиндиси.

Ҳуқуқий онг деганда жамиятда кишиларнинг ҳуқуқ тўғрисидаги қарашлари тушунилади

Объектив ҳуқук – умуммажбурий ҳулқ-атвор қоидаларининг йиғиндиси.

Субъектив ҳуқук – муайян жисмоний ёки юридик шахсга тегишли бўлган қоида.

Ахлоқ – кишининг жамиятдаги ҳулқини норматив тартибга солувчи усуллардан бири.

Ҳуқуқий одат – доимий такрорланиш натижасида барқарор ҳулқ-атвор нормасига айланган ва кейинчалик давлат томонидан тасдиқланган ҳулқ-атвор қоида.

Юридик фактлар – ўзига хос ҳаётий ҳолатлар бўлиб, қонун ва ҳуқуқий нормалар, уларни юридик оқибатларнинг вужудга келиши, ўзгариши ёки бекор қилиниши билан боғлайди.

Юридик прецедент – муайян иш бўйича чиқарилган суд қарори келгусида шундай ишларни ҳал этишда қоидага айланган манба.

Қонун – давлатнинг олий вакиллик органи томонидан қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжат.

Ҳуқуқий муносабат – иштирокчилар ўртасидаги юридик алоқа бўлиб, уларнинг ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятларида намоён бўлади.

Жисмоний шахслар – фуқаролар, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар.

Юридик шахслар – тапқилотчилар, муассасалар, давлат органлари, давлат, хўжалик бирлашмалари.

Ҳуқукбузарлик деганда – жамият учун хавfli бўлган қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) тушунилади.

Қонунийлик – барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари,

мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан амалдаги қонун ва норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг бажарилиши.

Ўзбекистон Конституциясининг халқ ҳокимиятчилигига бағишланган 11-моддасида эса давлат ҳокимияти 3 та бўлиниш принципига асосланиши баён этилган.

1. Қонун чиқарувчи ҳокимият жамият ҳаётининг хилма-хил соҳаларидаги ўзгаришларни, ўзаро муносабатларни тартибга солиш, уларни ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлашга доир қонунларни ишлаб чиқади. Давлат ҳокимияти томонидан ишлаб чиқилган қонунларни бажариш ва уларга амал қилиш мажбурий ҳисобланади. Қонун чиқарувчи ҳокимият ғарбда Парламент, Сейм, Конгресс ва ҳ.к. деб юритилса, Шарқда Олий Мажлис, Кенгаш, Халқ қурали ва ҳ.к. деб аталади.

Парламент (фран. парле – тапирмоқ сўзидан келиб чиққан бўлиб, расмий сўзлашиш жойи маъносини англатади) – давлатнинг олий вакиллик органи ҳисобланади ва қонун чиқарувчи ҳокимиятини амалга оширади. Парламент биринчи марта XIII асрда Англияда ташкил қилинган. Олий вакиллик органлари бир неча мамлакатларда, жумладан Англия, Франция, Италия, Канада, Бельгияда тўғридан тўғри парламент деб аталади. АҚШ ва баъзи Лотин Америкаси мамлакатларида Конгресс, Россияда Федерал Мажлис, Литва, Латвия, Польшада Сейм деб аталади.

Олий Мажлис – Ўзбекистон Республикасида ягона қонун қабул қилувчи, унга ўзгартириш киритувчи Олий Давлат органидир. Халқ вакиллари депутатларидан иборат бўлган Олий Кенгаш таркибида 1990–1994 йилларда 150 депутат, 1995–2004 йилларда эса 250 депутат бўлиб, улар сайловчилар томонидан 1) умумий; 2) тенг; 3) тўғри сайлов ҳуқуқи асосида; 4) яширин овоз бериш йўли билан сайланади. Олий Мажлисга 25 ёшга етган Ўзбекистон фуқаролари 5 йил муддатга сайланади. Олий Мажлис ўз фаолиятини тегишли муддатларда ўтказиладиган сессияларда амалга оширади, сессиялар бир йилда камида 2 марта чакирилиши белгиланган. Зарур ҳолларда навбатдан ташқари сессиялар ҳам чакирилиши мумкин.

2005 йилдан бошлаб Олий Мажлис икки палатали: 1) **қуйи палата** – қонунчилик палатаси кўппартиявийлик асосида округлардан 135 депутат ва Экологик ҳаракатидан 15 та жами 150 нафар депутат сайланади. Қонун қонунчилик палатаси томонидан қабул қилиниб, Сенат томонидан маъқуллангач, Президент томонидан имзоланади.

2) **Юқори палата** – Сенат палатаси. Сенат поғонали сайлов йўли билан ташкил қилинади. Бу сайлов тизимидаги янгиллик. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳридан 6 кишидан,

Корақалпоғистон Республикаси вилоят, туман, шаҳарлардан депутат кенгашларининг қўшма мажлисида яширин овоз бериш йўли билан сайланади. Сенатнинг 16 нафар аъзоси Президент томонидан белгиланади. Жами 100 нафар Сенатор фаолият олиб боради.

Олий Мажлис ўз фаолиятига ёрдам бериш учун турли органларни тузади. Олий Мажлиснинг ваколатлари Конституция ва Олий Мажлис тўғрисидаги қонунларда белгилаб қўйилган. 1993 йил 28 декабрда «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. 1994 йил, 22 сентябрда «Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида» ги қонун қабул қилинди. 2002 йил 12-13 декабрда «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қонунчилик палатаси тўғрисида»ги Конституциявий қонунлар қабул қилинди.

Дунё мамлакатларининг баъзи парламентларида депутатлар сони қўйидагича:

- 1) АҚШ Конгрессига 535 депутат сайланади.
- 2) Россия Федерал Мажлисига 626 депутат сайланади.
- 3) Миср Халқ Ассамблеясига 454 депутат сайланади.
- 4) Исроил Кнессетига 120 депутат сайланади.
- 5) Финляндия Эдускунтига 200 депутат сайланади.
- 6) Исландия Альтингига 63 депутат сайланади ва ҳ.к.

Парламентаризм тажрибаси кўрсатадики, парламент 1 палатали ёки 2 палатали бўлиши мумкин. Маълумки, демократик мамлакатларнинг аксариятида 2 палаталидир. XX аср сўнгги ўн йилликларининг ўзида 2 палатали парламентлар сони 45 тадан 70 гага кўпайди. Ҳозирги замонда 2 палатали тизим парламентаризм тараққиётининг асосий тенденциясига айланди.

2. Ижро қилувчи ҳокимият давлатнинг турли идора ва муассасаларидан ташкил топган бўлиб, улар қонунларда ифодаланган тадбирларни ҳаётга жорий этади.

Ижро органлари – ижро этувчи ҳокимиятни амалга оширувчи давлат органларидир. Ўзбекистон Республикасида Олий ижро органи – Вазирлар Маҳкамасидир, у ҳам Ҳукумат ҳисобланади, ҳам коллегиял, умумий ваколатли органдир.

Жойларда ижро этувчи ҳокимиятни ҳокимлар яккабошчилик асосида амалга оширади. Жойларни идора этишда у ўзининг тармоқ идора органларидаги бўлим ва бошқармаларига таянади. Масалан, ички ишлар, соғлиқни сақлаш, маориф бўлими ёки бошқармалари. Ижро органлари тайинлаш ва тасдиқлаш йўли билан ташкил қилинади ва улар

Ўзини тайинлаган шахс олдида, шунингдек вакиллик органи олдида ҳисоб беради.

Суд ҳокимияти қабул қилинган ва ҳаётга жорий этилган қонунларнинг бажарилишини назорат қилувчи давлат идоралари муассасаларидан ташкил топади.

Президент Ислом Каримов ҳокимиятнинг учинчи тармоғи – суд – ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада либераллаштиришга алоҳида аҳамият бериш лозимлигини баён этган эди. “Ўтган йиллар мобайнида мамлакатимизда ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми бўлган суд ҳуқуқ тизими қурилишининг мутлақо янги Концепцияси амалда жорий этилди...”

Давлат ҳокимияти ўзининг тузилиши, мазмуни, мақсад ва вазифаларига кўра бир хил бўлмайди. У айрим мамлакатларда кенг халқ оммасининг иродасини ифода қилса, баъзи мамлакатларда эса алоҳида сиёсий кучларнинг ёки озчиликнинг манфаатларини ҳимоя қилади. Шунга кўра бу ҳокимият ё халқ ҳокимияти ёки мустабид ҳокимият бўлади.

Давлат тузуми – Конституциявий ҳуқуқ (давлат ҳуқуқи) нормалари билан белгиланадиган ва мустақамланадиган ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий манфаатлар тизими. «Давлат тузуми» «конституциявий тузум»га қараганда кенгрок тушунчадир.

Давлат суверенитети – (фран. ҳокимиятнинг олийлиги, мустақиллиги) – давлатнинг ўз ички ишларида ва ташқи муносабатларида бошқа бир давлатдан тўла мустақиллиги.

Суверенитет – ҳокимиятнинг олийлиги, мустақиллиги бўлиб, мамлакатнинг мустақиллигини билдирувчи тушунча. Конституциявий ҳуқуқда давлат суверенитети, миллат суверенитети, халқ суверенитети тушунчалари ишлатилади.

Давлат суверенитети – ҳокимиятнинг мамлакат ичида олийлиги ва ташқи муносабатларда тўла мустақиллигидир. Бунда ҳеч қандай ташқи давлат ишларига таъсир қила олмайди.

Миллат суверенитети – миллатларнинг тўла ҳокимиятини, уларнинг тўла сиёсий эркинлигини, ўз ҳаётини ихтиёрий, мустақил давлатни ташкил қила олишини билдиради.

Халқ суверенитети – халқнинг тўла ҳокимиятини билдиради, яъни халқ жамият ва давлатни бошқариш имкониятини берадиган ҳамма иқтисодий ва сиёсий воситаларга эга бўлади.

Давлат рамзлари

Давлат рамзлари – Конституцияда белгиланган бўлиб (5-модда), байроқ, герб ва мадҳия ҳисобланади. Асосан ва умуман давлат рамзларига қуйидагилар ҳам киради:

1) Ўзбекистон Республикасининг байроғи, герби ва мадҳияси.

а) Давлат байроғи – 1991 йил 18 ноябрда қабул қилинди.

б) Давлат герби – 1992 йил 2 июлда қабул қилинди.

в) Давлат мадҳияси – 1992 йил 10 декабрда қабул қилинди.

2) Ўзбекистон давлатининг номи. Конституциямизнинг 1-моддасида «Давлатнинг Ўзбекистон Республикаси» ва «Ўзбекистон» деган номлари бир маъно англатади» деб ёзиб қўйилган.

3) Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992 йил 8 декабрда қабул қилинган).

4) Ўзбекистон Республикасининг давлат тили – 1989 йил 21 октябрда қабул қилинган ва Конституциянинг 4-моддасида тасдиқланган.

5) Давлатимиз пойтахти – Тошкент шаҳри. Конституциямиз 6-моддасида баён этилган.

6) Ўзбекистон фуқаролиги. Конституциянинг 21-моддасида айтилганидек, фуқаролик ҳар қандай давлатнинг ажралмас белгисидир.

7) Давлат мукофотлари ва унвонлари (1997 йил ноябрда 30 та Ўзбекистон Республикаси фахрий унвони таъсис этилган).

8) Миллий валюта. 1994 йил 16 июнда қабул қилган «Ўзбекистон Республикаси миллий валютасини муомалага киритиш тўғрисида»ги Президент Фармони. 1994 йил 1 июлдан «Сум» муомалага киритилди.

9) Умумхалқ байрамлари ва бошқалар.

Умумбашарий муаммоларнинг турлари ва уларнинг келиб чиқиш сабаблари

Умумбашарий муаммолар ҳозирги куннинг энг жиддий ва кескин муаммоларидан бирига айланиб келмоқда. Улар жуда хилма-хил бўлиб, ўзининг келиб чиқиш сабаблари ва оқибатларига кўра бир-биридан ажралиб туради.

Умумбашарий муаммолар ўзининг даҳшатли оқибатлари, жамиятга келтирадиган зарари билан бошқа ҳар қандай муаммолардан кескин фарқ қилади. Бу муаммоларни жамият ҳаётида рўй берадиган бирор-бир муаммога қиёслаб бўлмайди. Улар ўзининг кўлами ва миқёсларига кўра дунёнинг жуда катта қисмига ёйилган бўлиб, кўпчилик мамлакатлар ва халқлар ҳаётига кучли салбий таъсир кўрсатмоқда.

Умумбашарий муаммоларни келтириб чиқараётган тарихий шароитлар, уларнинг кескинлашишига олиб келадиган сабаблар турлича бўлганлиги боисдан ҳам бу муаммоларнинг ўзига хос хусусиятларини фарқ қилиш зарурлигини билиш даркор. Умумбашарий муаммолар бир вақтда рўй бермагани сингари, айни пайтда улар бир хилдаги оқибатларни ҳам келтириб чиқармайди. Бу муаммоларнинг оқибатлари қанчалик даҳшатли бўлишига қарамай, улар ўзининг кўпгина хусусиятларига кўра бир-биридан тубдан фарқ қилиши ҳам мумкин.

Умумбашарий муаммолар моҳиятига кўра куйидаги турларга бўлинади:

Инсониятнинг ядро ҳалокати уруши ҳавфидан сақлаш.

Ялпи ва умумий тинчликни таъминлаш (ёки оммавий қирғин қуролларига қарши биргаликда кураш).

Халқаро терроризм муаммоси, шу жумладан минтакалардаги террористик ҳаракатларга биргаликда кураш.

Гиёҳвандликка қарши биргаликда кураш муаммоси.

Аҳолининг сон жиҳатдан ўсиши муаммоси.

Хом-ашё муаммоси.

Энергетика муаммоси.

Қашшоқлик муаммоси.

Очарчиликка қарши кураш ёки озик-овқат муаммоси.

Ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсини асраш муаммоси.

Коинот ва жаҳон океанлари бойликларини тинчлик мақсадида ўзлаштириш муаммоси.

Орол муаммоси.

СПИДга қарши биргаликда кураш.

Хавфли касалликларни бартараф этиш. Рак ва сил касалликларига қарши кураш муаммоси.

Мустақилликка эришган мамлакатларнинг иқтисодий қолоқлигини бартараф этиш ёхуд кам тараққий этган мамлакатларни илғор мамлакатлар турмуш даражасига тенглаштириш ва бошқа муаммолар қиради.

Ана шу умумбашарий муаммоларнинг баъзи бирлари ҳақида тўхталамиз.

1. Хавфсизлик муаммоси. Халқлар ва давлатлар тарихида бу муаммо ҳамиппа муҳим аҳамият касб этиб келган. Аммо бу муаммо инсоният тарихининг ҳеч бир даврида XX аср охири ва XXI аср бошидаги сингари маъно ва аҳамият касб этмаган. XX асрда рўй берган икюпта даҳшатли жаҳон уруши, ўнлаб маҳалий урушлар инсоният бошига қанчадан-қанча қулфатлар келтирганлиги барчага маълум. Инсоният ҳаётининг 6 минг йили давомида 14513 та турли даражадаги урушлар содир бўлиб, бунда 3 млрд. 640 млн. киши қурбон бўлган. Ядровий ва бошқа қирғин қуроқларининг ишлаб чиқилганлиги ва улар захираларининг беҳад кўпайиб кетганлиги ҳам XX асрнинг маҳсулидир. Ҳозир мавжуд бўлган оммавий қирғин қуроқлар: термоядро, нейтрон бомбалари, лазер қуроқли, кимёвий бинар снарядлари, радиологик қуроқ каби турлари инсониятни йўқ қилиб юбориши мумкин. Буларнинг барчаси хавфсизликни таъминлашни умумжаҳон муаммосига айлантиради.

2. Тинчлик учун кураш муаммоси. Тинчлик учун кураш ҳар бир даврнинг долзарб муаммоси бўлиб келган ва ҳозирги кунда ҳам у ўзининг долзарблигини йўқотгани йўқ. Тинчлик учун кураш барча мамлакатлар ва халқлар учун баравар аҳамиятга эга бўлган муаммодир. Гарчи урушлар дунёнинг ҳар ерида рўй бериб турсада, унинг оқибатлари кўпчилик мамлакатлар ва халқлар тақдирига у ёки бу даражада дахл қилади.

3. Терроризм муаммоси. Терроризм ўзининг барча кўринишлари билан XX асрнинг охири ва XXI аср бошларида энг даҳшатли ҳодисасига айланди. Эндиликда бу ҳодиса дунёнинг кўпчилик мамлакатлари ва минтақаларига тарқалиб, жаҳон аҳлини ғоят ташвишга солмоқда. Унинг салбий оқибатлари халқаро муносабатларга, давлат бошлиқлари, айрим шахслар ва тинч аҳоли ҳаётига, турли хилдаги иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий тузилмалар ва фаолиятига тобора кучли салбий таъсир кўрсатмоқда. Терроризмнинг бузғунчилик ва қўпоровчилик ҳаракатлари жамият ва унинг ривожланиши учун жуда қимматга тушмоқда. Шу сабабли ҳам давлатлар терроризмга қарши курашни кучайтиришга, унинг барча кўринишларига қарши биргаликда

кураш олиб боришга ҳаракат қилмоқда. “Бугунги кунда,- дейди Ислом Каримов,- Халқаро терроризм, экстремизм ва радикализмга қарши кураш дунё мамлакатларини бирлаштирадиган асосий омил бўлиб қолмоқда. XXI аср вабоси бўлган ушбу иллатга қарши жаҳон ҳамжамиятининг муросасиз курашини Ўзбекистон тўла қўллаб-қувватлайди”.

4. Экологик муаммолар. Атроф муҳитнинг ифлосланиши табиат учун ҳам, жамият учун ҳам энг зарарли ҳодисадир. Ҳаво, тупроқ, сув, ўсимликлар ва ҳайвонот оламига эътиборсиз муносабатда бўлиш бу муаммонинг келиб чиқишига ва кескинлашиб кетишига сабаб бўлади. Фан-техника тараққиёти ва унинг ютуқларидан самарасиз фойдаланиш сингари субъектив сабаблар ҳам экологик муаммоларнинг келиб чиқиши ва кескинлашишига олиб келади.

Ҳозирги кунда экологик муаммолардан батамом холи бўлган бирон-бир мамлакат йўқ. Шунга кўра бу муаммо ҳам умумбашарий муаммолардан бири ҳисобланади.

5. Касалликлар муаммоси. Ҳар қандай касаллик ҳам умумбашарий муаммо ҳисобланмайди. Касалликларнинг умумбашарий моҳият касб этиши, аввало, улирни даволаш имкониятларининг мураккабликларидан келиб чиқади. Дунёда шундай касалликлар рўй берадики, улардан қутилиш учун кўпчилик давлатлар биргаликда кураш олиб боришга мажбурдирлар. Бу кураш давлатларнинг соғлиқни сақлаш соҳасидаги сиёсатида етакчи ўринни эгаллаши лозим. Ҳозирги кунда рақ ва СПИД касалликларига қарши кураш ана шундай умумбашарий муаммолардан ҳисобланади.

6. Очарчилик муаммоси. Ер юзида инсоният пайдо бўлганидан буён очарчилик энг мураккаб муаммолардан бири бўлиб келган. Айрим мамлакатлар ва минтақаларда бу муаммони ҳал этиш учун бир неча юз йиллар талаб этилсада, мазкур муаммодан инсоният ҳамон қутилгани йўқ. Ҳозирги кунда дунёнинг кам тараққий этган айрим мамлакатларидан очарчилик ва қашшоқликдан кўплаб кишилар нобуд бўлмоқда. Бу ҳол шубҳасиз, жаҳондаги кўпчилик давлатларни очарчилик муаммосини ҳал этишга ундамоқда.

7. Гиёҳвандлик муаммоси. Инсоният тарихининг турли даврларда айрим халқлар ва мамлакатларнинг турли гуруҳлари орасида учраб турадиган гиёҳвандлик ҳодисаси XX асрнинг сўнгги йилларига келиб дунёнинг кўпчилик мамлакатларига кенг тарқалди. Унинг даҳшатли оқибатлари жамият учун жуда қимматга тушмоқда. Ундан, айниқса, аҳолининг ёш катламлари кўпроқ зарар кўрмоқда.

Кейинги йилларда давлатлар ўртасидаги савдо-иқтисодий алоқаларнинг ҳамда тижорат ишларининг кенгайиши гиёҳвандликнинг

жаҳон муаммосига айланиб кетишига олиб келди. Натижада давлатлар ўзларининг ички ва ташқи сиёсатида бу муаммога қарши биргаликда куриш олиб боришга мажбур бўлмоқда.

8. Ҳайвонот ва ўсимликлар оламини асраш муаммоси. Атроф муҳитнинг ифлосланиши ҳамда давлатлар олиб бораётган сиёсатдаги айрим хато ва янглишишлар ҳайвонот ва ўсимликлар оламини асраш ишига кучли салбий таъсир кўрсатмоқда. Кейинги ўн ва юз йилликлар давомида кўплаб ҳайвонлар ва ўсимлик турларининг йўқолиб кетаётганлиги, бунинг олдини олиш йўлидаги сускашликлар табиат ва у билан боғлиқ бўлган жамиятнинг ривожланишига катта хавф солмоқда. Шу сабабли ҳам ҳар бир давлат ўз ички сиёсатида бу масалага жиддий эътибор бериши зарур. Бир давлатнинг бу соҳадаги амалий ҳаракатлари кўпчилик давлатларнинг шундай ҳаракатлари билан кўшилиши зарур. Акс ҳолда умумбашарий моҳият касб этувчи бу муаммоларни ҳал этиш мумкин эмас.

Умумбашарий муаммолар амалда жаҳон цивилизацияси тараққиёти билан чамбарчас боғлиқ бўлган муаммолардир. Дунёнинг барча қитъалари, мамлакатлари ва минтақаларида яшаётган кишиларга дахлдор бўлган бундай муаммолар кундан-кунга ташвишли тус олиб бормоқда. Бу муаммолар жамият ҳаётининг хилма-хил томонларини жаҳон сиёсати ва иктисодиётини, давлатлараро ва миллатлараро муносабатларни, кишиларнинг яшаш ва турмуш шароитларини, оммавий онгни ўз ичига олади. Бу муаммолар қанчалик хилма-хил бўлмасин улар бир қатор умумий хусусиятларга эга бўлиб, бу хусусиятлар уларнинг ягона, бир бутун ва ҳаммаси биргаликда инсоният тақдири учун катта хавф туғдиради. Уларни ҳал этишга бефарқ муносабатда бўлиш эса цивилизациянинг ҳалок бўлишига олиб келади.

Кейинги ўн йилликлар давомида ишлаб чиқариш ва техника тараққиётининг беқиёс даражада ўсиши, атроф-муҳитнинг ифлосланишини шу даражага олиб келдики, бунинг оқибатида мавжуд табиий тизимлар: океанлар, денгизлар, дарёлар, ўрмонлар, атмосфера ва бошқалар бунга бардош беришга қодир бўлмай қолди. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра 2005 йилларнинг бошларига борганда атроф-муҳитнинг ифлосланиш даражаси ҳозирги кунга нисбатан бир неча марта ортади. Табиатга қилинадиган бундай акс таъсир табиат мувозанатини бутунлай бузиб юбориши мумкин.

Орол денгизи муаммосининг келиб чиқиши ҳам собиқ СССР давлати олиб борган технократик сиёсат натижасида рўй берган эди.

Ҳозирги даврда иссиқлик қувватини ҳаддан ташқари кўп истеъмол қилувчи йирик корхоналар сонининг кун сайин ортиб бориши

натижасида атмосферанинг тобора исиб бориши кузатилмоқда. Бунинг табиий оқибати ниҳоятда мудҳиш бўлиб, у ер шари атмосфераси қобиғининг кизиби кетишига олиб келади. Натижада абадий музликларнинг эриши ва ер шарининг маълум қисмини сув босиб кетиш хавфи юзага келди.

Мамлакатларнинг қоқоқлик даражаси ҳам баъзи турдаги умумбашарий муаммоларнинг келиби чиқишига сабаб бўлади. Очарчилик ва қашшоқлик муаммоси бунга аниқ мисолдир. Очарчилик ва қошшоқликнинг умумбашарий муаммога айланиши бу муаммонинг кўпчилик мамлакатларда рўй бериши билан боғлиқдир. Кейинги ўн йилликлар давомида Осиё, Африка ва Лотин Америкасининг айрим мамлакатларида очарчилик ва қашшоқлик даражаси шу қадар кучайиб кетдики, бунинг натижасида шу мамлакатларда истикомат қилувчи миллионлаб кишилар ҳалок бўлди. Бу муаммо рўй берган мазкур мамлакатларнинг ҳеч бири унга ёлғиз ўз кучи билан ҳал қилиш имкониятига эга эмас.

Умумбашарий муаммоларни сиёсий жиҳатдан ҳам ҳал қилишда халқаро ташкилотлар ва уюшмалар муҳим роль ўйнайди.

Уларнинг ҳар бири ўзининг мақсад, вазифаларига кўра атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, очарчиликка қарши кураш, тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, ядро урушининг олдини олиш сингари умумбашарий муаммоларни ҳал қилишда қатта ишларни амалга оширмоқдалар. Бу ишда, айниқса, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳамда унинг ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ ихтисослашган ташкилотлари амалга ошираётган ишлар эътиборга лойиқдир. Улар уруш ва тинчлик, хавфсизлик, экологик, қашшоқлик ва очарчилик, касалликлар билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда етакчилик ролини ўйнамоқда.

Президент Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, «Ўзбекистон барча манфаатдор мамлакатлар ва ташкилотлар билан умумбашарий муаммоларни ҳал этиш базасида ҳамкорлик қилишга тайёр. Умумбашарий муаммоларга қарши курашда биргаликдаги куч-ғайратларни мувофиқлаштириш учун Марказий Осиёда БМТнинг минтақавий комиссиясининг тузилишини биз қутлаган бўлур эдик».

Ўзбекистон ҳукумати ана шу тамойилларга ёқишмай амал қилган ҳолда жаҳон майдонида, хусусан, Марказий Осиёда рўй бераётган кескин муаммоларни ҳал этишда ўз хиссасини кўшиб келмоқда. Бу жонқуярликнинг Президент Ислоҳ Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида қилган маърузасида қуйидагича асослаб берган эди: «Ўзбекистон барча минтақаларда ва аввало Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш учун қатъий ва изчилик билан

ҳаракат қилиб келаяпти. ...Минтақа хавфсизлигини бутун жаҳон хавфсизлиги муаммоларидан ажралган ҳолда кўриб бўлмайди.

Шунга асосланиб, Ўзбекистон ядро қуролининг батамом тугатилиши учун Ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги Шартномаларнинг самарали ҳаракат қилиши ва унинг ҳеч бир муддатсиз узайтирилиши учун ҳаракат қилади. Бизнинг республикамиз ана шу Шартноманинг ҳаракат қилиш муддатини узайтиришга оид Конференцияга тайёргарлик музокараларида фаол қатнашади. Ўзбекистон Марказий Осиё Минтақасининг ядросиз зона деб эълон қилишининг қатъий тарафдоридир».

Марказий Осиё ягона геосиёсий макон эканлиги

XX асрнинг сўнггида жаҳон сиёсий харитасида амалга ошган серкирра жараёнлар Марказий Осиёда ҳам кескин ўзгаришлар бўлишига олиб келди. Минтақамизда рўй бераётган ғоявий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар ана шу ўзгаришлар билан узвий боғлиқдир. Президент Ислам Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари» асарида жаҳон, Марказий Осиё минтақаси ва республикамизда қайси омиллар хавфсизликка қандай таҳдид солаётгани аниқ кўрсатиб берилган.

Ҳозирги пайтда Марказий Осиё минтақасида турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва экологияга оид муаммолар тўпланиб қолган. Бу жойдаги ялпи хавфсизликка минтақавий, миллий маҳаллий можаролар, диний экстремизм ва жангари сепаратизм таҳдид солмоқда. Бундай карама-қаршиликларда четдаги айрим йирик мамлакатларнинг ўз манфаатларини ва таъсир донраларини сақлаб қолиш, қучлар мувозанатини ўз фойдаларига ўзгартириш учун олиб бораётган ҳаракатлари ҳам ўз ўрнига эга.

Таҳдид туғдирувчи сабаблардан яна бири минтақа ўзининг жўғрофий-сиёсий ҳолати жиҳатидан коллектив хавфсизлик тизими изчил йўлга қўйилмаган ҳудудда жойлашганлиги билан боғлиқ.

Яқин йилларда бутун дунё, Европа ва Осиё келажаги учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган энергия, газ ва нефтга бой конлар Марказий Осиёда жойлашган. Бунинг устига биз Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг манфаатлари бир-бирига мос келмайдиган минтақанинг бир қисмимиз. Бизнинг ҳудудимиздан кўпгина қудратли мамлакатлар ҳам ўз манфаатларини излайди.

Яна бир таҳдид манбаи Ўзбекистонни этник, демографик, иктисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган баъзи мамлакатлар қуршаб турибди. Бунинг устига, юртимиз минтақадаги диний экстремизм, этник муросасизлик, нарқобизнес ва ҳар хил ташқи кучлар томонидан рағбатлантириб келинаётган, ички можаро авж олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегарадош.

«Геополитик мақсадлар - муайян давлатнинг ўз мавқеи ва таъсирини ўзга ҳудуд ва минтақаларда қучайтиришга қаратилган сиёсатни ифодалайди. Бугунги кунда халқаро майдонда турли шаклларда намоён бўлаётган бундай мақсадлар мафқуравий сиёсат билан қўшилиб бормоқда. Инсон қалби ва онги учун кураш - бу жараённинг асосий йўналишларидан биридир».

Минтақавий низолар кўпинча терроризм ва зўравонлик, нарқобизнес ва қурол-яроқ билан қонунсиз савдо қилиш, инсон ҳуқуқларини оммавий суратда поймол этиш каби хавфли таҳдидларнинг доимий манбаига айланиб бормоқда.

Айрим кўшни давлатлар ядро қуролига эга бўлишга ошқора интилаётганлиги бизни ташвишга солмоқда. Ўзбекистон эса Марказий Осиё минтақасини ядровий қуроллардан ҳоли ҳудуд деб эълон қилинишига эришиш учун ҳаракат қилмоқда.

Қуллас, хавфсизликка солинаётган таҳдидлар сиёсий экстремизм, шу жумладан диний руҳдаги экстремизмни, миллатчилик ва миллий маҳдудликни, этник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик асосидаги зиддиятларни, коррупция ва жиноятчиликни, экология муаммоларини ўз ичига олади. Улар гарчи турлича намоён бўлса-да, ҳар биримизни ҳушёр ва огоҳ бўлишга ундайди.

«Геосиёсат» тушунчаси ўзида («гео» - «ер», «сиёсат» эса - «давлат» ва «ижтимоий иш») маъноларини англатади. «Геосиёсат» атамасида геосиёсий муддаолар, уларнинг кўринишлари, турли хил давлат ва халқларнинг манфаатлари тизими, унга бўлган ёндашув услублари, воситалари у ёки бу давлатнинг ҳудудий жойлашуви, салоҳиятига бўлган муносабатда ифодаланган мақсадлар ўз ифодасини топади.

«Геосиёсат» узоқ тарихга эга бўлсада, у тушунча сифатида ХХ асрнинг бошларида шаклланган. Бу атама Р.Челлен томонидан муомалага киритилган бўлиб, ҳозирги даврда давлатлар ва дунё мамлакатлари халқаро сиёсатида, фалсафада, сиёсат фалсафаси ва фанларида кенг қўлланилмоқда. Геосиёсат кўп қиррали тушунча сифатида турли манфаатларни ўзида мужассам этади.

Ҳозирги даврда геосиёсий мақсадлар кўпроқ мафқуравий сиёсат билан ҳамоҳанглигини алоҳида таъкидлаш зарур. Ана шу сабабдан ҳам

Президентимиз мафкуравий полигонлар ядро полигонларига караганда хавфлироқ бўлиб қолганлигини алоҳида таъкидлаганлар.

Ядро полигонларини қаерда жойлашганини, унинг қувватини, қандай мақсадга йўналганлигини муайян даражада аниқ билиш мумкин. Аммо, ёвуз, ёт мафкуравий мақсадларни қаердан ва қандай йўллар билан ва қайси инсонлар қалбини эгаллаб олаётганлигини осонликча билиб бўлмайди.

Бугун «икки кутбли мафкура» ўртасидаги курашга барҳам берилган бўлсада, аммо дунёда мафкуравий курашлар тўхтаб қолгани йўқ. Аксинча, жаҳон майдонларини мафкуравий бўлиб олишга уринишлар турли йўллар билан содир бўлмоқда. Масалан, Ўзбекистон мустақилликни кўлга хиритганидан кейин мафкура соҳасида ҳаёт осонликча кечмади. Миллий истиклол ғоясига зид бўлган ёт ва бегона ғоялар кириб келишга ва ёшларимиз онгини эгаллашга, уларни мамлакатимизда белгиланган улуг мақсадларни амалга оширишга карама-қарши қўйишга уринишлар бўлганлигининг гувоҳимиз. Бундай ҳаракатларнинг тарафдорлари ўзларини «дўст», «мишлатдош», «ватандош», «диндош» этиб кўрсатиш никоби билан ўз ғояларини амалга оширишга уриндилар. Натижада, ҳақиқий кадриятларимизга зид бўлган турли хил оқимлар аҳоли, айниқса ёшлар онгини эгаллашга ҳаракат қилди.

Жаҳон геосийёсатида халқларни маънавий-мафкуравий жиҳатдан тобе этишга интилиш ва дунёни шундай асосда бўлиб олишга уринишлар давом этмоқда. Бунинг учун улар ҳозирги замон оммавий ахборот воситалари, уларнинг ютуқларидан, ҳамда турли хил марказлар, айти пайтда ўзаро ҳамкорликка йўналтирилган ижтимоий, маданий, иқтисодий воситалардан фойдаланиш орқали дунёнинг турли ҳудудларида ўзларига мос мафкуравий муҳитни шакллантириш мақсадларини ҳам кўзламоқдалар.

Бугунги кунда Марказий Осиёдаги минтақавий муаммоларни баргараф этиш ва уни сиёсий музокаралар йўли билан ҳал қилишда «Шанхай ҳамкорлик ташкилоти» муҳим аҳамиятга эга. Аслида бу ташкилот 1996 йилда Шанхайда «Шанхай беплиги» номи билан ташкил топган (дастлаб Қозоғистон, Қирғизистон, Хитой, Россия ва Тожикистон кирган эди).

«Шанхай ҳамкорлик ташкилоти»: 2001 йил 15 июндан бошлаб.

«Шанхай беплиги». 2001 йил 14-15 июнь кунлари Шанхай саммити бўлиб ўтди. Ҳарбий соҳада ҳамда чегара туманларида қуроли кучларни қисқартириш борасидаги ўзаро ишончни мустаҳкамлаш мақсадида «Шанхай ҳамкорлик ташкилоти»га асос солинган эди.

Бугун иктисодий-ижтимоий, сиёсий масалаларда хавфсизликни таъминлашда кенг ҳамкорликка йўл очадиган ташкилотга айланди.

«Биз, - дейди Президентимиз Ислоҳ Каримов, - Шанхай ташкилотини тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга, шунингдек, биринчи навбатда, халқаро террорчилик, диний экстремизм, миллий айирмачилик ва наркобизнес каби минтақавий ва дунёвий хавфсизликка таҳдид соладиган хатарга қарши пухта ўйланган ва самарали курашга йўналтирилган кўп томонлама ҳамкорлик механизми деб биламиз».

Шанхай ҳамкорлик ташкилотига ана шу 2001 йил 15 июнда Ўзбекистон ҳам кирди. Бу ташкилот аъзолари орасида БМТ Хавфсизлик кенгашининг доимий аъзолари бўлмиш Россия ва Хитой борлиги билан эътиборга молик.

Бу ташкилот олдида турган долзарб муаммолар:

1) Афғонистон можароси, бу ердаги хунрезлик тугамас экан, таҳдид сақланиб қолаверади. Натижада ўз-ўзидан янгидан-янги муаммолар келиб чиқаверади.

2) Террор, экстремизм, айирмачилик ва наркобизнес бир-бирдан айрим муаммолар эмаслиги яхши маълум. Наркотик савдолар моддалар савдосидан келган миллиард долларлар эвазига қўлурувчилар ёлланмоқда. Унга қарши баҳамжиҳат курашилмаса, натижа кутилганидек бўлмайди.

Демак, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти тузилди, тузиш тўғрисида Декларация қабул қилинди, ва террорчилик, айирмачилик ва экстремизмга қарши кураш борасидаги Шанхай конвенцияси имзоланди.

Шанхай ҳамкорлик ташкилотининг навбатдаги учрашувини 2002 йилда Санкт-Петербург шаҳрида ўтказилиши белгиланди.

Шанхай саммити доирасида Ўзбекистон, Қирғизистон ва Қозоғистон ўртасида чегаралар туташуви тўғрисида 3 томонлама битим имзоланди.

Шанхай ҳамкорлик Кенгаши томонидан 2001 йил 15 июнда имзоланган «Халқаро терроризм, экстремизм ва сепаратизмга қарши кураш ҳақида»ги Конвенция ҳам терроризмнинг сиёсий аҳамият касб этаётганлигини кўрсатади.

2001 йил 15 июнда Хитойнинг Шанхай шаҳрида 6 мамлакат раҳбари ШХТни тузиш тўғрисидаги декларацияга имзо чекди. Унинг доимий ишловчи икки органи - Котибият ва Минтақавий аксилтеррор тузилмасини ташкил этишга келишиб олинди. Таъсис ҳужжати - Хартия (Низом) 2002 йил 7 июнь куни Россиянинг Санкт-Петербург шаҳрида қабул қилинди. Шу тариқа ташкилот халқаро юридик мақомга эга бўлди. 2003 йил 29 май кунини бўлган Москва саммитида 2004 йил январидан

Пекинда Котибиятни, Тошкентда Минтақавий аксилтеррор тузилмаси ижроня қўмитасини ишга туширишга қарор қилинди. Булардан ташқари, 2003 йил сентябрда ҳукумат раҳбарлари кенгаши қарори билан савдо-иктисодий соҳада кўп томонлама ҳамкорликнинг узоқ муддатли дастури ишлаб чиқилди ва тасдиқланди.

ШХТ доирасида аъзо мамлакатларнинг ташқи сиёсат маҳкамалари, иқтисодийёт ва савдо вазирликлари ўртасида мунтазам мулоқотлар ўтказилмоқда. Тошкент саммити арафасида (2004 йил 17 июнь) ҳам бу идоралар раҳбарларининг учрашувлари ташкил этилди.

2004 йил 17 июнь куни Тошкентда (Пойтахтнинг «Интерконтинентал» меҳмонхонасида) Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг (ШХТ) саммити бўлиб ўтди. Бу Тошкент учрашувида кўрилган масалалар орасида ШХТ фаолиятининг 2 асосий йўналиши: хавфсизлик ва савдо-иктисодий ҳамкорлик муаммолари музокараларнинг бош мавзуси бўлди. Қатнашчилар Мўғилистон Президентини Надагийн Багабандиянинг мурожаатини кўриб чиқиб, ушбу мамлакатни ташкилотга кузатувчи мақомида қабул қилишга қарор қилдилар. Тошкент учрашувида Афғонистондаги вазият ҳам анжуман кун тартибидан ўрин олди. Илгари Афғонистон муаммоларини ечишда Афғонистоннинг ўзи қатнашмас ва бунга муҳим аҳамият берилмасди. Бунга сабаб илгари Афғонистонда марказий ҳокимият йўқ эди, мамлакат бўлинган эди. Тошкент учрашувига Афғонистон Муваққат маъмурияти раҳбари Ҳамид Карзай меҳмон сифатида таклиф этилди. Шу боисдан ҳам Тошкент саммитида Афғонистон раҳбари Ҳамид Карзай ва Мўғилистон Президентининг вакили, мамлакат ташқи ишлар вазири Лувсангийн Эрдэнэчулуун катнашди.

Дунёда ядровий, кимёвий, биологик, электрон террорчилик ҳавфи пайдо бўлди. Шуларни ҳисобга олганда ШХТ эгаллаган минтақада таҳдидларнинг олдини олиш учун бир тизим, умумий механизм ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Тошкентда очилган Минтақавий аксилтеррор тузилмаси зиммасига ахборот алмашиш, чегара ва божхона қўмиталарининг, махсус хизматларнинг ҳамкорлигини мувофиқлаштириш, шу орқали террорчиликнинг олдини олиш вазифаси юкланган. Президент Ислам Каримов томонидан террор ва норкобизнес учун «транзит давлат» тушунчасининг ўзи йўқлиги қайд этилди.

ШХТ саммитида кўрилган 2-масала савдо-иктисодий ҳамкорликни ривожлантириш билан боғлиқ. Иқтисодий ҳамкорликда транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, табиий, минерал хом ашё захираларини ўзлаштириш, сув-энергетика захираларидан унумли

фойдаланиш, экологияга оид масалалар, хусусан, ичимлик суви муаммоларини ҳал қилиш каби долзарб масалалар бор.

Ислом Каримовнинг Марказий Осиёда умумий бозор яратиш тўғрисидаги таклифи ШХТ саммитида яна бир бор эълон қилинди. «Марказий Осиё ҳамкорлиги» ташкilotи тузилган минтақамиз мамлакатларининг бу мақсадга эришишида Россия ва Хитойдек қудратли давлатлар билан ШХТ доирасида ҳамкорликни чуқурлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозир Хитой йўналиши, Афғонистон орқали Форс кўрфази бандаргоҳларига чиқадиган йўналиш бўйича лойиҳалар ўрганилмоқда. Хитой томони иктисодий ҳамкорликни ривожлантириш учун 900 миллион АҚШ доллари кредит ажратишини баён этди.

Тошкент саммитида (17.06.2004) 1) ШХТ Давлат раҳбарлари кенгаши мажлиси якунлари бўйича Тошкент декларацияси, 2) ШХТ ваколатлари ва иммунитетлари тўғрисидаги конвенция, 3) Наркотик воситалар ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига қарши курашда ҳамкорлик тўғрисида битим, 4) ташкilot ва унинг органлари фаолиятига доир қатор ҳужжатлар имзоланди («Маърифат», 2004 йил, 19 июнь).

Хуллас, бугунги кунда хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ бўлган муаммоларни ҳал этиш минтақадаги барча мамлакатларнинг истиқболини ҳам бир қадар белгилаб беради. Шунинг билан бирга бу - минтақада яшайтган халқларнинг азалий қон-қариндошлиги, ҳамкорлиги ва маънавий - руҳий яқинлигини мустаҳкамлашда ҳам ўта муҳим аҳамиятга молик масала бўлиб қолаверади. Худди шунингдек, минтақа а қарши қаратилган мафкуравий таъсирларга қарши курашни кучайтиришда умумминтақавий бирликни мустаҳкамлашнинг аҳамияти ҳам ошиб бораверади.

Мамлакатимиз Президенти И.Каримов 2010 йилнинг 28 январида бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида “Минтақамизда ва бутун дунёда юзага келаётган мураккаб геосийсий шароитда бизнинг зиммамизда мамлакатимизнинг хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш, шу муқаддас заминимизда ҳукм сураётган тинч-осойишта ҳаётни сақлаш каби бири-биридан масъулиятли ва кенг қўламли бир қатор вазифалар борки, юртимизнинг, жондан азиз фарзандларимизнинг бугунги ва эртанги куни ана шу масалаларни

қанчалик муваффақият билан ҳал этишимизга боғлиқдир»³¹ – деб таъкидлади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов мустақилликни илк дамлариданок мазкур муаммони ўта жиддийлигини жуда кўплаб нуфузли халқаро ташкилотлар доирасидаги йиғилишларда алоҳида қайд этиб, бу масала юзасидан жаҳон ҳамжами тининг ҳамкорлигида ҳал этилишини эътироф этган. 1995 йил 15 октябрда Тошкентда «Марказий Осиёда хавфсизлик ва ҳамкорлик» масалаларига бағишланган семинарда Президентимиз Ислом Каримов томонидан «Оламшумул хавфсизлик ва умумий тараққиётга эришиш минтақавий барқарорликни ўрнатиш ва бир-бирини англашга боғлиқ...»³² ва «...минтақавий можаролар ҳал қилинмас экан, Марказий Осиёдаги давлатларнинг бирортаси ўзини хавфдан холи деб ҳисобламайди ва ишонч билан олға бора олмайди»³³, - деб минтақадаги хавфсизлик нафақат Ўзбекистон, балки Марказий Осиёнинг барча давлатлари учун зарурлиги ва улар ташқи сиёсатининг асосий вазифаси эканлигини таъкидланди. Бу фикр билан мамлакатимиз ташқи сиёсати тинчликпарвар сиёсат эканлиги дунё ҳамжамиятига яна бир бор кўрсатиб берилди.

³¹ Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 28.01.2010.

³² Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлида. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б. 33.

³³ Ўша манба. –Б. 25 -26.

Инсон хотираси – бокий, кадр-қиммати – улуғ
09.05.2012

Президентимиз Ислом Каримов ташаббуси билан 9-май – Хотира ва кадрлаш куни мамлакатимизда умумхалқ байрами сифатида кенг нишонланмоқда.

Хотира – аждодларга юксак ҳурмат ва эҳтиром ифодаси. Инсон хотира билан тирик, кадр билан улуғ. Президентимиз томонидан истиқлолнинг илк йилларидан эл-юртимиз тақдирига дахлдор тарихий адолатни тиклаш, аждодларимизнинг эзгу ишлари, жасратини улуғлаш ва абадийлаштириш, мамлакатимизда инсон манфаатларини таъминлашга қаратилаётган эътибор халқимизнинг ана шундай ўлмас қадриятлари, бебаҳо маънавий фазилатларини намоён этиб келмоқда.

Иккинчи жаҳон урушида жасрат кўрсатган, оловли майдонларда ўз юртининг тинчлиги ва озодлиги, оиласи, фарзандларининг хотиржамлиги учун курашган инсонлар мудом халқимиз ардоғида. Беаёв жангларда жон фидо қилган боболаримиз хотираси қалбларимизда абадий яшайди. Бугун орамизда яшаётган 6 минг 600 нафардан зиёд Иккинчи жаҳон уруши катнашчиларига давлатимиз томонидан ҳар томонлама эътибор ва ғамхўрлик кўрсатилмоқда.

Президентимиз Ислом Каримовнинг 2012 йил 18 апрелда қабул қилинган “Иккинчи жаҳон уруши катнашчиларини рағбатлантириш тўғрисида”ги фармони мамлакатимизда Иккинчи жаҳон уруши катнашчиларига кўрсатилаётган эҳтиромнинг яна бир ёркин ифодасидир. Мазкур фармонга мувофиқ барча шаҳар ва туманларда, қишлоқ ва маҳаллаларда уруш катнашчилари ва ногиронларига пул мукофотлари топширилди.

2012 йил, 9 май.

Пойтахтимиздаги табаррук масканлардан бири – Хотира майдони ҳар қачонгидан гавжум. Бу ерга уруш ва меҳнат фахрийлари, ҳукумат аъзолари, сенаторлар, депутатлар ва харбийлар, кенг жамоатчилик вакиллари тапприф буюрди.

Майдон узра маҳзун мусика таралади.

Соат 9.00. Майдонга Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов кириб келди.

Давлатимиз раҳбари харбий оркестр садолари остида Мотамсаро она ҳайкали пойига гулчамбар қўйди.

Президентимиз Иккинчи жаҳон урушида жон фидо қилган ватандошларимиз хотирасига ҳурмат бажо келтирди:

– Бугун мамлакатимизда буюк тарихий сана, яъни Иккинчи жаҳон урушида фашизм устидан ғалаба қозонилган куннинг 67 йиллиги нишонланмоқда. – Пойтахтимиз Тошкентда, шаҳар ва қишлоқларимизда халқимиз Хотира ва қадрлаш кунига бағишланган маросимларни бажо келтирмоқда. Аввало ана шу аёвсиз урушда қатнашгачлар, жанг майдонларидан қайтмаган барча юртдошларимиз хотираси олдида бош эгиб, таъзим қилмоқда.

Бугун сафимизда эсон-омон, бардам бўлиб, барчамизга маънавий мадад бериб, ибрат бўлаётган уруш қатнашчиларини чин қалбимдан табриклаш, уларга узоқ умр тилаб, ўзимнинг самимий хурматимни билдириш менга катта мамнуният бағишлайди, деди давлатимиз раҳбари.

Агар ана шу даҳшатли урушда 1,5 миллион юртдошларимиз қатнашганини, шулардан тахминан 500 минг ватандошимиз ҳалок бўлганини инobatга оладиган бўлсак, Ўзбекистонда ўша пайтдаги хонадонларнинг биронтасини бу фожиа четлаб ўтмагани аён бўлади. Орадан йиллар ўтади, замонлар ўтади, лекин халқимизнинг кўксига, калбига мудҳиш уруш азоб-уқубатлари, айрилик яраси ҳеч қачон унутилмайди.

Барчамизнинг ишончимиз комил: фашизмга қарши курашда ўз она юртининг тинч, осойишта ҳаётини, беғубор осмонини асраш учун мардлик, жасорат ва қаҳрамонлик кўрсатган, жон фидо этган юртдошларимизнинг хотираси абадий яшайди, халқимиз ўз ўғлонларининг азиз номларини миннатдорлик билан эслайди, уларнинг охирати обод бўлишини Яратгандан сўрайди, деб таъкидлади Президентимиз.

Ўтганлар хотирасини ўз ёдида сақлаб, эъозлаб яшаш халқимиз учун энг муқаддас фазилат бўлиб келган. Бундай одат миллий қадриятимизга айланиб, қон-қонимиз, суяк-суягимизга сингиб кетган. Ушбу қадрият халқимизнинг ўзига хос, бошқалардан ажралиб турадиган ноёб фазилатидир. Шунинг учун ҳам 9 май – Хотира ва қадрлаш кунини биз катта байрам сифатида нишонлаймиз. Ҳақиқатан ҳам, жаҳон тарихида даҳшатли из қолдирган, собиқ Совет Иттифоқида яшаган 27 миллион одамнинг умрига зомин бўлган, халқимизга қанча азоб-уқубатлар, йўқотишлар олиб келган, қанча аёлларнинг бева-бечора, қанча болаларнинг етим қолишига сабаб бўлган бу ёвуз офатнинг ҳаётимизда қолдирган изи, асорати ҳар қанча вақт ўтса-да, ҳеч қачон эскирмайди, унутилмайди.

Президентимиз бундай мудҳиш ва аёвсиз урушнинг яна такрорланмаслиги учун унинг олдини олиш, илдири билан йўқ қилиш

ҳозирги вақтда энг долзарб, энг муҳим муаммо бўлиб қолаётганини таъкидлади.

Дунёнинг кўплаб минтақаларида бугун давом этаётган қарама-қаршиликлар, қуролли тўқнашувлар, қонли фожиалар, ён-атрофимиздаги нотинч аҳвол ҳар биримиздан доимо сезгир ва огоҳ бўлиб яшашимизни талаб қилади. Қўшни Афғонистонда бундан 30 йил муқаддам бошланган нотинчликнинг ҳали-бери охири кўринмаяпти.

Бу нафақат Ўзбекистон учун, халқимиз учун, умуман минтақамизда яшаётган барча одамлар учун катта хавф-хатардир. Ўз юрти, оиласи, фарзандларининг келажагини ўйлайдиган ҳар бир инсонни бу ташвишга солиши табиий. Халқимизда “Қўшнинг тинч – сен тинч” деган мақол бежизга айтилмаган, деди Ислоҳ Каримов.

Бугун фашизм устидан қозонилган ғалабага 67 йил тўлишига қарамадан, минг афсуски, жаҳоннинг турли мамлакатларида, турли ҳудудларида фашизм деган офат яна бош кўтараётгани, миллатчилик каби жуда хавфли бало тобора тарқалиб бораётганини сезмаслик, кўрмаслик, бундай хавф-хатарларга бепарво бўлиб яшаш қутилимаган оғир оқибатларга олиб келиши муқаррар. Такрор айтишга тўғри келади: бундай таҳдидларни ўз вақтида сезиш, уларнинг ёвуз бапарасини очиб бериш бугунги замоннинг талаби. Шулар ҳақида гапирар экан, Президентимиз бундай офатларнинг олдини олиш, бартараф қилиш йўлида яна бир муҳим масалага жамоатчилик эътиборини жалб қилиш зарурлигини қайд этди.

Бугунги кунда Ўзбекистонимиз эришаётган, дунё тан олаётган марралар ҳақида сўз юритганда, уларга замин бўлган кўпгина сабабларни келтириш мумкин. Лекин халқимиз қўлга киритган бу натижаларнинг негизиде турган асосий омил – буни бугун ҳеч кимга тушунтириб беришнинг ҳожати йўқ, деб ўйлайман – мустақиллик даврида одамларимизнинг дунёқараши, ҳаётга, меҳнатга, ўз касбига бўлган муносабати кескин ўзгариб бораётганида яққол намоён бўлмоқда, деб таъкидлади Ислоҳ Каримов.

Бир сўз билан айтганда, халқимизнинг мустақил фикрлаши, маънавий олами, ижтимоий фаоллиги ўсиб бораётгани барча-барча ютуқларимизнинг пойдеворига, куч-қувватимиз манбаига айланаётганини сезиш, кўриш қийин эмас.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, юртимизда амалга оширилаётган улкан бунёдкорлик ишлари, эришилаётган ютуқларнинг негизиде аввало инсон омили мужассам. Истиқлолимизнинг 21 йиллигини нишонлаш арафасида турибмиз. Тарихан шу қиска даврда мустақил Ватанимизда халқимизнинг бунёдкорлик салоҳияти, инсон омили туфайли қўлга

тинч-осуда ҳаёти химоясида посбон бўлиб турган Куролли Кучларимизнинг салоҳияти ва қудратини янада ошириш, мухтасар айтганда, миллий армиямиз том маънода халқимизнинг ғурур-ифтихорига айланиши учун ҳисса қўшиш – барчамизнинг муқаддас бурчимиз бўлиши керак. Биз доимо ўз имкониятларимиз, куч-қудратимизга таяниб-суяниб яшаганмиз ва келажакда ҳам шундай бўлажак, албатта.

Биз ўз олдимизга ота-боболаримиз орзу қилган, керак бўлса, жонини ҳам аямаган улуг мақсадни, яъни Ўзбекистонимизнинг ҳеч қимдан кам бўлмаган ҳаёт даражасига эрипиши ва буюк давлат қуриш вазифасини қўйганмиз. Ана шу йўлда Яратгандан халқимизни, Ватанимизни ёмон кўзлардан сақлашда ўзи мададкор бўлишини сўраймиз. Биз ўзимизнинг эзгу мақсадларимизга албатта эришамиз, деди Ислоҳ Каримов.

Мотамсаро она ҳайкали пойи шу куни анвойи гулларга бурқанди. Муаззам майдон оқшомга қадар юрт тинчлиги ва озодлиги, авлодларнинг порлоқ истиқболи учун жон фидо қилган ватандошларимиз хотирасига ҳурмат бажо этиш учун келган зиёратчилар билан гавжум бўлди.

Маъба: http://press-service.uz/uz/news/show/main/pamvat_o_cheloveke_vechna_ego_chest_i_d/

Замонавий бошқарувда ютуққа эришиш йўллари

«Бугунги куннинг энг муҳим вазифаси – деб, таъкидлайди Президентимиз И.А.Каримов, ҳаётимизнинг барча соҳаларида, айниқса, бошқарувда, республика миқёсида, вилоят, шаҳар, туман, қишлоқ ва маҳаллаларни бошқаришда, тармоқ ва бўғинларни идора этишда янгича фикрлайдиган, қийин дамларда масъулиятни ўз зиммасига ола биладиган, ишбилармон одамларни топиш, уларга ишонч билдиришдан иборатдир».

Бозор иқтисодиётида турли мулкчиликка асосланган минглаб корхоналар фаолиятини тасаввурга сиғдириш қийин эмас. Корхоналар фаолиятини у ёки бу даражадаги бошқарувини ташкил этиш, шу корхона раҳбарининг бошқарув қобилиятига боғлиқ. Унинг қобилияти эса менежмент соҳасидаги билимларни қанчалик даражада эгалланганлиги билан ўлчанади. Шу нуқтаи назардан менежмент сўзи бизнинг ҳаётимизда бозор иқтисодиёти билан боғлиқ кириб келган сўзлар каторидан жой олди.

Ҳар бир ишчининг ижодий фаоллиги, содиқлиги ва малакасини ошириш туфайли кадрлар салоҳиятидан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришни бошқариш ва техника-технология базасини ривожлантириш орқали ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш йўли билан фирма фаолиятида даромад олиш ёки фойда кўришни таъминлаш менежмент фанининг туб мақсадини билдиради. Шунингдек, фирмани муваффақиятли бошқариш, бизнесда ички ва ташқи муҳит таъсирига ҳос раҳбарликни олиб бориш, ташкилотдаги келишмовчилик масалаларини ҳал этиш ҳам менежмент фанининг ана шундай мақсадларидандир.

Моддий ва инсон ресурсларига эга бўлган ҳолда, истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиб, хизмат кўрсатиш ва товарлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳамда бозор муҳитида корхона фаолиятининг рентабеллигини ва унинг барқарор ҳолатини таъминлаш менежментнинг энг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

Менежер - бу махсус тайёргарлик кўрган, бошқарув санъатини эгаллаган, тadbиркорлик қобилиятини ишга тушура оладиган малакали мутахассис. Улар ёлланма бошқарувчилар бўлиб, аҳолининг алоҳида ижтимоий қатламини ташкил этади

А.Фаоль фикрига кўра «бошқариш – бу аввалдан кўра билиш, ташкил этиш, идора қилиш, мувофиқлаштириш, назорат қилишдир». Олимнинг бу фикри 1923 йилга тегишли бўлиб, бу даврда бошқариш назариясига қўшган асосий ҳиссаси шундан иборат эдики, у бошқаришни унверсал жараён сифатида кўриб чиққан. Унинг айтишича,

бу жараён режалаштириш, ташкил этиш ва назорат қилиш каби ўзаро бир-бирига функцияларни ўз ичига олади.

Маъмурий менежментнинг кўзга кўринган намоёндаларидан бири Макс Вебер (1864-1920) ҳам ташкилотни бошқариш тизимини оқилона ташкил этиш бўйича изланишлар олиб борди. У бошқаришнинг иерархияга оид тамойилларига алоҳида эътибор берган.

Бу мактаб намоёндалари ташкил этишнинг умумий хусусияти ва қонуниятларини аниқлашга уринишган. Уларнинг мақсади икки жиҳатга эга бўлган бошқаришнинг универсал (ҳар томонлама) тамойилларини яратишдан иборат эди. Биринчиси – ташкилотни бошқариш тизимини тўғри йўлга қўйишдир. Бу мактаб намоёндалари бизнесни асосий функцияларини аниқлаш билан бирга, ташкилотни бўлимларга ажратиш - энг яхши усуллардан эканлигига аниқ ишонган. Бундай функциялар каторида улар молия, ишлаб чиқариш ва маркетингни ҳисобга олишган. Икки жиҳат – ишчиларни бошқариш ва корхонанинг ташкилий тузилишини тўғри белгилашдир. Бунга яқка бошчилик тамойили мисол бўла олади. Бу тамойилга кўра одамлар фақат биргина раҳбарга бўйсундилар.

1880 йилда Ф.Тейлор менежмент соҳасидаги изланишларини бошлаган даврда инсон ҳақида фикр юритиб: инсон – бу «ақл-идрокли жонзот», у ўзининг иқтисодий даромадларини максималлаштириш ҳақида ўйлайди, деб қайд этади.

Мазкур мактаб фаолиятининг асосий йўналишлари:

- бошқаришда инсоний саъй-ҳаракатлар ва муносабатлар ҳақидаги илмий қарашларни қўллаш:

- меҳнат мотивация тизимини ишлаб чиқиш.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, бугунги кунда инсоний муносабатлар мактабининг давомчилари сифатида инсоний саъй-ҳаракатлар мактаби шаклланди. Аммо бу мактаб намоёндаларининг илмий қарашлари инсоний муносабатлар мактабидан сезиларли фарқ қилади. Инсоний саъй-ҳаракатлар мактаби намоёндаларининг асосий мақсади, инсон ресурслари самарадорлигини ошириш ҳисобига, ташкилий самарадорликни оширишдир.

Инглизча «менежмент» сўзи, бошқарув деган маънони англатса-да, дастлаб асов отларни тушовлаш маъносини билдирган. Кейинчалик бу атама икки ғилдиракли аравага нисбатан қўлланила бошланган. Бугунги кунда эса гап одамларни, жамоаларни бошқариш хусусида борапти. Бу ўринда одамлар меҳнати, хоҳиш иродасидан фойдаланиб мўлжалдаги мақсадларга эришиш тушунилади. Лекин менежментни фақат одамларни бошқариш жараёни деб

тушунмаслик керак. Инглиз тилида «Менежмент» сўзининг маъноси ниҳоятда мураккаб. Инглиз тилининг фундаментал Оксфорд луғатида бу сўзнинг қуйидаги талқинларини учратиш мумкин:

1. одамлар билан муомала қилиш усули, тарзи;
2. ҳокимият ва бошқарув санъати;
3. ишбилармонликнинг ўзинга хос тури;
4. маъмурий вазифа.

Шундай қилиб, «Менежмент» атамаси қуйидаги маъноларни англатади:

- * бошқарув;
- * инсон органидаги билимлар соҳаси;
- * бошқарувни амалга оширганларнинг ижтимоий қатлами.

Иқтисодийetni бошқариш - бу муайян доирада ташкилотлар, муассасалар, корхоналар ва фирмаларни бошқариш тушуниладики, бунда меҳнат жамоаси, персонал (ҳодимлар) ва ишчиларни бошқариш ўзинга хос муҳимликни билдиради. Иқтисодийetni бошқаришнинг ана шундай муҳим қисми менежмент соҳаси билан боғлиқ.

Юқори фойда олишнинг уч шарти

1. Ҳаражат - бу маҳсулот ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, товарни сотиш ва ходимларга тўлаш учун сарфланадиган маблағлардир. Унинг таркибига:

- маҳсулот (ёки хизмат) таннари,
- маъмурий ҳаражатлар,
- ижара ва фоииз тўловлари,
- иш ҳақи,
- солиқлар киради.

2. Наф - бу маҳсулот ёки хизматларнинг истеъмолчиларга қанчалик даражада ижобий натижа келтиришидир. Ҳаридорнинг харид қилиш аниқлиги товарнинг нафлилик даражасининг қанчалик юқорилигидан келиб чиқади.

3. Баҳо - бу товар ва хизматларнинг пулда ифодаланган қийматидир. Баҳо иккита асосий вазифани бажаради:

- ресурслар истеъмолини чеклаш имконини беради;
- ишлаб чиқариш учун туртки бўлиб хизмат қилади.

Фойдага таъсир этувчи бу уч омилнинг моҳиятини тушунган бошқарувчигина танловни тўғри амалга ошириши ва ишчан қарорни қабул қила олиши мумкин. Менежер ҳаражатларни минималлаштиришга, маҳсулотнинг нафлилик даражасини белгилаш билан бирга унинг баҳосини тўғри белгилаши лозим.

Менежмент фанидаги асосий тушунчалар

Менежмент фан сифатида ўрганилар экан, унинг объекти доирасида кўпроқ учрайдиган ўзига хос иктисодий тушунчалар-атамалар мавжуд. Қуйида уларни кенгрок ёритишга ҳаракат қиламиз.

Ишлаб чиқариш омиллари – турли иктисодчи олимлар томонидан турлича талқин қилиб келинган. Ҳозирги ғарб мамлакатларида йирик иктисодчилар томонидан ишлаб чиқариш омиллари тўртта (ер, капитал, меҳнат ва тадбиркорлик қобилияти) деб юритилмоқда.

Ишлаб чиқаришни ташкил этиш – бу ишлаб чиқаришда самарадорликни ва фойдани ошириш мақсадида инсон меҳнати ва моддий элементларнинг бириктириш тартиби ва шаклини таъминловчи қоидалар, жараёнлар ва хатти-ҳаракатлар йиғиндисидир.

Ишлаб чиқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқариш омиллари билан нақадар фойдаланилганлигини намоён этади ҳамда маҳсулот яратиш билан боғлиқ жараённи акс эттиради.

Режалаштириш – мақсадга эришиш йўлида амалга оширилиши зарур бўлган муайян бир йўналиш. Режалаштириш - корхонанинг барча бўлимларидаги мақсадлар яқинлигини таъминлайди. Корхона доимий равишда турли хил ва ўзгарувчан ташқи муҳит таъсирида бўлади. Шунинг учун режалаштириш – бу узлуксиз жараён ҳисобланиб, ташқи муҳитнинг ўзгариши натижасида белгиланган режага ўзгартириш қилиниш эҳтимоли ҳам юзага келиши табиий.

Логистика – корхонада моддий ва ахборот оқимларини бошқариш мақсадида йўналтирилган қоидалар ва услублар йиғиндиси.

Операцияларни тадқиқ этиш – бу инсон ва техника тизимида бошқариш муаммоларини ҳал этиш услублари бўлиб, бирон бир натижа олишга йўналтирилган бўлади.

Раҳбарликнинг асосий қонун-қоидалари (принципи) – қарорлар қабул қилиш ва фаолият кўрсатишнинг умумий тавсияларидан иборат бўлади.

Раҳбарликдаги расмийлик – аниқ вазиятда қўлланилиши керак бўлган хатти-ҳаракатлар тавсифи.

Раҳбарлик қондаси – ўзига хос вазиятларда амалга оширилиши (қўлланилиши) керак бўлган аниқ тавсиялар

Мотивлаштириш – бу кишилар фаолиятини руҳий йўллар билан мақсадга мувофиқ йўналтириш. У муайян эҳтиёжни қондириш билан боғлиқ. Эҳтиёж эса сабабларда намоён бўлади. Бу тушунча инсон омили билан чамбарчас боғлиқ.

Назорат – иш натижаларини баҳолаш ва ўлчаш бўйича фаолият олиб бориш. Белгиланган иш ёки вазифани охирига етказиш ва бу тўғрида хулоса чиқариш учун назорат қилиш зарурияти туғилади. Назорат туфайли инкирозли вазиятларни келиб чиқишига сабабчи омилларга барҳам бериб борилади.

«Тадбиркорлик», «бизнес» ва «менежер» тушунчалари мазмуни ва уларнинг моҳияти

Тадбиркорлик - фойда ва манфаат олиш мақсадида муайян таваккалчилик асосида янгиликларни жорий этиш иштиёқидаги ишчанлик фаолиятдир. Тадбиркорлик жисмоний ва юридик шахслар томонидан мустақил хўжалик юритишнинг алоҳида бир тўртини акс эттирувчи фаолият. Тадбиркорликда таваккалчилик шахсан тадбиркор томонидан амалга оширилади. Бизнесни ташкил этишдан бошлаб, унинг якуний натижаларигача барча иқтисодий жараёнларда тадбиркор муайян жавобгарликни хис этиб фаолият кўрсатади. Тадбиркор учун энг зарур нарса вақт бўлиб, ундан унумли фойдаланишга ҳаракат қилади. Тадбиркор куйидаги хусусиятларга эга бўлиши керак:

- фаолият доирасида касбий билимга;
- маълум даражада бошқаришни билиш ва маркетинг ҳамда ишлаб чиқариш фаолиятида тажрибага;
- ўз фаолияти, бозор ҳолати, жалб қилинадиган ресурслар ва молиявий воситаларни баҳолаш қобилиятига;
- иқтисодий тафаккур, билимдонлик, иш маданияти, амалий тажриба ва кўникмаларга;
- ишлаб чиқаришни ташкил қилиш қобилияти ва фойда олиш, мақсадга эришиш учун таваккалчиликдан қўрқмай ҳаракат қилишга;
- бозор имконияти ва новаторлик гояларини таҳлил қилиш, фойдаланиш қобилиятига.

Бизнес - бу даромад олиш мақсадида пул билан амалга ошириладиган ишчанлик фаоллигидир, яъни бозорда унинг иқтисодий субъектлари орасида хизматлар ва товар айирбошлаш билан боғлиқ масалани ечишга йўналтирилган фаол ишчанлик машғулоти дир. Бизнес тадбиркорликка нисбатан кенг маъноларда ишлатилганлиги туфайли тадбиркорлик фаолиятини ҳам ўз ичига олади. Бизнес билан шуғулланган кишиларни бизнесмен деб атайдилар. Баъзан менежер, тадбиркор, дилер, маклер, брокер, коммерсантларнинг муайян фаолиятини умумлаштириб бизнесмен деб аташ ҳам мумкин. Аммо бу терминларнинг ҳар бирининг ўзига яраша функцияси мавжуд

бўлганлиги туфайли уларни бири-биридан фарқлай билиш керак.

Менежер - бу махсус тайёргарлик кўрган, бошқарув санъатини эгаллаган, тадбиркорлик қобилиятини ишга тушура оладиган малакали мутахассис. Улар ёлланма бошқарувчилар бўлиб, аҳолининг алоҳида ижтимоий қатламини ташкил этади.

Замонавий менежментнинг шаклланиши

Менежмент бир илм соҳаси сифатида фанлараро тармоқ бўлиб, унда иқтисод, социология, психология, ҳуқуқ, техник ва бошқа фанларда эришилган ютуқлар, шунингдек, бошқарув санъати тажрибалари ўз ифодасини топади. Ўзбекистонда шаклланаётган замонавий менежмент - бу комплекс равишдаги инновация фани бўлиб, у бозор иқтисодиётининг шаклланиши, тадбиркорликнинг ривожланиши, муайян шарт-шароитлар ва рақобатга лаёқатлилиқнинг яратилиши, иқтисодий эркинлик ҳамда масъулият асосида жисмоний ҳамда ҳуқуқий шакллар фаолиятини жонлантириш учун қулай замин яратилиш билан бир вақтда дунёга келмоқда.

Менежмент ривожланишни секинлаштирувчи ёки тезлаштирувчи муайян объектив тамойиллар, шунингдек, унинг муайян потенциали ва ўзгариш динамикаси билан характерланади. Шунинг учун ҳам объектив тенденцияларни ўз вақтида аниқлаб, улардан бошқарув жараёнида мохирона фойдаланиш керак. Потенциал ва фойдаланилаётган ресурслар, имкониятлар (моддий, молиявий, ишлаб чиқариш, меҳнат, ахборот, ташкилий) ва ҳажми билан белгиланади.

Менежер куйидаги фазилатларга эга бўлиши керак:

- билимга ташналик, профессионализм, новаторлик, ишга ижодий ёндашиш;
- катъийлик, ўзига ишонч ва ишга фидойлик;
- янгича фикрлаш, топқирлик, ташаббускорлик ва ғояларни ҳаётга татбиқ эта олиш қобилияти;
- одамларга руҳий таъсир кўрсата олиш салоҳияти;
- ҳиссиётга берилмаслик ва руҳий зарбаларга чидаш;
- очиқ кўнгиллилиқ, тадбиркорлик ва юз бераётган ўзгаришларга осон мослашиш;
- вазиятни бошқара олиш ва корпоратив тузилмаларда шахсга хос ғайрат-шижоат кўрсатиш;
- ўзини-ўзи ўстиришга ва ўзини сафарбар этишга ички эҳтиёж сезиш;
- серғайрат ва бардошли бўлиш;

• ўзини муваффақиятли ҳимоя қилишга мойиллик ва самарали хужумга ўта олиш;

- ўз иши ва қабул қилинган қарорлар учун масъулиятни ҳис этиш;
- жамоада ва жамоа билан ишлашга ўзида эҳтиёж сезиш;

Чет эл бошқарувида «менежмент» тушунчаси кўпинча «бизнес» тушунчаси билан ёнма-ён юради. Бизнес фаолият сифатида муайян бир маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш, хизмат кўрсатиш орқали фойда олишга, шунингдек, самарали ишлаш учун зарур шарт-шароитларни яратишга қаратилгандир.

Замонавий менежмент тамойиллари. Амалиёт тажриба бошқарувнинг анъанавий турачилиқ тамойиллари ўрнига замонавий менежмент назариясининг тизимли принципларини ишлаб чиқди. Уларга қуйидагилар киради:

• тизимнинг ўзини-ўзи ташкил қилувчи ва ўзини-ўзи бошқарувчи инновация унсурларини шакллантириш ва ривожлантириш динамизми;

• вертикал тузилмаларни децентрализация қилиш ва мақсадли фаолиятни таъминловчи горизонтал алоқаларни кучайтириш;

• ижобий ва салбий оғишларга ўз вақтида, тез эътибор бериш;

• фирмада биргаликдаги ҳаракатлар ташкил қилиш борасида қўрилган тadbирларни тижорий ва функционал натижаларга, эрипишга ёрдам бераётган, ҳам самарали ишлашга ҳов бўлаётган омилларга баҳо бериш.

• замон ва маконда фаолиятни бошқариш, одамларни (персонални) бошқариш, ишлаб чиқаришни янгилаш учун ташкилотдан ташқари алоқаларни бошқариш усуллари ва жараёнларини синтез қилиш орқали уларни самарали бирлаштириш.

Илм ва маҳорат. Замонавий менежерга бутун дунёда самарали, инновацион раҳбар деб қаралади, унинг ютуқлари қуйидагилардан ташкил топади:

етақчи + ҳуқуқ + иш услуги + мансаб

Бунинг учун менежер бозор иқтисодиёти қонуниятлари ва тамойилларини, замонавий менежер назарияси ва амалиётини, менежмент тизимида одамларнинг бир мақсад йўлидаги ҳулқ-атвори, юриш-туриши тарзини асослаш шаклларини ва услубларини бошқаришнинг замонавий парадигмаларини, бозор тузумларини лойиҳалашга системали ёндашишни, бозор тузумласи фаолияти натижаларини комплекс равишда таҳлил этиш усулларини билиш керак. Менежер амалдаги қонуналарни ва менежментни миллий иқтисодиётнинг

турли соҳаларида ҳамда фаолият доирасида қонуний равишда тартибга солиб туришни билиши керак.

Ахлоқ меъёрлари. Этика одамларнинг тўғри ва нотўғри хулқ-атвори, юриш-туришини белгиловчи тамойилларни ифода этади. Менежмент ва тадбиркорлик одоби хулқ-атвор муқобилларининг кенг спектрини ўз ичига олади.

Бунга менежер, тадбиркор ва бизнесменнинг мақсад ниятлари ҳам, уларга эришишда фойдаланадиган воситалари ҳам киради.

«Этика» сўзи юнон тилидан келиб чиққан бўлиб, таржимада одат, таомиллар, хулқ-атвор қоидалари деган маънони англатади. Этика назарий ёки фалсафий, амалий этикага бўлинади.

Амалий этика энг қадимий назарий фанлардан бўлиб, унинг ўрганиш объекти одоб-ахлоқдир. Амалий ёки меъёрий бўлсин, этика ахлоқий тамойиллар, аъмоллар ва меъёрларни асослаб беради.

Иқтисодиётга тадбиркор асосий ахлоқий меъёрларни кўриб чиқамиз:

- энг юкори унумдорлик ва фойдага, теварак-атрофга зарар етказиш ҳисобига эришилмаслиги керак;

- рақобат ҳалол йўллар билан амалга оширилиши, яъни бозор қонун-қоидаларига қатъий амал қилиши лозим;

- меҳнат билан яратилган неъматлар жамиятнинг табақаланишига йўл қўймайдиган қилиб тақсимланиши керак;

- инсон техникага эмас, техника инсонга хизмат қилиши керак;

- ишловчиларнинг корпорация ишларида оқилона иштирок этиши нафақат янада яхшироқ меҳнат қилиш истагини кучайтиради, балки масъулият ҳиссини ҳам оширади;

- иқтисод диндан фарқли уларок ахлоқ-одоб меъёрларига эмас, моддий неъматларни тақсимлашга қаратилган бўлади, У амалдаги ахлоқ-одоб меъёрларига бўйсиниши керак.

Менежер ўз ҳамкасблари билан бўладиган иш фаолиятида умумтомондан қабул қилинган қоида ва меъёрларга амал қилади: ҳалол рақобат усулларидан фойдаланиш; нопок йўл билан топилган пулдан фойдаланмаслик; очикчасига иш қилиш, агар шерик ҳам шундай қилса; ҳар қандай шароитда ҳам берган ваъдасининг устидан чиқиш; қўл остидаги одамларга таъсир кўрсатишда ҳалол, тўғри усуллардан фойдаланиш; талабчан бўлиш, лекин қўл остидагиларнинг кадр-қимматини ерга урмаслик; меҳрибон ва жонкуяр бўлиш.

Ўз-ўзини ривожлантириш. Менежментнинг ўз-ўзига ривожлантиришга тўсик бўлаётган омиллардан қуйидагиларни алоҳида ажратиб кўрсатамиз:

- ўзини бошқара олмаслик;
- қийматини йўқотган шахсий кадриятлар;
- муаммоларни ҳал этишда кўникманинг етишмаслиги;
- ижодий ёндашувнинг етишмаслиги;
- одамларга таъсир қилолмаслик ва уларга йўл-йўрик кўрсата билмаслик;

- бошқарув жараёнининг ўзига хос томонларини етарлича одамлар ва ресурсларни бошқариш кўникмасининг бўшлиги;

- ўз-ўзини ривожлантиришга ўргата олмаслик ва бу борада талаблар қўя олмаслик;

- жамоани шакллантириш қобилиятининг пастлиги;

Самарали бошқариш қобилияти. Давлат тизимлари раҳбарлари ва тижорий тузимлар менежерларига амалдаги омилларнинг таъсирини таҳлил этиш самарали менежердан ҳозир ва келгусида қандай қобилият ҳамда ишбилармонликни талаб этишини олдиндан айтиб бериш имконини туғдиради:

1. Қатъий ҳаяжонланиш, тазъийк ва ноаниқлик бозор иқтисодиёти ҳаётининг турли шаклларида зохир бўлади. Бинобарин ишбилармон менежерлардан ўзини ва вақтини самарали бошқара олиш салоҳияти талаб этилади.

2. Анъанавий кадриятларимизнинг нураши шахсий иймон-эътиқодлар ва кадриятларнинг айнишига олиб келади. Шунинг учун ҳам ҳозирги менежерлардан ўз шахсий кадриятларини аниқлаб, белгилаб олиш қобилияти талаб этилади.

3. Танлашнинг кенг имкониятлари мавжуд, бинобарин менежерлар бажараётган ишининг мақсадлари билан уз мақсадларини аниқ белгилаб олишлари керак.

4. Ташкилий тизимлар бугунги раҳбарларни ўқитиш-ўргатиш учун имкониятларни яратиб беришга қодир эмас. Шунинг учун ҳам ҳар бир менежер ўзининг ўсиши, ривожланиши билан ўзи мунтазам шуғулланиши керак.

5. Муаммолар тобора кўпайиб борапти, ҳаммаси ҳам мураккаб, ҳолбуки, уларни ҳал этиш имкониятлари, воситалари кўпинча чекланган бўлади. Бинобарин муаммони тез ва самарали ҳал этиш қобилияти бошқарувчилик кўникмаларининг энг муҳим қисми бўлиб қолмоқда.

6. Савдо бозорлари, энергетик ресурслар ва фойда олиш учун мутгасил кураш янги ғояларни олға суришни талаб қилади. Шунинг учун ҳам раҳбарлар ниҳоятда топқир бўлишлари ва вазият, шароитнинг ўзгаришини дарров пайқаб олишлари керак.

7. Анъанавий иерархия муносабатлари қийинлашиб борапти,

бинобарин самарали боршқариш тўғридан-тўғри буйруқ бермай, теварак-атрофдагиларга таъсир қилиш кўникмасидан фойдаланиш демакдир.

8. Бошқарувнинг кўпгина анъанавий мактаб ва методлари ўз имкониятларини ишлатиб бўлди, улар бугун ва эртанги кун талабларига жавоб беролмай қолди. Шунинг учун ҳам янги, янада замонавий бошқарув усуллари талаб этилади ва кўпчилик менежерлар кўл остидаги одамларга бошқачароқ муносабатда бўлишлари, муомала қилишнинг бошқа усуллари ўзлаштиришлари керак.

9. Бугунги кунда ёлланма ходимлардан фойдаланиш катта сарф-харажатлар, қатор қийинчиликлар билан боғлиқ, бинобарин ҳар бир раҳбардан одам ресурсларидан моҳирлик билан фойдаланиш талаб этилади.

10. Кенг қўламдаги ўзгаришларнинг юз бериши янги кўникмаларни ўзлаштиришни, янги ёндашувларни ривожлантиришни, замондан орқада қолиб кетмаслиги учун курашишни талаб этади. Шунинг учун ҳам менежерлар бошқаларнинг янги усулларни тезроқ ўрганишлари ва амалий кўникмаларни ўзлаштиришларига ёрдам беришлари талаб этилади.

11. Мураккаб муаммолар бир неча одамларнинг биргаликда ҳаракат қилишларини, қарорларни ҳамкорликда амалга оширишларини тобора кўпроқ талаб қилмоқда, бинобарин менежер тадбиркор, топкир, самарали ишлай оладиган гуруҳларни барпо эта олиши, уларни мутассил такомиллаштириб бора олиши керак.

«Ўзбек модели» асосидаги беш тамойил

Жаҳонда мавжуд ҳар бир давлатнинг ўзига хос модели ишлаб чиқилган. У ёки бу давлатнинг ҳар соҳадаги бошқарувини ташкил этишда шу давлатнинг географиясидан тортиб, токи унинг тарихи ва миллий урф-одатлари билан ҳисоблашишга тўғри келади. Шунинг учун бир давлатда амалга оширилаётган бошқарув модели иккинчи бир давлатда яхши самара бермаслиги табиий.

Ўзбекистоннинг истиқлол йўли Ислоҳ Каримовнинг бозор муносабатларига ўтиш юзасидан олға сурган беш тамойилига асосланади. Германиянинг собиқ канцлери Гельмут Коль бу беш тамойилга ўз муносабатини шундай билдирган: «Давлат ривожининг беш тамойилини ишлаб чиқиб, уни қўрмай оламга эълон қилаётган янги давлатнинг раҳбари тутган йўли муваффақиятнинг гаровидир». Бу тамойиллар Ўзбекистоннинг ўзига хос шароитларини ҳисобга олган ҳолда изчиллик билан шакллантириб боришни, ўзига аста-секин, босқичма-босқич, халқни ҳимоя қилиб бориб, ижтимоий барқарорликни таъминлаш орқали бозор муносабатларига ўтишни билдиради.

Беш асосий тамойил

№	Асосий тамойиллар	Асосий тамойилларнинг моҳияти
1.	Иқтисодий-нинг сиёсатдан устунлиги	* Иқтисодий ислоҳотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин эмас. Ҳам ички, ҳам ташқи, иқтисодий муносабатларни мафкурадан ҳоли қилиш зарур.
2.	Давлат асосий ислоҳотчи	* Давлат ислоҳотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолат парастлар (ретроградлар) ва консерваторликлар қаршилигини бартараф этиши шарт.
3.	Қонунлар ва уларга риоя қилиш устиворлиги	* Қонунларга риоя этиш устувор бўлиши лозим. Яъни, демократик йўл билан қабул қилинган Конституция ва қонунларни истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим.

4.	Кучли ижтимоий сиёсат юргизиш	* Аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда, кучли ижтимоий сиёсатни ўтказиш. Бозор муносабатларни жорий этиш билан бир вақтда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим. Бу бозор иқтисодиёти йўлидаги энг долзарб вазифа бўлиб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади.
5.	Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиб бориш	* Бозор иқтисодиётига ўтиш объектив иқтисодий қонуларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги «инқилобий сакрашлар»сиз, яъни эволюцион йўл билан, пухта ўйлаб, босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Бошқарув мақсадига қўйиладиган асосий талаблар

№	Талаблар	Изоҳ
1.	Мақсад бир маъноли ва аниқ бўлиши керак	Агар каёққа боришни билмасангиз, у ҳолда бирор йўлни танлашга ҳам ҳожат қолмайди.
2.	Мақсад реал ва бажарилиши мумкин бўлиши керак	Қайси томонга сузишни аниқ мақсад қилиб олмаган елканли қайиққа ҳеч қандай шамол ҳам ҳамроҳ бўла олмайди. Мақсад бу навбатдаги босқичда "жанг" билан забт қилинадиган бамисоли чўққидир. Буни зинҳор унутмаслик даркор. Шу "жанг"да ғолиб чиқиш учун бажарилиши мумкин бўлган реал мақсадни ўз олдимизга қўйишимиз керак. Ундан ортикча ҳам, кам ҳам эмас, вассалом.
3.	Мақсад миқдоран ўлчовга эга бўлиши керак	Миқдоран ўлчовга, меъёрга эга бўлмаган мақсад - бу сароб. Бу талабга риоя қилмаслик режалаштирилган мақсаднинг олдиндан бажарилмаслигига замин тайёрлаш демакдир.
4.	Мақсад барча бажарувчиларга тушунарли бўлмоғи даркор	Мақсад, уни бошқариш принциплари, пировард натижаси бажарувчиларга тушунарли бўлиши ва уларга ёзма равишда содда тилда етказилиши керак.
5.	Мақсад бўлимлар ва масъуллар	Мақсад ҳар бир фаолият тури, ҳар бир масъул шахс бўйича майда-чуйдасигача

	бўйича деталлаштирилган бўлиши керак	батафсил тақсимлаб чиқилган бўлиши лозим. Шундагина бу мақсаднинг ижро қилиниш даражасини аниқ назорат қилиш мумкин бўлади.
6.	Мақсад кўп қиррали бўлиши керак	Бу - умумий, бош мақсаднинг хусусий ва яқка мақсадларга бўлинишини, "Мақсадлар шажараси" (дерево целей)ни тузишни талаб қилади.

Бошқарув мақсадлари жуда ҳам хилма-хилдир. Бу эса уларни муайян тарзда туркумлашни тақозо этади.

Мақсад турлари

№	Мақсадни туркумлаш белгилари	Мақсадлар
1.	Умумжамят миқёсидаги муносабатларни акс эттиришига қараб	сиёсий мақсадлар иқтисодий мақсадлар социал мақсадлар маърифий-маънавий мақсадлар халқаро муносабатлар соҳасидаги мақсадлар ва бошқалар
2.	Бошқарув поғоналари (даражалари)га қараб	Худудий боғқариш мақсадлари: - мамлакат мақсадлари - вилоят мақсадлари - туман мақсадлари - қишлоқ мақсадлари - ишлаб чиқариш мақсадлари - халқ хўжалиги мақсадлари - тармоқ (сектор) мақсадлари - корхона (фирма) мақсадлари - яқка шахс мақсади
3.	Амалга ошириш муддатига қараб	жорий мақсадлар истидболдаги (перспектив) мақсадлар
4.	Бошқарувнинг амалга оширилишига қараб	узлуксиз (хундалик) мақсадлар фурдатли мақсадлар бир марталик мақсадлар
5.	Қутиладиган натижаларга қараб	пировард мақсадлар оралиқ мақсадлар
6.	Мураккаблик даражасига қараб	оддий, анъанавий мақсадлар муаммоли мақсадлар инновацион мақсадлар

Мазкур туркумланишдан кўриниб турибдики, мақсадлар ўзаро боғлиқ бўлиб, муайян иерархияга, яъни юкори ва куйи мақсадларга булиниши, бир мақсад бошка бир мақсадга бўйсуниси мумкин.

Жорий мақсадлар деганда бир йил ичида, йил чораги, бир ой ва ундан ҳам камрок муддат мобайнида амалга ошириладиган мақсадлар тушунилади. Масалан, корхона бўлимлари олдида бир йил мобайнида амалга оширилиши мўлжалланган куйидаги функционал жорий мақсадлар қўйилган бўлиши мумкин.

Мақсадларни белгилашда **жорий мақсадлар** нуқтан назаридан ёндошув, яъни ҳар бир бўлинма мақсадлари, уларни бажариш муддатлари, аниқ ижрочилар, аниқ мақсадли тадбирлар, ресурслар манбалари, белгиланган тадбирлар бажарилишининг асослаб берилиши барча бўғинлар ва даражаларда бошқарув ишончилигини ошириш кафолатини беради, бутун бошқарувнинг аппарати ҳаракатларининг пухта бўлишини белгилайди.

Истикбол (перспектив) **мақсадлар** деганда беш йил ёки ундан кўпрок давр мобайнида амалга ошириладиган мақсадлар тушунилади. Масалан, республикамизда ишлаб чиқилган "Кадрларни тайёрлаш Миллий дастури"ни рўёбга чиқаришдек улуғвор мақсад куйидаги уч боскичдаги муддатни ўз ичига олади:

1997-2001 - мавжуд кадрлар тайёрлаш тизимининг ижобий салоҳиятини сақлаб қолиш асосида ушбу тизимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш учун ҳуқуқий, кадрлар жиҳатдан, илмий-услубий, молиявий-моддий шарт-шароитлар яратиш.

2001-2005 - миллий дастурни тўлиқ рўёбга чиқариш, меҳнат бозорининг ривожланиши ва реал ижтимоий-иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда унга аниқликлар киритиш.

2005 ва ундан кейинги йиллар - тўпланган тажрибани таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш.

Жорий мақсадлар

№	Корхона бўлимлари	Жорий мақсадлар
1.	Ишлаб чиқариш бўлимлари	Корхонада "х" номли янги маҳсулотни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш
	Технология бўлими	"х" маҳсулотини ишлаб чиқариш бўйича янги технологияни жорий қилишни яқунлаш
2.	Тадқиқот бўлими	"х" КВТ қувватга эга бўлган маҳсулот моделини ишлаб чиқиш

3.	Меҳнат бўлими	"А" маҳсулот турини битга ишчига тўғри келадиган ишлаб чиқарилишини "х" донга кўпайтириш
4.	Маркетинг, савдо бўлими	Маҳсулот сотиш ҳажмини "А" сўмга кўпайтириш
5.	Молия бўлими	Фойдани "х" сўмга кўпайтириш Қарздорликни "х" сўмгача камайтириш
6.	Социал бўлим	Акциядан олинадиган даромадни "х" сўмга кўпайтириш
7.	Экология бўлими	Ходимларни ижтимоий муҳофаза қилиш Атмосферага чиқариб ташланадиган чиқиндиларни "х" м ³ га камайтириш

Куйидаги ҳолларда якка мақсадлар корхона мақсадининг самарали бўлишига хизмат қилади:

ходимнинг ўз олдига қўядиган мақсади 4 тадан 8 тагача бўлиши, ундан ошмаслиги керак. Агар уларнинг сони бундан ошса, кутган натижага эришиш кийинпашади, оқибатда корxonанинг умумий мақсадига путур етказиши мумкин;

якка мақсаднинг пировард натижаси ва аниқ муддати белгиланган бўлиши керак. Акс ҳолда у мавҳумликка юз тутаети;

режалаштириладиган мақсад ҳаракат эвазига эришиладиган, шу билан бирга, амалга ошириладиган даражада бўлиши керак.

Умуман ҳар бир киши мақсадга эришишнинг йўли оғир ва мураккаб бўлиши мумкинлигини англаши керак. У ўз мақсадига осонлик билан эришишига умид боғламаслиги керак.

Шундагина у ҳар қандай кутилмаган муваффақиятсизликка тайёр бўлади, тушқунликка тушмайди.

1991 йилнинг 31 августига Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллига эълон қилинди. Шундай бир шароитда республикада давлат ва иқтисодиётни қайта қуришнинг бош мақсади Президентимиз И.А.Каримов томонидан куйидагича аниқлаб берилди:

Пировард мақсадимиз ижтимоий йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барво эттишдан иборатдир.

Бу мақсад ниҳоятда мураккаб ва кўлқирралидир. Унинг амалга оширилиши сиёсий, иқтисодий, маънавий, ҳуқуқий соҳалардаги асосий мақсадларга эришилишига боғлиқ. Шу сабабли бош мақсад (БМ)га эришишнинг аниқ йўналишлари белгилаб олинди ва куйидаги тўрт гуруҳдаги биринчи даражали мақсадлар ажратилди:

1. Ижтимоий-сиёсий соҳадаги мақсадлар.
2. Ижтимоий-иқтисодий соҳадаги мақсадлар.
3. Маънавият соҳасидаги мақсадлар.
4. Халқаро муносабатлар соҳасидаги мақсадлар.

Ижтимоий-сиёсий соҳадаги мақсадлар, ўз навбатида, қуйидаги иккинчи даражали мақсадларга бўлинади:

- 1.1. Маъмурий-буйруқбозлик, авторитар тузум механизми ва тузилмалари-дан қутилиш.
- 1.2. Давлат қурилишининг демократик-ҳуқуқий тамойил ва меъёрларига ўтиш.
- 1.3. Фуқаролик жамиятига ўтишнинг пойдеворини қуриш ва бошқ.

Ижтимоий-иқтисодий мақсадлар ҳам ўз навбатида қуйидаги иккинчи даражали мақсадларга бўлинади;

- 2.1. Иқтисодий фаолият эркинлигига ўтиш.
- 2.2. Мулкчиликнинг хилма-хиллигига эришиш.
- 2.3. Нарх эркинлигини таъминлаш.
- 2.4. Рақобат қурашига ўтиш.
- 2.5. Инсоннинг ишлаб чиқариш воситаларидан бегоналашувидан, режали-тақсимотчилик тизимидан воз кечиш.
- 2.6. Кўп тармоқли иқтисодга ҳамда бозор муносабатларига ўтиш ва бошқ.

Маънавият соҳасидаги мақсадлар:

- 3.1. Ақидабозлик ва ўта сиёсатлашгирилган мафкура ҳукмронлигидан қутилиш.
- 3.2. Мустақил ва янгича фикрловчи кишиларни тарбиялаш ва бошқа хусусий мақсадларга эришиши.

Халқаро-муносабатлар соҳасидаги мақсадлар:

- 4.1. Бутун дунё тараққиётидан ажралиб қолишдан, ўзни четга олишдан ва унга қарши туришдан воз кечиш.
- 4.2. Жаҳон ҳамжамиятига кприб бориш ва унинг билан тенг ҳуқуқли ҳамкорликка йўл очиш ва бошқа кичик мақсадларга бўлинади.

Иккинчи даражали мақсадларнинг ҳар бири ўз навбатида қуйи бўгин мақсадларига бўлинади. Масалан, мулкчиликнинг хилма-хиллигига ўтиш мақсадининг амалга оширилиши қуйидаги қатор тадбирларни ишлаб чиқишга ва уларнинг қайси бирини танлаб олинишига боғлиқ бўлади:

2.2.1. Давлат корхоналарини акционерлик жамиятига айлантириш, унинг мол-мулки ҳисобидан чиқарилган (эмиссия қилинган) акцияларни халққа сотиш. Акция сотиб олган киши мулкдорга айланади.

2.2.2. Ижарага берилган давлат корхонасини ижарачилар жамоасига ўзи ишлаб топган пулига ёки қарзга сотиб ва корхонани жамоа мулкига айлантириш. Бунда янги мулкдор халқ эмас, фақат корхона жамоаси бўлади.

2.2.3. Давлат мулкани чиқарилган (эмиссия қилинган) сертификатлар ёки ваучерлар қийматига биноан фуқароларга бепул бериш. Бунда мулк халқ ўртасида тақсимланади, чунки ваучер ва сертификат корхона акциясини олиш ҳуқуқини беради.

2.2.4. Давлат мулкани фақат меҳнати билан танилган, ишнинг кўзини биладиган, масъулиятни зиммасига ола оладиган тadbиркорларга, бошқарувчиларга (менежерларга) сотиш. Бунда маълум қатламгина мулк сохибига айланади.

2.2.5. Давлат мулкани хорижий қарзни узиш эвазига чет эл фирмалари ва фуқароларига бериш. Бунда миллий мулк ҳисобидан хорижий мулк ўсади.

2.2.6. Давлат мол-мулкани ким ошди савдоси орқали сотиш. Бунда ҳам фақат маълум тоифадаги кишиларгина янги мулк сохибига айланадилар.

Бошқарувнинг асосий функциялари

№	Асосий функциялар	Функцияларнинг мазмуни ва зарурияти
1	2	3
1.	Режалаштириш	<p>* бошқарувнинг асосий ва дастлабки функциясидир. Ҳар қандай бошқариш режа тузишдан бошланади. Бу режада: бошқарув мақсадлари ва вазифалари, уларни реализация қилиш муддатлари белгиланади;</p> <p>* вазифаларни амалга ошириш усуллари ишлаб чиқилади;</p> <p>* халқ хўжалиги бўғинларининг ўзаро алоқалари ўрнатилади.</p> <p>Режалаштиришнинг умумийлик хусусияти шундаки, бунда ҳар бир бошқарув ходими ўзининг шахсий ишини режалаштиради, ўз иш жойининг фаолияти кўрсаткичларини ишлаб чиқади, режаларнинг қандай бажарилаётганини назорат қилишни уюштиради.</p>
2.	Ташкил қилиш	<p>* Бошқарув объекти доирасида барча бошқарилувчи ва бошқарувчи жараёнларнинг</p>

		<p>уюшқоқлигини таъминлайди. Шу нуқтаи назардан ташкил қилиш ташқи ва ички шарт-шароитларнинг ўзгариб туришига қараб амалдаги тизим таркибини такомиллаштириш ёқи янгисини тузиш демақдир.</p> <p>Бу функция жорий ва стратегик режаларнинг ижросини таъминлаш бўйича биринчи қадамдир.</p>
3.	Мувофиқлаштириш ва тартибга солиш	<p>* Режалаштириш бошқаришнинг стратегияси ҳисобланса, мувофиқлаштириш бошқаришнинг тактик масалаларини ҳал қилиб беради.</p> <p>Бу функциянинг асосий вазифаси алоқалар ўрнатиш йўли билан бошқариладиган тизимнинг турли қисмлари ўртасида келишиб иш олиб боришни таъминлашдир. Мувофиқлаштириш маблағларни тежаш мақсадида бошқарувдаги параллелизм (такрорлаш)ни бартараф қилиш имконини беради. Шунингдек, у турли тармоқлар ўртасида ресурсларни тақсимлаш йўли билан нисбат ва мутаносибликни, ишлаб чиқариш билан истеъмол ўртасидаги муносабатни ўрнатади.</p> <p>* Тартибга солиш мувофиқлаштиришнинг давоми бўлиб, у содир бўлиб турадиган оғишларни бартараф қилиш йўли билан ишлаб чиқариш жараёнларини амалга оширишни мақсад қилиб қуяди. Унинг ёрдами билан вужудга келиши эҳтимол тутилган оғишларнинг олди олинади.</p>
4.	Назорат	<p>Бу функциянинг мақсади «тутиб олиш», «айбини очиш», «илинтириш» эмас, балки бошқарув объектида содир бўлаётган жараёнларни ҳисобга олиш, текшириш, таҳлил қилиш ва маълум тартибда шу объект фаолиятини ўз вақтида созлаб туришдир. Назорат ўрнатилган меъёрий ҳужжатлардан, режалардан оғишларнинг жойи, вақти, сабаби ва хусусиятларини аниқлаш имконини беради. Таъсирчан назоратни ташкил қилиш ҳар бир раҳбарнинг функционал ишидир. Мунтазам назорат йўқ жойда юксак пировард натижаларга эришиб бўлмайди.</p>

Бошқарувнинг иктисодий, социал маънавий ва ташкилий функциялари. Бошқарув фаолиятининг турларига кўра, функциялар қуйидагича бўлади:

бошқарувнинг иктисодий функциялари, яъни:

- * маблағларнинг айланмасини амалга ошириш;
- * маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш;
- * маркетинг хизматини уюштириш;
- * фойда олишни таъминлаш ва ҳоказо

бошқарувнинг ижтимоий функциялари, яъни:

- * меҳнат шароитини яхшилаш;
- * ходимларнинг уй-жойга бўлган ва социал маданий-маънавий эҳтиёжларини қондириш;
- * моддий рағбатлантиришни таъминлаш;
- * ижтимоий ҳимояни таъминлаш ва ҳоказо.

бошқарувнинг маънавий-маърифий функциялари, яъни:

- * ходимларни инсонийлик, яхшилик, меҳр-шафқатли ва ўзаро муносабатларда сабр-тоқатли бўлиш руҳида тарбиялаш;
- * ходимларни Ватанга мухаббат, инсонпарварлик руҳида тарбиялаш, ҳалолликни, адолат туйғусини, билим ва маърифатга интилишни тарбиялашга хизмат қилиш ва ҳоказо.

бошқарувнинг ташкилий функциялари, яъни:

- * ишлаб чиқаришни ташкил қилиш;
- * ўзаро алоқаларни ўрнатиш ва мувофиқлаштириш;
- * барча бўғин ва бўлимлар ўртасида вазифалар тақсимоли, ҳуқуқ бериш ва бошқарув аппарати ходимлари ўртасида масъулиятларни белгилаш;
- * бошқаришнинг аниқ услубини танлаш ва қарор қабул қилишда иш тартиби изчиллиги, ахборотлар оқимини ташкил қилиш ва ҳоказо.

«Юксак маънавият - енгилмас куч» асарини ўрганиш бўйича

Маънавият – инсонни рухан покланиш, қалбан улғайишга қорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган бекиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.

Маънавиятнинг шакллантирадиган асосий омиллар: маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар. (Юнеско, Авесто, Алпомиш, Наврўз, муқаддас динимиз, Термизий «Суннай Термизий», Имом Бухорий, Имом Мотрудий, Нақшбанд, Хоразмий).

Маънавиятнинг шакллантиришда оиланинг роли бекиёсдир. Оила

соғлам экан – жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан – мамлакат барқарордир. Махалал ҳам ота, ҳам она. Яна бир омил талим-тарбия

Миллий зоя деганда. аждодларимиздан ўтиб, эъзоланиб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва мақсадларини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, мазмун-моҳиятини ифода қиламиз. Табиийки, миллий ғоямиз шу юртда яшаётган барча одамларнинг олижаноб ниятларини, ҳаётий манфаатларини мужассам этадиган **юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги** деган юксак тушунчаларни ўз ичига олади.

Она тилнинг аҳамияти.

Глобаллашув - мафқуравий таъсирнинг қуроли. Ядро полигонларидан мафқуа полигонлари кўпроқ кучга эга. Фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат.

Инсон қалбига йўл: таълим тарбия, ОАВ, бадний адабиёт, мусиқа санъати, миллий театр, кино, миллий ўйинчоқлар,

Энг буюк жасорат – бу маънавий жасорат, деб жавоб берсак бўлади. Платон Шарқда «устоди аввал» номланди, уни Афинада ер сотиб олиб, олимлар баҳс-мунозара ўтказадиган жойга айлантириши ҳақиқий маънавий жасорат. Бизда Маъмун академияси, Николай Коперник, Жордано Бруно, Маҳатма Ганди, Урганч ҳимоясидаги Мангуберди ва Н.Қубро, Амир Темур, Зулфияхоним, Яхё Гуломов, О.Шарофидинов.

Асосий ғоялари: Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик.

Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар ва тамойиллар. 2001 й

Ўзбекистон жамиятининг миллий истиқлол мафқураси, ўз моҳиятига кўра, халқимизнинг асосий мақсад-муддаоларини ифодаладиган, унинг ўтмиши ва келажагини бир-бири билан боғлайдиган, асрий орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар тизимидир. Миллий истиқлол мафқураси:

- Конституция, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланади;

- халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маънавияти, анъана ва удумлари, улғу бобоқолларимизнинг ўлмас меросидан озиқланади;

- адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради;

- юрт тинчлиги, ватан равнақи ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади;

- жамиятни аъзоларини, аҳолининг барча катламларини Ўзбекистоннинг буюк келажагини яратишга сафарбар қилади;

- миллати, дини ва тилидан қатъи назар, ҳар бир фуқаро қалбида она Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояларига садоқат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради;

- жамоатчилик қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади.

Миллий ғоя «Ватан менга нима берди» деб эмас, балки «Мен Ватан равнақи учун нима қиламан» деган масъулият туйғуси билан яшаш демакдир.

Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси: Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир.

Миллий ғоя ва раҳбар масъулиятининг ўзаро боғлиқлиги

* Раҳбар фаолияти ва миллий ғоянинг муштарақлиги.

* Миллий ғояга таяниш, фойдаланишда раҳбар масъулиятининг зарурлиги.

1. Раҳбар фаолияти ва миллий ғоянинг муштарақлиги

“Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас”.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12-моддаси

“Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари” фани бўйича таълим дастурларини яратиш ва республика таълим тизимида жорий этиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. 2001йил 18 январь.

“Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари” фани бўйича таълим дастурларини яратиш ва республика таълим тизимида жорий этиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. 2001йил 18 январь.

Миллий ғоянинг маъно-мазмунига эътибор қаратадиган бўлсак, у Ўзбекистонда яшайтган барча одамларнинг олижаноб ниятларини,

хаётий манфаатларини мужассам этадиган юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги тушунчаларини ўз ичига олади.

“Юксак маънавият – энгилмас куч” китоби 71-бет

* Бугунги кунда миллий ғоянинг узвий-таркибий қисмларини ташкил қиладиган комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик тамойилларининг маъно-моҳиятини мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий, талим-тарбия ишларининг марказига қўйиш уларни янги босқичга кўтариш, ёш авлодларни ҳар томонлама мустақил фикрлайдиган етук дунёқараш эгалари қилиб тарбиялашдан иборат.

“Юксак маънавият – энгилмас куч” китоби 72-бет.

Миллий ғоя дунёни тушунишнинг, уни англаш ва идрок этишнинг янги концепциясидир.

Бугун янгича фикрлайдиган, ўз келажигини жамиятда демократик қадриятларни мустақамлаши билан, мамлакатимиз келажигини жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви билан боғлиқ ҳолда кўрадиган янги авлод вакиллари ҳаётга кириб келмоқда.

И.Каримов

“Биз бугун юртимизда янги ҳаёт барпо этар эканмиз, бир масалага алоҳида эътибор беришимиз лозим. Яъни, коммунистик мафкура ва ахлоқ нормаларидан воз кечилганидан сўнг жамиятда пайдо бўлган ғоявий бўшлиқдан фойдаланиб четдан биз учун мутлоқо ёт бўлган, маънавий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган “оммавий маданият” ёпирилиб кириб келиши мумкинлиги барчамизга аён бўлиши керак.

Бундай узоқни кўзлайдиган, аниқ мақсадларга эга бўлган турли хуруж ва ғаразли интилишлар, хорижий марказлар томонидан катта куч ва маблағ сарфланаётган ҳаракатлар ва шу каби хавф-хатарлар бизга қандай зарарли оқибатлар олиб келишидан огоҳ бўлишимиз даркор”.

Миллий ғоя:

- Ўз-ўзини ташкил этиш ва эга олиш омили;
- Ўзлигига таяниш, уни сақлаб қолиш қафолати;
- Ўзига хос ва мос ривожланиш ҳамда дунё ҳамжамиятида ўз ўрнига, нуфузига эга бўлишга ва бўла олишга маънавий-руҳий асосдир.

Унга амал қилиш тамойили:

- Ҳар қандай умуминсоний (умумбашарий) ҳодиса миллий-маънавий негизда шаклланади ва ривожланади.

- Миллий-маънавий негизларига таянмаган ҳолда, ўз истиқлол ва тараққиёт йўлини амалга ошириш миллий манфаатларга зид бўлиб, охир-оқибатда ўзлигидан бегоналаштиришга ўзига хос ва мос тараққиёт йўлидан маҳрум бўлишига олиб келади;

- Миллий-маънавий негизда умумбашариятга дахлдор бўлган қадриятлар мужассамлашади. Унга таянган, уни эътироф этган умуминсоний қадриятларгина башариятнинг кўнгил мулкига айланиши мумкин.

Миллий ғоянинг вазифалари

* тарихий хотирани уйғотиш, ўтмишдан сабоқ чиқариш ва ўзликни англаш мезони бўлиш;

* халқимизни туб мақсадлари ифодаси ва жамият аъзоларини бирлаштирувчи ғоявий вазифалар;

* миллат, халқ ва жамиятни бирлаштирувчи куч, юксак ишонч эътиборининг манбаи бўлиш;

* Ўзбекистонда яшовчи барча халқ, миллат, элат, ижтимоий қатлам ва уни вакилларига бирдай тааллуқли бўлиш;

* миллатимиз аҳолиси онги ва калбида “Ўзбекистон – ягона Ватан” деган туйғуни юксак даражада шакллантиришга хизмат қилиш;

* турли миллат, қатлам, унинг вакиллари, сўёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар фаолиятини муштарак мақсадга йўналтириш;

* бирон-бир дунёқарашни мутлоқлаштирмаслик ёки бирон-бир куч, партия ёки гуруҳ қўлида сиёсий қуролга айланмаслик;

* ҳар қандай илғор ғояни ўзига сиғиндириш ва ҳар қандай ёвуз ғояга қарши жавоб бера олиш;

* субъективизм, ваљонторизм каби иллатлардан холи ва жамиятимизнинг холи фикрига таяниш, сўз билан ишни, назария билан ҳаётни бирлаштира олиш;

* давр ўзгаришларига қараб, ўзи ифодалайдиган ғоя, манфаат, муддоаларни амалга оширишнинг янги-янги воситаларини тавсия эта олиш, яъни янгича вазиятга тез жавоб бера олиш ва ҳ.к.

И. А. Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида “Миллий ғоя” атамасининг маъно-мазмунини чуқур ифодалаб берилган ва шундай дейилади: “Миллий ғоя деганда, аждодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг калбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умидларини ўзимизга тасаввур қиладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчани мазмун-моҳиятини ифода қилган бўлаемиз”.

Мустақиллик туфайли Ўзбекистон халқи ўзининг миллий-маънавий янгилашишда миллий ғоясига таянишга алоҳида эътибор берди. Мустабид тузум даврида амал қилиб келинган, халқимизнинг миллий-маънавий руҳиятига тамомила зид бўлган «коммунистик ғоя»дан воз кечилди. Ўзбекистон халқи ўз миллий ғояси негизларига таянган ҳолда ривожланиш йўлини танлади. Унинг ўзига хос сабаблари мавжуд.

Улар асосан қуйидагилардан иборат:

* **Биринчидан**, Ўзбекистон халқи ўз мустақиллигини қўлга киритди ва ўзига хос ривожланиш йўлини танлаш ҳуқуқига эга бўлди. Бу эса халқимизнинг тарихан қарор топган миллий-маданий меросларини, қадриятларини, маънавий-руҳий оламинини қайта тиклаган ҳолда ўз келажagini кўриш ва қуриш имкониятини беради.

* **Иккинчидан**, «мустабид» тоталитар тузум даврида жамиятнинг ғоявий асоси бўлган ягона коммунистик мафкура мамлакатимиз

халқлари, хусусан Ўзбек халқи турмуш тарзи, дунёқараши, тарихи, урф-одатлари, анъаналари ва миллий хусусиятларини ҳисобга олмаганлиги ҳамда бизга бегона ва ёт бўлган кадриятларни, мақсадларни сингдиришга уриниб келганлиги туфайли, унинг асоратларидан халос бўлишга бўлган маънавий эҳтиёжнинг мавжудлиги билан боғлиқ.

* **Учинчидан**, маълумки ҳар бир халқ, давлат ёхуд жамият бор экан, албатта у мақсадсиз яшай олмайди. У ривожланиш учун маънавий асосларни белгилаб олади. Мақсад эса унинг миллий-маънавий ғояси орқали ўз ифодасини топади. Шу маънода ўзининг мустақил ривожланиш йўлини танлаб олган Ўзбекистонда унга табиий-маънавий эҳтиёж сифатида қараш орқали унинг сабабларини тўғри тушуниш мумкин.

* **Тўртинчидан**, жамият тарихида ғоялар ҳар хил бўлган. Бир-бирига мақсади билан яқин бўлган ғоялар ҳамда айни пайтда бир-бирига тўғри келмайдиган ғоялар ҳам бор. Улар бир-бирига мутлақо тескари бўлган мақсадларга йўналтирилганлиги туфайли жамият ҳаётига турли хил таъсир кўрсатади ва турли хил оқибатларни келтириб чиқаради. Демак, Раҳбар ғоя билан ғоянинг, мақсад билан мақсаднинг, фикр билан фикрнинг фарқини билиш ва англаш учун ҳам миллий ғояни ўрганиши зарур.

* **Бешинчидан**, ғоялар жамиятдаги турли инсонлар, ижтимоий гуруҳлар, қатламлар, халқлар, миллатлар мақсади, орзу интилишлари, ҳаётни идрок этиш кўникма ва малакалари, хулқ-атвор кўринишлари, кадриятлари манфаати билан узвий боғлиқ бўлади. У ёки бу ғоя қайси манфаатни қандай тамойилларга асосланган ҳолда ифода этишига қараб бир-биридан фарқланади.

Миллий ғоянинг ҳам раҳбар фаолияти билан боғлиқ ўзига хос йўналишлари мавжуд:

* **Биринчидан**, раҳбар фаолияти соҳалари, уни қайси соҳада ишлаши, давлат ва жамият қурилишининг миллий ғоя билан боғлиқлиги унинг жамият, халқ миллий маданияти негизлари асосида шаклланиши, ишонч ва эътиқодга айланиши билан боғлиқ ўзига хос хусусиятлари мавжудлигини раҳбар фаолиятида кўриш мумкин. Бунда раҳбар ҳар бир инсон ёки шахснинг индивидуал хусусиятлари, унинг ўзига хос дунёқараши, шунга мос тафаккур ва ҳаёт тарзи, миллий онг, ўзлигини англаганлиги даражасидаги ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олиши алоҳида аҳамиятга эга.

* **Иккинчидан**, миллий анъаналарга, тарихи, она тили, маданиятига бўлган муносабатда шаклланган ва мустақамланган руҳияти, эътиқоди, садоқати билан ватанпарварлик, миллатпарварлик

туйғулари ўзининг ва миллатининг шаъни, кадр-кимматини ҳурмат қилиши унинг амалий фаолиятида аниқ намоён бўлади.

* **Учинчидан**, ҳар бир раҳбар фаолиятида умуминсоний кадриятлар бошқа халқлар ва миллатларнинг маданий ютуқларига ҳам ўзаро манфаатдорлик ҳамда миллий тараққиётида уни мустаҳкамлаш нуқтаи назаридан қараши, баҳолаш кўникмалари, саъй ҳаракатлари орқали ҳам ўз ифодасини топади.

* **Тўртинчидан**, раҳбарлик фаолияти ва миллий ғоянинг миллий маданий мерос ва умуминсоний кадриятларнинг ўзаро муносабати, миллий ғояни жамоатчиликнинг ишонч ва эътиқодига айланиши «ғоя» ва «мафкура» тушунчалари, уларнинг халқлар, миллатлар ва давлатлар тақдирига мамлакат олдидан турган фуқаролик жамиятининг қурилишига таъсирини ҳисобга олиши зарур. Раҳбар фаннинг предметини ҳозирги замондаги мафкуравий жараёнлар, унинг маъно-мазмундаги ўзига хос жиҳатлари, таъсир этиш қонуниятлари, маълум бир маконда ва замонда намоён бўлиш хусусиятлари, уни кўп миллатли давлатимиз фуқаролари онги ва қалбига сингдириш йўллари ҳамда услубларини ҳар бир раҳбар ўз иш вазифаси, масъулияти ва жавобгарлигидан келиб чиққан ҳолда аниқлашни ҳам тақозо этади.

* **Бешинчидан**, раҳбар фаолияти орқали, таълим тизимидан фарқли равишда биринчидан, фан талаблари асосида, муайян андоза, тартиб ва ҳоидаларга, билим ва тажриба тизимига шунчаки тушавермаслиги билан ҳам алоҳида ажралиб туради. Унинг ана шундай хусусиятга эга бўлиши миллий ғояни раҳбарнинг онг ва тафаккури, дунёқараши, мақсад ва интилишлари миллий-маънавий меросга муносабатининг ишонч ва эътиқодлари орқали жамият ҳаётида намоён бўлиш хусусиятлари билан боғлиқ ва иккинчидан, миллий ғоянинг шаклланиши, раҳбарнинг амалий фаолиятида ҳамда ўзаро муносабатларида ишонч ва эътиқодга айланишининг намоён бўлиши «бир чизиқли», ягона тартиб, меъёрларга осонликча тушавермайди. Айни пайтда раҳбар фаолиятини фуқаролар, турли ижтимоий гуруҳлар ёки қатламлар, миллат ва элатларни ўзаро муштарақ мақсадлар, ғоялар бирлаштириб турмас экан, улар ўртасида ўзаро бир-бирини тушуниш, ҳамжиҳатлик, тотувликнинг самараси юқори бўлмайди.

Раҳбарлик фаолиятида миллий ғояга асосланишда қуйидаги тушунчаларни ҳисобга олиш зарур:

1) турли жамиятлар, халқлар ҳаёти, миллий-маданий кадриятлари, мақсадлари билан боғлиқ бўлган турли хил маъно-мазмунга эга умумий тушунчалар: «ғоя», «мафкура», «ғоянинг турли хил кўринишлари»,

«бунёдкор ғоялар» ва «ёвуз, тажаввузкор ғоялар», «миллий ғоялар» ва «умумбашарий ғоялар» мавжуд;

2) жамиятнинг сиёсий ҳаёти, турли хил жамоат бирлашмалари фаолияти билан боғлиқ мақсад ва интилишларни ифода этадиган турли хил сиёсий мафкуралар кўринишлари бир-бирдан фарқланади;

3) Ўзбекистон халқи ҳаёти билан боғлиқ бўлган, уни ўзида акс эттирадиган ва унга хизмат қиладиган «миллий ғоя», «миллий истиқлол ғоясининг маънавий негизлари», «миллий ривожланиш ғояси», «миллий мафкура», «миллий ғоянинг асосий ғоялари», «миллий ғоянинг бош ғояси», «миллий ғоянинг умумбашарий тамойиллари» тушунчаларини билиш ҳамда маъно-моҳиятини фарқлаш муҳим.

Раҳбарлик фаолиятида Миллий ғояни ўрганишни тақоза этадиган умумий ва ўзига хос қонуниятлар ҳам мавжуд. Умумий қонуниятлар турли халқлар, мамлакатлар, жамиятлар ҳаётида амал қиладиган умумий асосга эга бўлган ички зарурий боғланишлар бўлиб, у жамият ва мафкура (ғоя) нинг бир-бири билан узвий боғлиқлиги қонунидир. Жамият мафкурасиз, мақсадсиз яшай олмайди. Демак, биринчидан мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса, одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Буни исботи учун хоҳ тарихдан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас. У жамият олдига мақсад, уни амалга ошириш воситаси сифатида раҳбарлик фаолиятида муҳим омил ҳисобланади.

Миллий ғояда инсонпарварлик, инсон кадр-қиммати, шаъни ва орномуси, ҳақ-ҳуқуқлари ҳамда манфаатларининг устуворлиги тамойилига таянади. Унда инсоннинг ҳаёти олий кадриятдир. Бу тамойил ўткинчи характерга эга бўлмай, балки Ўзбекистоннинг демократик ривожланиш истиқболини ўзида мужассам этади. Бунда миллий ғоянинг инсонпарварлик ва демократик тамойиллари инсон ва жамият манфаатлари уйғунлигини белгилаб берувчи таянч нукта ва жипслаштирувчи омил вазифасини ўтайди. Демак, миллий ғоя муҳим икки бир-бири билан боғлиқ негизга таянади. Буни раҳбарлик фаолиятида ҳисобга олиш муҳим.

Раҳбарлик фаолиятида Миллий кадриятларга содиқлик - миллий ғоянинг таянч негизларидан биридир. Бу тамойил Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қиладиган ҳар бир фуқаронинг ўз миллий кадриятларини асраб-авайлаш, келажак авлодларга етказиши учун тўла имкониятлар яратилишини ифодалайди. Ўтмишдан қолган буюк маданий

бойликларимиз, мумтоз кадрятларни хурмат қилиш, уларни ижодий жиҳатдан ўрганиш - бу тамойилнинг асосий жиҳатидир.

Раҳбар фаолияти ва миллий ғоя

* жамоада мустақил дунёқараш ва эркин фикрлашни шакллантиради;

* меҳнат жамоаларида миллий тотувлик, ҳамжиҳатликни мустаҳкамлайди, носоғлом маҳаллийчилик, уруг-аймоқчилик ишлатларидан ҳоли этади;

* мустақил ҳаётга энди қадам қўяётган ёш авлоднинг дунёқарашига янгича маъно ва мазмун бахш этиш орқали унда фаол ҳаётий позицияни, миллий ғояга ишонч ва эътиқодни мустаҳкамлайди;

* жамиятимизда соғлом ижтимоий муҳитни яратиш, кишилар онгига Ватан тақдири учун масъулият, ягона Ватан туйғусини мустаҳкамлайди;

* истибод даври асоратларини, қуллик ва мутелик кайфиятларининг онгимизда, тафаккуримизда сақланиб қолаётган асоратларини таҳлил этиш, уларни бартараф этиш йўлларини топиш зарурати билан боғлиқ вазифаларни ҳал этади.

Абу Наср Фөробий қарашларидан

Абу Наср Фөробий ҳар бир лавозимга раҳбар танлашга оид хусусиятлар ва сифатларни алоҳида санаб ўтмаган бўлсада, бўлажак раҳбар шахс учун зарур бир қатор фазилатларни рационал тизим кўринишида қайд этади.

Кишида ёшлиқдан шаклланган, энг аввал бошданок қобилиятга айланиб, унинг фаолиятининг моҳиятини ташкил этадиган табиий фазилатлар бўлиб, Фөробий улардан 12 тасини алоҳида қайд этади:

1) “Турт мучаси соғ-саломат бўлиб, ўзига юкланган вазифаларни бажаришида бирор аъзосидаги нуқсон ҳалал бермаслиги лозим, аксинча, соғ-солимлиги туфайли бу вазифаларни осон бажариши керак”; “табиатан нозик фаросатли бўлиб, суҳбатдошининг сўзларини, фикрларини тез тушуниб, тез илғаб олиши, шу соҳада умумий аҳвол қандайлигини равшан тасаввур қила олиши зарур”;

2) “англаган, кўрган, идрок этган нарсаларни хотирасида тўла-тўқис сақлаб қолиши, барча тафсилотларини унутмаслиги зарур”;

3) “зеҳни ўткир, зукко бўлиб, ҳар қандай нарсанинг билинар-билимас омонатларини ва у омонатлар нимани англатишини тез билиб, сезиб олиши зарур”;

4) “фикрини равшан тушунтира олиш мақсадида, чиройли сўзлар билан ифодалай олиши зарур”;

5) “таълим олишга, билим, маърифатга ҳавасли бўлиши, ўқиш, ўрганиш жараёнидан сира чарчамайдиган, бунинг машаққатидан қочмайдиган бўлиши зарур”;

6) “таом ейишда, ичишда, аёлларга яқинлик қилишда очофат эмас, аксинча, ўзни тия оладиган бўлиши, (қимор ёки бошқа пунга ўхшаш) ўйинлардан завқ, ҳузур олишдан узоқ бўлиши зарур”;

7) “ҳақ ва ҳақиқатни, одил ва ҳақўй одамларни севадиган, ёлғонни ва ёлғончиларни ёмон кўрадиган бўлиши зарур”;

8) “ўз қадрини билувчи ва номус-ориятли одам бўлиши, пасткашликлардан юқори турувчи, туғма олийҳиммат бўлиши, улғу, олий ишларга интилиши зарур”;

9) “бу дунё молларига, динор ва дирҳамларига қизиқмайдиган (мол-дунё кетидан қувмайдиган) бўлиши зарур”;

10) “табиатан адолатпарвар бўлиб, одил одамларни севадиган, истибдод ва жабр-зулмни, мустабид ва золимларни ёмон кўрувчи, ўз одамларига ҳамда бегона (қолган барчани адолатга чақирувчи, ноҳақ жабрланганларга мадад берувчи) барчага яхшиликни ва ўзи суйган гўзалликни истовчи бўлиши зарур”;

11) “ўзи ҳақ иш олдида ўжарлик қилмай, одил иш тутгани ҳолда ҳар қандай ҳақсизлик ва разолатларга муросасиз бўлиши зарур”;

12) “ўзи зарур ҳисоблаган чора тадбирларни амалга оширишда қатъиятли, саботли, журъатли, жасур бўлиши, кўрқиш ва ҳадиксирашдан узоқ бўлиши зарур”.

Мулоҳаза учун маълумот ва қизиқарли саволлар.

1. Вақт – ҳар қандай мавжудликнинг асосий шаклларида биридир. Вақт бир ўлчовли бўлиб, узлуксиз фақат бир томонга, илгариланма ҳаракат қилади. Сизнингча вақт инсон ҳукмидами ёхуд инсон вақт ҳукмидами?¹⁴

2. Тарихдан маълумки, буюк алломалар яшаган даврларда на газ, на электр, на ручка, на ёзув машинкаси бўлган. Ҳозир эса ижод учун ҳамма нарса муҳайё. Шундай бўлса-да, нима учун буюк Ҳофиз Шерозий, Фирдавсий, Шайх Саъдий, Фаридуддин Аттор, Мавлоно Румий, Алишер Навоий каби забардаст алломалар йўқ? Сиз нима деб ўйлайсиз?

3. Хитой файласуфи ва давлат арбоби Конфуций (вафоти мил. авв. 479 йил) фикрича, *«Инсон ҳаёлига нима келса, шунини қилишга эмас, балки жамият томонидан белгилаб қўйилган ижтимоий табақа моҳиятидан келиб чиқувчи мажбуриятларни бажаришга масъулдир. Инсон ҳар бир шахс ўзига белгиланган ижтимоий мавқе даражасидан сидқидилдан фаолият юритиш, яъни ота ўз ўрнида, бола – фарзанд сифатида, ҳукмдор эса ҳукмдордек иш қилиши лозим»*. Конфуций бу ерда ҳақми?

4. Жалолиддин Румий ушбу маснавийсида нима демоқчи?

*Сен синиқ бўлким, синиқликда нажот,
Сен фақир бўлким, фақирликда нажот.
Тов маскан эрди маъданларга чин,
Пора-пора бўлди кирки зарбидин.
Гердайиш ўтдир, оловдир сен учун,
Сен ўзингни ўтга отгайсан нечун?
Ўқни кўр, ерда хатарсиз ухлагай,
Бош кўтарса, бир балога учрагай.
Бош кўтарса, унга учрайдир тўсиқ,
Ўқ бўлур ул, чорасиз қолганда ўқ,
Боқки, манманлик-да бир нарвон эмиш,
Эл чиқиб нарвонга, кўп сарсон эмиш.
Улки нодон интилуру юксакликка, бас,
Билмагай, юксакликда юксакдир шикаст.
Заррадирким, юксалиб сарсон бўлур,
Ул магарким ширкати Яздон бўлур.*

5. Боғбонларнинг ажабтовур ишлари кичини хайратга солади. Улар кеч кузда ёнғоқ, ўрик, олма, нок каби мевали дарахтларнинг

¹⁴ Э.Исақова. Мантйкий масалалар. Ўқув-услубий қўлланма Наманган 2006 йил. Саволлар ушбу қўлланмадан олинди.

танасини иссиқ мато билан ўраб қўйишади. Қиш чилласида эса уларни ечиб ташлашади. Бу ҳам меванинг хосилдорлигини ошириш учун боғбонларнинг навбатдаги ҳийласимикин ёки...?

6. Честерфилд фикрларини мантикий конунлар асосида таҳлил қилинг: *«Бошқалар сенга қандай муносабатда бўлишини истасанг, аввал ўзинг уларга шундай муносабатда бўлгин. Бошқаларда нима фазилят хуш кўринса, билгинки, улар ҳам сенда шу ҳислатлар бўлишини хоҳлашлари мумкин. Ўзингни ортиқча жиддий қилиб кўрсатма. Ўзингдан узоқ гапларинг билан атрофдагиларни зериктирмагин, мавруди бўлса қисқа, қизиқарли бирор нарса айт. Сен учун муҳим гап бошқалар учун аҳамиятсиз бўлиши мумкинлигини унутма. Илм – мисоли соат. Сен уни ичкари чўнтакда сақла. Соатингиз неча бўлди, деб сўрашса, жавоб бер, йўқса ҳозир мана шунча вақт бўлди, деб ҳамманинг гашига тегма. Энг муҳими замонни билиш тарихдан ҳам зарурроқ, аммо тарихсиз замонни англаб бўлмайди. Калтабин атрофидаги кишиларнинг характеридан кўра, уларнинг кийинишларига кўпроқ эътибор беришади. Жамиятда аёлларнинг фикри кўпинча киши обрўси, мавқеини белгилаб беради».* Честерфильд бу ерда ҳақми?

7. Бир олим деди: *«Мен Менделеев даврий жадвалига янги элемент киритдим. Кашф этилган элемент турли хоссаларга эга. Массаси 40 кгдан 120 кг гача бўлган изотоплари мавжуд. Физик хусусиятлари: маълум бир таъсирда эрийди. Тез қайнаб, тез совийди. Кенгайиш коэффициентини йил сайин ортиб боради. Кимёвий хусусияти: олтин, қумуш сингари қимматбаҳо металллар билан осонгина муомалага киришади. Қўлланилиши: биттадан ортигини сақлаб бўлмайди. Акс ҳолда реакцияга киришиб, Сизни нарчалаб ташлайди».* Ўйлаб кўринг-чи, янги элементнинг номи нима бўлиши мумкин?

8. Футболчилар командаси 11 кишидан иборат бўлиб, уларнинг ўртача ёши 22 га тенг. Ўйин пайтида бир футболчи шикастланиб, ўйиндан чикиб кетди. Қолган ўйинчиларнинг ўртача ёшлари 21 га тенг бўлди. Ўйиндан чикиб кетган футболчи неча ёшда бўлган бўлиши мумкин?

9. Машойхлар фикрича, кўнгил кўнгилдан сув ичади. Қандай қилиб кўнгил сув ичиши мумкин?

10. Машҳур француз файласуфи ва математиги Р.Декарт *«Мен фикрлаётман, демак мавжудман»* деганда нимани назарда тутган?

11. Бир донишманд деди: Агар маслаҳат қилувчини ўз туғишган акангдек қабул қилсанг сўзларини жон деб қабул қилиб, унга амал қилсанг, менинг сўзларимга ҳам эътибор бер. Фикрни таҳлил қилинг. Донишманднинг фикри тўғрими?

12. Тўртта шундай сон топингки, уларнинг кетма-кет кўпайтмаси 70 чиксин.

13. Улар ким эканлигини аниқланг?

Биладиган ва билишини ҳам биладиган киши.

Билади, лекин билишини билмайдиган киши.

Билмайдиган, лекин билмаслигини биладиган киши.

Билмайдиган ва билмаслигини ҳам билмайдиган киши.

14. Инглиз мутафаккири Фрэнсис Бэкон (1561-1626) фикрича, «*китоб ўқиш одамни билазон қилади. Сухбат топқир қилади.*» Ёзиб олиш-чи? У нимага ўргатади.

15. Ушбу шеърини масалани ҳал қилинг:

Юзта хорижий меҳмон

Йиғилган турли ердан

Бирга сайр қилар шодон,

Бироз қийналар тилдан.

Улар етмиш бешига

Онадир немис тили

Саксон уч нафарига

Қадрдон фаранг тили

ўн меҳмон тили ўзга

Бу тилларни билмайди

Немис, фарангча сўзга

Сира нарво қилмайди.

Меҳмонлар бир қанчаси

Икки тилни билади

Немис ҳамда фарангча

Муомала қилади.

Жам бўлишиб ўйласин

Қизиққанлар барчаси

Икки тилда сўзлашар

Меҳмонларнинг қанчаси?

16. Дунёдаги энг буюк файласуфлар бир ерга йиғилишиб: Ҳар биримиз шундай сўз айттайликки, дунё тургунча турсин, дейишибди.

Хитой файласуфи деди: «*Мен айтган сўзимни қайтариб олишдан кўра, айтмаган сўзни овиздан чиқармасликка ҳаракат қиламан.*» Ҳинд файласуфи деди: «*Мен ўз фойдасини кўзлаб айтган сўзи зарар берган ва ўзини ҳалок қилган одамга ҳайрон қиламан.*»

Эрон файласуфи деди: «*Оғзимдан чиқмаган сўзим – қулимдир, айтганим ҳожсам.*»

Рум файласуфи деди: «*Мен айтмаган сўзимдан ҳеч вақт пушаймон*

бўлмаганман. Инсон ҳар нарсадан кўпроқ ўз тили туфайли балога йўлиқади». Барча фикрларни мулоҳаза қилинг, кимнинг сўзи сиз учун аҳамиятлироқ деб ҳисоблайсиз?

17. Машҳур шоир ва ориф Жалолиддин Румийнинг ушбу маснавийсини ўқинг. Шоир нимани аңлатмоқчи?

Кўнгул ичра нечук олам, нечук султон, билмассан.

Таним саргайди, пойим устувор, чандон, билмассан.

Мунаввар бир қуёшмен, дур тўла тўлқинли уммонмен,

Замин тезрамдадир, дилда яшар осмон, билмассан.

Жаҳон бўстонида бир боларидек учганим-учган.

Асалдек сўзларим, лекин сенга тинҳон, билмассан.

Каломдин ҳам муборакдир улар, мен ошиён қурдим.

Кабутарларга дерманки, келинг, эй жон, билмассан.

Ақл бегона сенга, йўқ эмиш, фаҳму фаросат ҳам –

Биларман, деб дам урма, билганинг ёлгон, билмассан.

18. Юнон файласуфи Сукротдан «Сиз катталардан кўра ёшлар тарбиясига кўпроқ аҳамият берасиз, бунинг сабаби нима» деб сўрашганда у шундай жавоб берган экан: «Ёшлар дарахт ниҳолига ўхшайдилар, қандай эгсанг, шундай эгиладилар, менинг ваъз-насиҳатларини тошга муҳр ўйгандек кўнгулларига жойлаштириб оладилар. Шунинг учун мен уларнинг тарбиясига кўпроқ эътибор бераман». Сукротнинг фикри тўғрими?

19. Табобат илмининг султони, бухоролик «шайх ур-раис» Абу Али Ибн Сино (980-1037) қомусий билимлар соҳиби бўлиб, 450 дан ортиқ асарлар ёзган. Ибн Сино шундай ёзади:

Биз уч тарафдамиз: мен, сен, у

Агар сен мен тарафга интилсанг биз золиб чиқамиз.

Агар сен унга интилсанг, мен маълуб бўламан.

20. Сосонийлар сулоласининг адолатпеша ва ҳимматли подшоҳи Анушервоннинг вазири Бузургмеҳр ақл-заковат, илму-донишда етук бўлган. Бузургмеҳр эътироф этишича, «*ҳаёт ажойиб нарса: ким сени севса, сен унга лоқайдсан, ким сени севмаса, сен унга парвонасан*». Бу ерда вазир ҳақми?

21. Жалолиддин Румий куйидаги ибратли шеърининг моҳияти нимада?

Сабр қилким, сабр келтиргай нажот,

Сабр сергажликка чун қўлу қанот.

Ўзни тийким, кўп заҳарли ул гиёҳ,

Ўзни тиймоқликда нури анбиё.

*Ел уфурса, кўска учгайдир хазон,
Ел эсиб, тоғни кўпоргайдир қачон?*

22. Отасининг ўғли, лекин акаси ҳам, укаси ҳам эмас. У ким бўлиши мумкин?

23. Тасаввур қилинг. Ҳавони булут қоплаб, ёмғир қуя бошлади, лекин ёғаётган ёмғирнинг шовқини бор бўлса-да, бирор томчиси ерга тушмади. Ер қуп-қурук турибди. Қандай қилиб?

24. Нима учун *«кўз билан кўрган юз марта эшитгандан афзал»*?

25. Осмонда ғозлар учиб кетяпти. Учаётган ғозлар 100 та бўлиши учун улар қанча бўлса шунча, кейин шунчанинг ярмича, сўнг ярмисининг ярмича ва ниҳоят яна бир ғоз қўшилиши лозим. Учиб кетаётган ғозлар сони нечта?

26. «У» – эрта билан тўрт оёқлаб юрса, тушда икки оёқлаб юради, кечқурун эса уч оёқлаб юради. «У»ни топинг.

27. Буюк давлат арбоби, соҳибқирон Амир Темури (1336-1405)нинг ҳеч қанда қилмайдиган одати бўлган экан. Бирор жанг ёки юришлардан аввал энг биринчи бир мақбарани зиёрат қилган. Амир Темир кимнинг мақбарасини зиёрат қилган бўлиши мумкин?

28. Бир савдогар ўғлининг савдодаги фаҳм-фаросатини синаш учун 500 сўм пул бериб, *«ҳам ўзимиз, ҳам сизгиримиз, ҳам товугимиз учун емиш бўладиган нарса олиб кел»* дебди. Айтинг-чи, ўғил нималарни харид қилган бўлиши мумкин?

29. Бир киши ўғил кўрибди. Бир кўзачага ўғлининг туғилган кунда биттадан танга ташлашни одат қилибди. Шу тарика ҳар туғилган кунда танга ташлайверибди. Отасининг вафотидан сўнг ўғил ҳам бу ишни давом эттирибди. Йиллар ўтиб, ўғил қарибди. Ўлими олдидан тангаларни санаб ёшини билмоқчи бўлибди. Буни қарангки, тош ўн саккизта чиқибди. Мулоҳаза қилиб кўринг-чи, ўғилнинг ёши нечада экан?

30. *«Ҳақиқий математик бўлиш учун бироз математикага зид бўлган бир нарсадан хабардор бўлиш керак»* дейишади. Сизнингча, ҳақиқий математик яна нимадан хабардор бўлиши керак?

31. Нима учун уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўргалайди?

32. Одатда кечаси қуруқлик устидаги ҳаво салкин, сув устидаги ҳаво эса иссиқ бўлади. Нима учун?

33. Тарихдан маълумки, олимпиада қадимги Юнонистонда пайдо бўлган. Олимпия ўйинларига фукароларнинг барчаси қатнашиш ҳуқуқига эга бўлган. Фақатгина Александр Македонский ўйинларда қатнашмаган. Ўйлаб кўринг-чи, сабаб нимада бўлиши мумкин?

34. Жаҳидчилик ҳаракатининг йирик намояндаси, олим, ёзувчи,

давлат ва жамоат арбоби Абдурауф Фитрат (1886-1938) «у»ни шундай таърифлаган: «у» – дунё иморатларининг энг мукаммали ва муқаддасидир». «У» нима экан?

35. Дунёда шундай ўсимлик тури борки, уни қирк йил қуритиб, осиб қўйилса ва яна қайта экилса, кўкариб кетар экан. Уйлаб кўринг-чи, бу қандай ўсимлик бўлиши мумкин?

36. Ер юзида шундай бир нуқта борки, у ерда қутб юлдузи нақ пешонангда туради, ҳамма томонингиз жануб, сутка, кеча ва кундузга бўлинмайди, 360 градус айланиб бутун дунёни саёҳат қилишингиз мумкин. Бу нуқта қаер?

37. Кексалар дуо қилишганда «*Тўрт мучанг соғ бўлсин*» дейишади. «Тўрт муча» нима?

38. Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғот ит-турк» асари қимматли ва ибратли ҳикматлар билан йўтрилган, таълим-тарбия, хулқ-одоб, илм-фан, маърифатга чорловчи асардир. Мутафаккирнинг ёзади: *халққа яхшилик қил, яхшиликни сув ичига ташласанг-да, сув устида кўрасан*. Фикрни изоҳланг.

Юксак масъулият

Халқимизнинг асрий орзусининг ушалганлиги, ўзбек халқининг бой тарихи ва миллий кадриятлари қайта тикланганлиги ва буюк келажаги йўлида дадил одимлаб жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузи тобора ортиб бораётганлигидан шу юртнинг ҳар бир фуқаросининг қалбида ғурур ва ифтихор туйғулари жўш уради.

Йилдан йилга тобора ривожланиб бораётган иқтисодий янада ривожлантириш, давлат бошқарувини модернизациялаш ва жамиятни демократлаштириш бўйича устивор вазифаларни изчил бажариш, аҳолининг ўсиб келаётган эҳтиёжларини таъминлаш ва турмуш фаровонлигини янада ошириш мамлакатимиз мустақиллигини янада мустаҳкамлашдаги муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Жаҳон бозори конъюнктурасидаги ўзгаришлар, кейинги вақтларда юзага келаётган озиқ-овқат таъминоти, ёнилғи-энергетика ресурсларига талабнинг ортиб бораётганлиги, халқаро интеграциялашув жараёнларида меҳнат миграцияси билан боғлиқ муаммолар билан бирга халқаро миқёсдаги глобал муаммолар юзага келаётганлиги ҳеч кимга сир эмас.

Халқаро уюшган жиноятчилик, наркотрафик, терроризм, одам савдоси, курул-яроғ савдоси ва бошқа трансмилий характерга эга бўлган хавфлар, инсон қалби ва онги учун олиб борилаётган курашлар орқали мустақилликка, хавфсизликка таҳдидлар ҳамон сақланиб қолаётганлиги, табиий-иқлим шароитлари кескин ўзгариши натижасида экологик муаммоларнинг юзага келаётганлиги кундалик матбуот ва ахборот воситаларидан яхши маълум.

Мустақиллигимиз ижодкори, ўзбек халқи истиқлолининг толмас курашчиси муҳтарам Президентимиз Ислам Абдуғаниевич Каримовнинг узокни кўзлаб олиб бораётган доно сиёсати туфайли бугунги кунда ўзбек халқи бошқа мамлакатлардан кам бўлмаган, тинчлик ва осойишталик, барқарорлик туфайли осуда ҳаёт ва бунёдкорлик билан меҳнат қилиб келмоқда. Мустақиллик йиллари давомида халқимиз кўплаб синовларни бошидан кечирди.

Юртимизда очиқ бозор иқтисодиётига асосланган қучли демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуриш йўлида бошланган ишлар босқичма-босқич собитқадамлик билан олиб борилмоқда.

Эришилган натижалар билан биргаликда келгусида амалга ошириладиган вазифаларнинг кенг кўламлилиги, аҳоли талаб ва истакларини самарали ҳал этиш вазифаси давлат ва жамоат

ташкilotлари раҳбарлари, маҳаллий Кенгашлар депутатлари ва фаолларнинг ўз ваколати ва мажбуриятларини самарали ташкил этишлари, ижро этилишини мувофиқлаштириш ва бажарилиши устидан таъсирчан жамоат назоратини олиб борилиши билан чамбарчарс боғлиқдир.

Мустақиллик йилларида рўёбга чиқарилган бунёдкорлик ишлари асрларга татигулик эканлигини ҳаммамиз англаб етдик. Келгусида Ватанимизни янада гуллаб-яшнаши ва ривожланиши учун ҳар бир инсон, шу юртнинг фуқароси мен шу азиз юртим учун қандай хизмат қилдим, унинг равнақи учун қандай ҳисса қўшдим деб ўйлаб, кўплаб юртдошларимиз шу ўй-фикр ва эзгу мақсад билан яшаб меҳнат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларида, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонунида берилган ваколатларга асосан ҳамда Республика Президенти фармонлари, қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида белгиланган устивор вазифалардан келиб чиққан ҳолда шаҳар ва туман ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш йўлида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик ва ижроия органлари масъул раҳбарлари ва маҳаллий Кенгашлар депутатларидан ҳар қачонгидан жонқуярлик ва фидойилик билан ишлашларини ҳаёт тақозо этади.

Таъбир жоиз бўлса, шуни айтиш ўринлики, мустақиллик ёшларни улғайтирди, кексаларни ёшартирди.

Бунинг боиси, ёшларимиз Ватан, она юрт, мустақиллик тушунчалари замирида ота-боболаримизнинг асрий орзулари мужассам эканлигини ангаб етдилар. Уни кўз-қорачиғидай асраб авайлаш, уни мустаҳкамлаш учун бор имкониятлардан самарали фойдаланиш зарур.

Тажрибали инсонлар, юртимизда аввалги собиқ тузум аччиқ сабоқларини бошидан кечирган ва халқимизга нисбатан кўплаб ноҳақликларнинг ўз ҳаёти давомида гувоҳи бўлган мустақиллик сафдошлари эса Ўзбекистонимиз истиқлоли билан тенгдош эканликларини англаб, ота-боболаримиз орзусини амалга оширганликларидан фахрланиб, бошланган ишларни янада мустаҳкамлаш ва унинг давомчиларига ўргатиш учун янгича ғайрат ва шижоат билан ягона мақсад сари Ўзбекистонимизнинг порлоқ келажаги учун бор тажрибасини ёшларга, келажагимиз ворисларига тушунтириб, уқтириб, ўргатиб келмоқдалар.

Тарихийлик ва ворисийлик анъаналари мустақил юртимизнинг эртанги кuni учун муҳим пойдевор десак, муболаға бўлмайди.

Бугун Ўзбекистонимизда қисқа фурсатларда эришилган

натижаларни халқаро ҳамжамият эътироф этмоқда. Бунинг учун ҳар биримиз ғурур ва ифтихор билан меҳнат қилиб, ўз зиммамиздаги бурч ва вазифаларни замон талаблари асосида янада ривожлантиришимиз ҳаётий заруриятдир.

Шунинг учун ушбу тўпламга мурожаат қилган ўқувчимиз учун келтирилган маълумотлар ва ахборотлар ўз фаолиятингизда мухтарам Президентимиз И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилиб, ҳаётда ўз исботини топган тараққиётнинг “ўзбек модели” ва “ислохотлар стратегияси”ни нухта ўрганишингиз учун йўлланма бўлади, деб ҳисоблайман.

Б. ЮНУСОВ.

**Вилоят ҳокимлиги ташкилий-назорат
гуруҳиянинг етакчи мутахассиси.**

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: “Ўзбекистон”, 2008.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.:1995.
3. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Т.7. –Т.: “Ўзбекистон”, 1999. Б.380-381.
4. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т., Ўзбекистон. 1998. Т.6. Б.139.
5. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлида. –Т.: Ўзбекистон, 2001. –Б. 33.
6. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.
7. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 28.01.2010.
8. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси. Т.:“Ўзбекистон”, 2010
9. Каримов И.А “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011
10. Каримов И.А. Мамлакатимиз тараққиёти ва халқимизнинг ҳаёт даражасини юксалтириш – барча демократик янгиланиш ва иктисодий ислохотларимизнинг пировард мақсадидир. –Т.: Ўзбекистон. 2007. Б.100.
11. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
12. Қ.Назаров, Ф.Равшанов, Ҳ.Абулқосимов Истиклолнинг қутлуг одимлари, Тошкент, 2010
13. Хусанов О. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. Т.: Шарқ, 1996. Б.65.
14. Б.Алиев, Ғ.Рафиқов, Т.Султонов, Т.Ҳошимов, А.Содиқов, А.Бобоев, Б.Раҳмонов, Н.Сиддиқов, Р.Ҳалимбетова “Политология” фанидан маъруза матнлари. Тошкент. 2005 йил.
15. О.А.Каримова. “Давлат ва ҳуқуқ назарияси” Тошкент, 2009 йил
16. Р.О.Исматов. О.А.Арипов. “Менежмент” фанидан муаммоли маърузалар матни. Наманган, 2006 йил.
17. З.Исақова. Мангикий масалалар. Ўқув-услубий қўлланма. Наманган 2006 йил.

18. Авакьян С.А. Конституционное право России: Учебный курс. Т. 1. М., 2006. С. 339.

19. Ковешников Е.М. Государство и местное самоуправление в России: теоретико-правовые основы взаимодействия. М., 2001. С. 38.

20. Андижон вилоятидаги Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаоллари учун ўтказилган семинар йиғилишлари маъруза матилари, 2011 йил.

“ЕТАКЧИ + ҲУҚУҚ + ИШ УСЛУБИ + МАСЪУЛИЯТ”

номли услубий қўлланмага тақриз

Буюк адибларимиздан бири Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек: *“Халқнинг чин ўғиллари учун унга самимий хизмат қилишдан кура ортиқроқ бахт йўқ”*, -деб ёзган эди.

Дарҳақиқат, бугунги шитоб ва тезкор замонда халққа раҳбар бўлиш, уни эзгулик томон етаклаш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Бугунги раҳбар ходимга халқ олдида шундай улкан масъулият юкланяптики, буни ҳеч нарса билан ўлчаб ҳам, белгилаб бўлмайди. Фақат биргина мезон билан ўлчаш мумкин: раҳбар ўз ҳаловатидан, оромидан воз кечиб, халқ бахти, саодати учун ишлаши керак.

Шу маънода ушбу тавсиянома халқ хизматида бўлган каттаю кичик раҳбарлар учун сув ва ҳаводек зарур нарса эканлигини таъкидлаш ўринлидир.

Тавсияноманинг муқаддимасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси: “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” нинг берилишини ўринли деб ҳисоблаймиз. Сабаби “Концепция” биз учун бугун дастурамал вазифасини ўтамоқда.

Шунингдек, ундан Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолияти, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловларнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари, фуқаролар йиғинларининг халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари билан ҳамкорлигининг асосий йўналишлари, “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” асарининг мазмун-моҳияти, 1998 йилда қабул қилинган “Оила кодекси”, маҳаллаларда хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш ҳамда ҳудудда ёшлар учун янги иш ўринлари ташкил этишда фуқаролар йиғинлари фаоллари олдида турган долзарб вазифалар, «Маҳалланинг давлат бошқарув органлар фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифалари» мавзуси бўйича материаллар, фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилган вазифаларни амалга оширишда давлат бошқаруви органлари, жамоат ташкилотлари билан ижтимоий шерикчилик муносабатларининг аҳамияти, Ўзбекистонда халқ таълими

ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ҳамда давлат сиёсатининг моҳияти, мақсади, асосий йўналиш ва босқичлари, конституциявий ҳуқуқ, маъмурий ҳуқуқ, фуқаролик ҳуқуқи, ер ҳуқуқи, аграр ҳуқуқ, оила ҳуқуқи, меҳнат ҳуқуқи, экология ҳуқуқи, молия ҳуқуқи, жиноят ҳуқуқи, фуқаролик-процессуал ҳуқуқи, жиноят процессуал ҳуқуқи, халқаро, давлат рамзлари, умумбашарий муаммолар каби мавзулар билан боғлиқ маълумотларнинг киритилиши тавсияноманинг илмий-услубий қимматини ошириш учун хизмат қилган.

Айниқса, бошқарувни ташкил қилиш ва бошқарувчилар, «тадбиркорлик», «бизнес», «менежер» тушунчалари мазмуни ва уларнинг моҳияти ҳақидаги фикрлар ҳамма учун бирдек аҳамиятли нарсалар саналиши ҳеч кимга сир эмас.

“Тавсиянома”дан “Миллий модел”, мулоҳаза учун маълумот ва қизикарли саволларнинг ўрин олишини ҳам маъқуллаймиз.

Муаллиф ҳисобга олса, берилган маълумотларни аҳамиятига қараб туриб қайта мундарижага солиб чиқса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Шунингдек, мулоҳаза учун маълумот ва қизикарли саволлар миқдорини ҳам кўпайтириш фойдадан ҳоли эмас.

Тақризчи: А. Ш. СОБИРОВ,
Андижон давлат университети профессори,
филология фанлари доктори,
Андижон давлат университети проректори.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси	5
II. Демократиянинг бош мезони	42
III. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – миллий давлатчиликнинг тикланиши, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва мамлакатда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ҳуқуқий пойдевори	46
IV. Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий фаолияти Концепцияси ...	54
V. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловларнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари	58
VI. "Давлат ҳокимияти вакиллик органларига ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг навбатдаги сайлов иттифоқиди"га Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонунининг қабул қилиниши мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлида олиб борилаётган ислохотларнинг ёрқин ифодасидир	66
VII. Фуқаролар йиғинларининг халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари билан ҳамкорлигининг асосий йўналишлари	70
VIII. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида асарининг мазмун-моҳияти	80
IX. Ойла	90
X. Маҳаллада хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш ҳамда ҳудудда ёшлар учун янги иш ўринлари ташкил этишда фуқаролар йиғинлари фаоллари олдида турган долзарб вазифалар	95
XI. Маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаруви ўзаро муносабатининг ҳуқуқий асослари	100
XII. «Маҳалланинг давлат бошқарув органлар фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифалари» мавзуси бўйича материаллар	119

XIII. Маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш марказига айлантиришнинг аҳамияти ва моҳияти	129
XIV. Фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилган вазифаларни амалга оширишда давлат бошқаруви органлари, жамоат ташкилотлари билан ижтимоий шерикчилик муносабатларининг аҳамияти	139
XV. Фуқаролар йиғинлари ҳузуридаги комиссиялар фаолиятини самарали ташкил этиш ва мувофиқлаштириш масалалари	147
XVI. Ўзбекистонда халқ таълими ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ҳамда давлат сиёсатининг моҳияти, мақсади, асосий йўналиш ва босқичлари	158
XVII. Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш йўлида	163
XVIII. Умумбашарий муаммоларнинг турлари ва уларнинг келиб чиқиш сабаблари	175
XIX. Инсон хотираси – боқий, кадр-қиммати – улуг	187
XX. Замонавий бошқарувада ютуққа эришиш йўллари	192
XXI. Мулоҳаза учун маълумот ва қизиқарли саволлар	221
XXII. Юксак масъулият	227
XXIII. Фойдаланилган адабиётлар	230
XXIV. Қўлланмага тақриз	232
Мундарижа	234

60000

Тузувчи: Б. Юнусов

**ЕТАКЧИ + ҲУҚУҚ +
ИШ УСЛУБИ + МАСЪУЛИЯТ
Замонавий бошқарувда муваффақиятга
эришиш йўллари**

Мухаррир	Н. Юлдашева
Техн. муҳаррир	М. Мирзакаримова
Мусахҳих	Н. Тожиматова
Саҳифаловчи	Ҳ. Парпиев

Ноширлик лицензияси А1 № 175. 11.06.2010 й.

Босмахонага 2013 йил 4 январда берилди. Босишга 2013 йил 11 февралда рухсат этилди. Бичими 60x84 1/16. Ҳажми 14,75 босма табок. Нашриёт табоғи 14,5. Times New Roman гарнитураси, офсет қоғози, офсет усулида чоп этилди. Буюртма № 335. Адади 1000 нусха.

“Andijon nashriyot-matbaa” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: 710000, Андижон шаҳри, Навоий шоххўчаси, 71-уй.